

De Graafschap : een bijdrage tot de kennis van het cultuurlandschap en van het Scholtenprobleem

<https://hdl.handle.net/1874/318636>

1954

DE GRAAFSCHAP

EEN BIJDRAGE TOT DE KENNIS
VAN HET CULTUURLANDSCHAP EN
VAN HET SCHOLTENPROBLEEM

T. HEERINGA

90.
12

DE GRAAFSCHAP

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0494 4827

A g w 192 1934

DE GRAAFSCHAP
EEN BIJDRAGE TOT DE KENNIS
VAN HET CULTUURLANDSCHAP EN
VAN HET SCHOLTENPROBLEEM

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN
DOCTOR IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE
AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT,
OP GEZAG VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS
Dr. H. BOLKESTEIN, HOOGLERAAR IN DE
FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJS-
BEGEERTE, VOLGENS BESLUIT VAN DE
SENAAT DER UNIVERSITEIT TEGEN DE
BEDENKINGEN VAN DE FACULTEIT DER
LETTEREN EN WIJSBEGEERTE EN VAN DE
FACULTEIT DER WIS- EN NATUURKUNDE
TE VERDEDIGEN OP VRIJDAG 23 NOVEMBER
1934, DES NAMIDDAGS TE 4 UUR

DOOR

TETJE HEERINGA

GEBOREN TE ZUTPHEN

W. J. THIEME & CIE — ZUTPHEN

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

*Aan mijn Leermeesters
uit het verleden en heden.*

Gaarne wil ik de gelegenheid aangrijpen, die de voltooiing van dit proefschrift mij biedt, om een woord van hartelijke dank te richten tot U allen: Hoogleraren en Docenten in de Verenigde Faculteiten van Wis- en Natuurkunde en van Letteren en Wijsbegeerte, voor hetgeen U tot mijn wetenschappelijke vorming hebt bijgedragen.

De jaren, die ik onder Uw leiding aan de studie in de Sociale-Geografie heb mogen wijden, zal ik in mijn verder leven dankbaar gedenken.

In de eerste plaats zij hier mijn dank gebracht aan U, Professor van Vuuren, Hooggeachte Promotor, voor de waardevolle aanwijzingen en critiek, die ik van U bij mijn werk steeds heb ontvangen. Dat U mij gewezen hebt op het onderwerp, dat thans het hoofdbestanddeel van mijn proefschrift uitmaakt, daarvoor ben ik U zeer dankbaar.

Op deze plaats wil ik vervolgens mijn dank brengen aan Ir. W. H. Tenkink, mijn medewerker, zonder wiens steun het mij nimmer mogelijk geweest zou zijn dit werk het licht te doen zien.

Aan de Rijks Landbouwconsulenten Ir. O. J. Cleveringa en Ir. N. van Vliet, benevens aan den Rijksarchivaris van Gelderland Jhr. Mr. A. H. Martens van Sevenhoven en aan de Gemeentearchivaris van Zutphen Dra. W. E. Smelt breng ik mijn dank. Steeds was U bereid mij alle gewenste inlichtingen te verschaffen, steeds stonden Uw bibliotheken geheel tot mijn beschikking.

Aan Zijn Excellentie den Minister van Financiën Mr. P. J. Oud, dank ik de vergunning, verleend tot het instellen van een gratis onderzoek op het kadaster te

Zutphen. Mr. J. H. Jonas, den hypotheekbewaarder, dank ik hierbij voor zijn tussenkomst.

Tenslotte wil ik alle anderen, buiten de reeds genoemden, bedanken voor de verschafte gegevens. Ook al zult U weinig van Uw hulp in dit geschrift aantreffen, daar het oorspronkelijke onderwerp door mij verlaten werd, weest U overtuigd, dat de basis van mijn proefschrift mede door U allen gelegd is.

HOOFDSTUK I.

BESCHRIJVING VAN HET GEBIED.

De Graafschap wordt in het zuiden begrensd door de Lijmers. Van deze zijde uit, willen we het gebied binnengaan en begeven ons daarvoor van Kilder over Wehl naar Keppel. Achter ons laten we de hoge verheffing van het Montferland, een stuwwal uit de tijd van de noordelijke vergletschering, uit praeglaciale zanden opgebouwd. Omziende is de Hettenheuvel, de hoogste top bijna 100 m hoog, naar ons toegekeerd. De hellingen van het Montferland zijn vrij steil, zij waren daarom het meest geschikt voor bebossing. Aan de voet strekken zich de zandgronden uit van het diluviale laagterras¹⁾ tot in de lijn: Didam, Loil, Wehl, Dichteren, 's-Heerenberg.

Op deze zandgronden liggen de bouwlanden. In de zomer brengen zij voornamelijk rogge voort, waarvan de goudgele kleur fel afsteekt tegen het met donker bos begroeide Montferland. De boerderijen van deze kleine bedrijven staan verspreid op het zachtglooiende terrein, te midden van het bouwland. De bijbehorende weilanden liggen in het aangrenzende rivierdal. Deze in verband met het relief, opeenvolgende occupatievormen kenmerken het gemengde bedrijf op onze hogere zandgronden.

Voorbij Wehl breekt het diluviale laagterras af tegen de vallei van de Oude IJssel. De Oude IJssel stroomt door een brede kleistrook, het dal van een vroegere Rijntak.

1) Met laagterras wordt hier bedoeld de postglaciale dalopvulling.

Onmiddellijk veranderen de occupatievormen en daarmee het karakter van het landschap. In het dal liggen de weilanden. Slechts enkele hoger gelegen gedeelten zijn in gebruik genomen voor bouwland, waarop hier en daar een boerderij staat. Naar het westen toe wordt het dal breder, voorbij Drempt vloeien de graslanden samen met de weiden der prachtige uiterwaarden in de vallei van de Gelderse IJssel. Over dit lage mens- en boomloze weidelandschap heen, zien we in het westen Doesburg en Dieren liggen. Daar achter verheft zich duidelijk de hoge, donkere rand van de Veluwzoom en de heuvelreeksen van de oostelijke Veluwe met de Imbosch. Voor ons, aan de overzijde van het Oude IJsseldal, zet het diluviale laagterras, dat we bij Wehl verlaten hebben, zich weer voort. Als een hoge oever vergezelt het de vallei van Drempt tot Anholt toe over de Duitse grens.

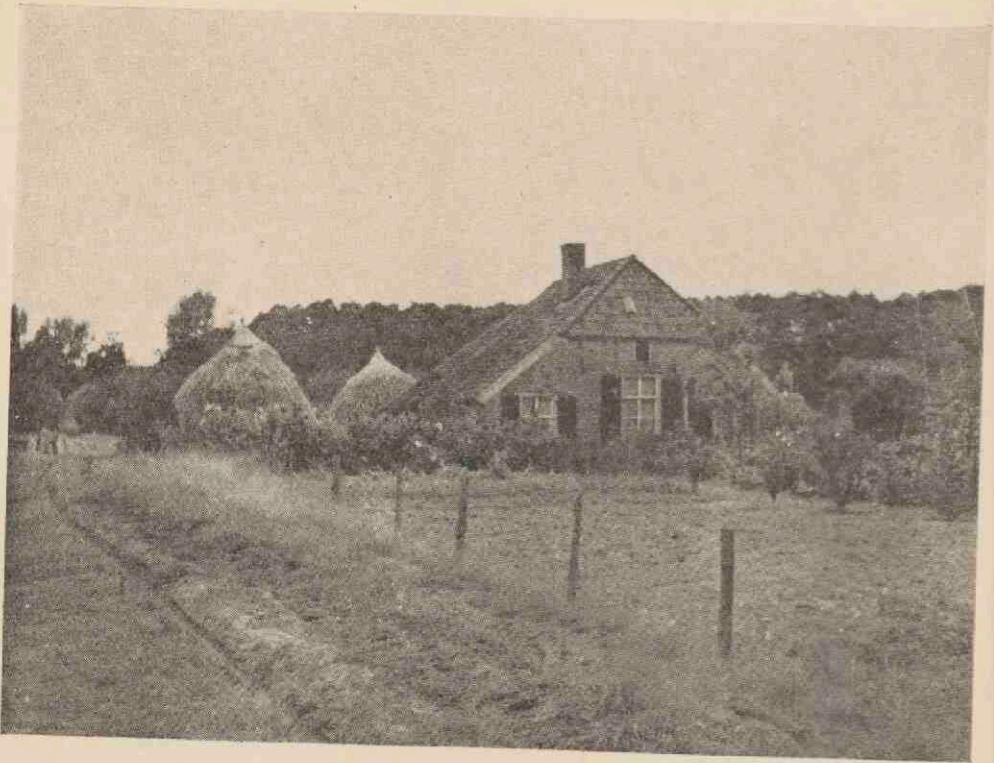
Het zuid-westelijk deel van de Graafschap, waarvan we bij Keppel de zoom bereikt hebben, bestaat uit een smalle hoge landstreek. De hoogste punten zijn duinen van geelwit zand, met heide en dennen begroeid. De helling is bedekt met loofhoutbossen. Tussen de bossen in en onder de bosrand liggen de boerderijen met hun akkers. Daaraan grenzen de lage weilanden in de vallei van de Oude IJssel. Een gelijke opeenvolging van occupatievormen dus, als aan de overzijde van het dal, bij het Montferland. Van af een hoog punt, de Wrangembult, een duin rechts van de weg van Keppel naar Hummelo, kunnen we een groot deel van dit gebied overzien. Van hier richten we de blik naar het noorden. Op korte afstand ligt het straatdorp Hummelo. Het kerktorentje steekt boven de daken en bomen uit. Dichter bij ons staat de korenmolen. Tussen dorp en molen door steekt op de achtergrond het kasteel Enghuizen massief, rechthoekig af tegen het donkere bos. Van af het lage eikenhakhout, dat de Wrangembult omsluit, tot aan

Pachthoeve onder Enghuizen.

De Ulenpas. Hoogkeppel

Boerderijtje in de Kruisbergse bossen.

Dal van de Hummelose beek.

Enghuizen toe, strekt zich bouwland uit: een gouden korenveld in de Julizon. De verspreide boerderijen staan in de schaduw van een paar hoge eiken. De vrolijk geel en rood geverfde blinden wijzen op onderhorigheid aan het kasteel Enghuizen. Verschillende landgoederen nemen hier een groot deel van de grond in beslag. De Ulenpas, het meest westelijk, is rijk aan bossen. Het buiten zelf ziet uit op de Veluwzoom. (Fotoblad I) Keppel ligt in het zuiden. Het statige kasteel, het mooiste uit de Achterhoek, is op een eilandje in de Oude IJssel gebouwd. Enghuizen ligt voor ons. De bossen in het oosten behoren voornamelijk tot het landgoed Hagen. Parken, lanen en vijvers, bossen, jachtterreinen: een Weeldelandschap omringt de kastelen. Daaromheen en er tussenin geschoven vinden we een landschap van het gemengde bedrijf, waarin de onderhorige pachthoeven gelegen zijn.

Thans willen we de zoom van de Graafschap volgen in oostelijke richting. Bij Doetinchem, Gaanderen, Terborg, Silvolde, wordt de bevolking dichter. Kleine eigenbedrijven liggen verspreid op de helling, die grotendeels voor bouwland in gebruik genomen is.

Even voor Doetinchem gaan we de helling op en trekken over de duinen heen de Achterhoek binnen.

Na eerst tot 22 m gestegen te zijn, dalen we geleidelijk \pm 10 m van de duinen af, door de Kruisbergse bossen, daarna door bouwland naar het dal van de Zelhelmse beek. We zijn weer in een weidegebied. (Fotoblad II). In het dal van de Rozengaardse-Zelhelmse-Hummelose beek liggen weer de graslanden; de hoogste gedeelten zijn ook hier voor bouwland bestemd. Te midden van hun akkers staan de boerderijen. De vallei, bij Doetinchem nog vrij smal, buigt naar het westen trechtersvormig uit en splitst zich voor Toldijk in twee takken. Eén tak gaat naar het westen, het is de brede graslandstrook langs de Grote Beek. De andere,

de Hengelose beek, buigt noordwaarts om de hoge bouwlanden van het Baakse veld heen en vloeit bij Baak ineen met de weiden van het IJsseldal.

De IJssel vormt de westelijke begrenzing van de Graafschap. De rivier heeft een kleilaag van wisselende breedte en dikte op de zandgrond afgezet. Rustig slingert hij zich door de uiterwaarden. Kribben dwingen het water de stroombaan op vereiste diepte te houden. Op de uiterwaarden liggen de beste weidegronden, evenals op de aangrenzende lagere kleigronden langs de rivier. Ze ontlenen hun vruchtbaarheid aan de geregelde slibbedekking. Weinig bomen benemen in het IJsseldal het uitzicht, slechts hier en daar scheidt een heg of een rij wilgen de percelen. De grazende koeien zijn bijna uitsluitend roodbont. De hogere kleigronden dragen de bouwvelden, met de typische producten van de rivierklei: tarwe, gerst en peulvruchten. De allerhoogste gedeelten bestaan uit diluviale zandgronden, die niet bedekt werden met IJsselslib. Deze zijn ook voor bouwland in gebruik en steken als eilanden boven het omringende weiland uit. Bij Drempt naderen de hoge bouwgronden tot dicht aan de rivier; daarna wordt het IJsseldal aan de Graafschapse zijde aanzienlijk breder. Dit vindt enerzijds zijn oorzaak in de sterke ombuiging van de rivier bij Luur naar het westen, terwijl in het oosten de graslanden van de Grote Beek met de IJsselweiden samenvloeien. (Fotoblad III).

Op de hoogste punten liggen te midden van hun bouwlanden de boerderijen en de dorpen: Baak, Covik, Steenderen, Bronkhorst en Rha. De boerderijen zijn groot en ruim; ze hebben allen een flinke boomgaard naast het huis. Heel wat fruit kan de IJsselstreek uitvoeren. Naast het gemengde bedrijf verleent ook deze vorm van tuinbouw hier zijn karakter aan het landschap. De hoge geconcentreerde ligging van de vestigingen was een noodzakelijk

IJsseldal bij Luur.

Hooggelegen IJsselboerderij bij Steenderen.

gevolg van het streven zich tegen overstromingen te beveiligen. De IJssel is n.l. aan de Graafschapse zijde over een grote afstand (van Olburgen tot Gorssel) onbedijkt, zodat overstromingen van de graslanden 's winters geregeld voorkomen. Door deze occupatievormen op het zand en de rivierklei, samenhangende met de hydrografische gesteldheid, draagt het IJsselgebied een eigen karakter, dat we het landschap van de IJsselstreek willen noemen.

Nabij en ten noorden van Zutphen wordt het IJsselgebied smaller; daar komen de hogere zandgronden van het diluviale laagterras weer tot dicht aan de rivier. Op deze hogere gronden, dicht bij een grasrijk dal van een van de zijrivieren van de IJssel, liggen de oude Achterhoeksche nederzettingen in grote getale. Het zijn dorpen, buurtschappen en alleenstaande boerderijen; Gorssel, Vorden, Hengelo en Zelhem zijn hier de grootste kernen. Ze liggen evenals alle dorpen in de Graafschap aan de voet van een uitgestrekte bouwenk. Vroeger waren het landbouwdorpen, met een bijna uitsluitend boerenbevolking. Het akkerbezit van de dorpsbewoners lag op de enk; de graslanden in het naastbijzijnde rivierdal. Daaromheen strekten zich de woeste gronden uit, tot in het midden van de vorige eeuw gemeenschappelijk beheerd, evenals het weiland. Dit gehele beeld vertoont nog een type, dat zijn ontstaan dankt aan de oudste nederzettingvorm in deze streken en aan de markegemeenschap. Tegenwoordig hebben de grotere dorpen dit agrarische karakter grotendeels verloren. Hiermee is dan tevens hun functie veranderd. De boerderijen, die vroeger naast elkaar in de dorpstraat stonden, gaan verdwijnen. Winkels van allerlei aard verrijzen er, waardoor de dorpen meer en meer tot verzorgingskernen voor de omwonende plattelandsbevolking worden. In vroeger tijden daarentegen berustte bij de naastbijzijnde steden de taak van de distributie voor het gehele platteland, terwijl ze

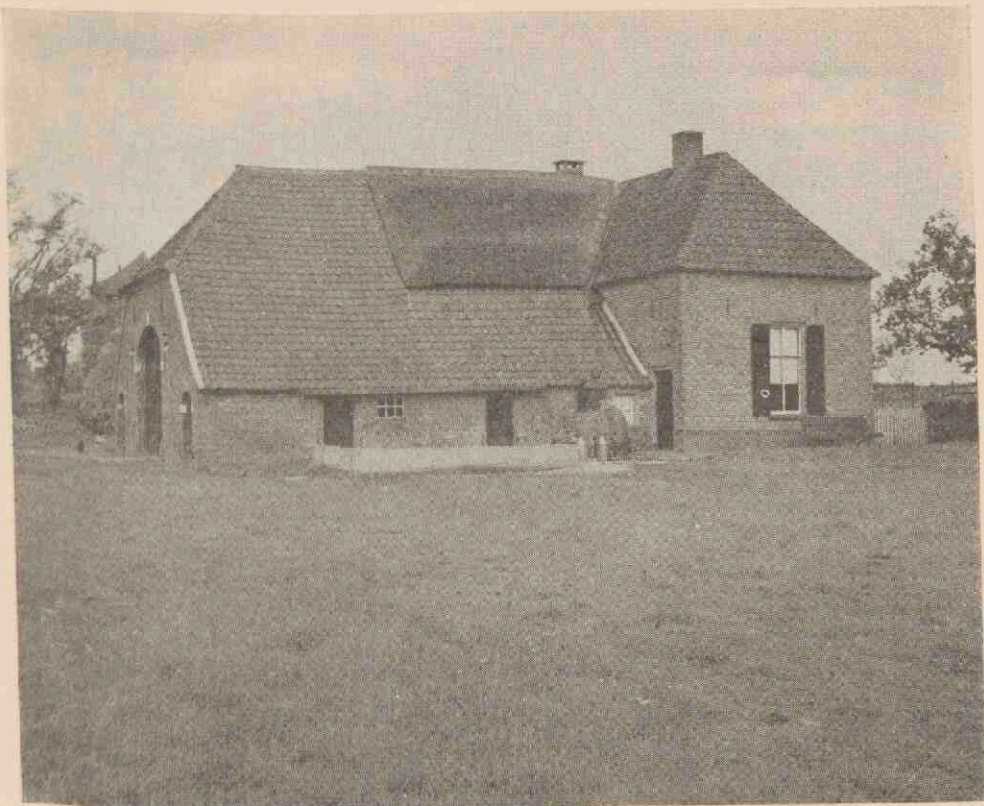
tevens de markten waren voor de landbouwproducten.

De weg van Doetinchem naar Zelhem brengt ons over de volle breedte van zo'n enk heen. Hoog steekt de Zelhemse enk uit boven het omringende terrein; enkele molens kronen de hoogste punten van het uitgestrekte bouwland. Behalve de vestiging in grotere en kleinere kernen, woont de Graafschapse boerenbevolking sinds oude tijden in kampnederzettingen verspreid over het gebied. In de gehele bovengenoemde landstrook, van Gorssel tot Zelhem en tevens in het zuidelijk gedeelte van de Graafschap van Varsseveld naar Dinxperlo en Aalten, kunnen we dit echt Achterhoekse verspreide vestigingsbeeld waarnemen.

De bodem heeft een regelmatige helling naar het westen en zuid-westen, waardoor de riviertjes en beken zonder veel moeite het IJsseldal en Oude IJsseldal kunnen bereiken. In de dalen van de riviertjes liggen de weilanden, waarin de roodbonte koeien grazen. Prikkelraden, hagen of bomenrijen scheiden de percelen. Boven het weiland welven zich de hoge akkers.

Te midden van de bouwgronden liggen de boerderijen. Zij zijn van het Halletype. De hal of deel, vroeger als dorsvloer in gebruik, neemt een belangrijke plaatsruimte in beslag. (Fotoblad IV). Aan weerszijden van de deel bevinden zich de stallen. 's Winters staan hier de koeien, met de koppen naar de deel gekeerd. Naast hen is plaats voor de paarden en de varkens. De hoofdingang van de boerderij vormen de grote bansdeuren in de korte achterwand, welke toegang verlenen tot de deel. De achterzijde is dan ook meestal naar de weg gekeerd, om het binnenrijden van de oogst te vergemakkelijken. Boven de deel, de stallen en de woonruimte, zijn zolders afgeschut, waar een gedeelte van de oogst, voornamelijk de granen, bewaard worden.

In het voorgedeelte van het huis zijn de woon- en werk-kamers van het boerengezin: de keuken met aan weerszijden

Boerderij aan de weg Zutphen—Almen.

Boerderij in Vierakker.

de vroegere weefkamer en het washok met melkkelder. Over de gehele ruimte heen welft zich een zadeldak, dat aan de zijwanden vrij laag bij de grond begint. Aan de voor- en achtergevel wijkt het dak terug, waardoor de nok van het dak korter is dan de lengte van het huis. Het dak is gedekt met blauwe pannen. Veel boerderijen hebben een rieten dak, of pannen met een rietdek aan weerszijden van de nok. De wanden van de boerderij zijn opgetrokken van roze-grijze baksteen, zoals de steenbakkerijen langs de IJssel ze leveren.

Op het ruime erf staan enige bijgebouwen. De schuur is van dezelfde vorm als het huis. De zolder dient als oogstbergplaats, de benedenruimte is stal en wagenstandplaats. De hooibergen staan op het erf. De ronde rieten daken welke op het hooi rusten, kunnen langs één of meer staken op en neer bewogen worden. Het meest komt in de Achterhoek voor de hooiberg met vier staken. Een oude vorm van hooibergplaats, die toch nog dikwijls wordt aangetroffen, is de lage wagenstal met hooiberg er boven op. De ronde waterput met de lange zwengel is ook nog een overblijfsel uit vroeger tijd, evenals de bakoven. De mestvaalt is door een laaggemetseld muurtje omgeven.

Voor het woongedeelte heeft iedere boerderij een keurig onderhouden bloementuintje, met palmranden langs de perken.

Hierin bloeien stokrozen, duizendschonen en andere ouderwetse soorten van bloemen, die men tegenwoordig in de stadstuinen zelden meer aantreft. Een meidoornhaag scheidt de bloementuin van de moestuin en de boomgaard. Onder de appelbomen lopen 's zomers de varkens vrij rond. Om de grote moderne kippenhokken scharrelen de witte leghorns.

Al maken de Achterhoekse boerderijen niet die rijke, welgestelde indruk als de Hollandse en Groningse, toch

is de aanblik ervan niet armoedig te noemen, wel sober, maar vriendelijk en schilderachtig. Bijgaande foto's gaven enige gevarieerde voorbeelden.

Zandwegen slingeren zich tussen de boerderijen en velden door. Aan weerszijden zijn ze over groote afstanden met opgaand hout beplant. Het akkermaalshout of de hoge elzenstruiken, waarmede de bermen begroeid zijn, benemen een vrij uitzicht. Vele verharde wegen doorkruisen thans het land. De hoofdlijnen van het verkeer zijn nu zowel als in vroeger tijden gericht naar het westen, naar Arnhem en de IJsselsteden: Doesburg, Zutphen en Deventer. Hier en daar vinden we nog de overblijfselen van de oudste verkeersbanen in het landschap terug. Bij de bevolking staan ze bekend onder de naam van Hessenwegen, b.v. de Hessenweg tussen Zelhem, Hummelo en Keppel.

Dit gebied met zijn voortdurende afwisseling van hoge en lage gronden, van bouw- en weiland, is wel bij uitstek geschikt voor het moderne gemengde kleinbedrijf, het overheersende bedrijfstype in de gehele Achterhoek, welke occupatievorm ook zijn stempel op het landschapsbeeld heeft gedrukt. Dit landschapstype willen we in het vervolg noemen het landschap van het Moderne, Intensieve, Gemengde bedrijf. Dat het een welvarend beeld kan geven, toont ons de omgeving van het vooruitstrevende Varsseveld. Hier zijn de percelen gelijkmatig van vorm en flink van afmeting. Al het overtollige hout is gekapt; nieuwe doelmatige boerderijen kwamen voor de oude in de plaats.

Ongeveer halverwege op de weg van Varsseveld naar Zelhem ligt Halle, een kleine kern op een smalle rug gelegen. Richten we van hier uit de blik naar het noorden, dan valt ons een duidelijke wijziging in het landschapstype op. Voor ons ligt een grote vlakke, bestaande uit rechthoekige weilandpercelen. Aan de rechte wegen staan, op regelmatige afstanden, kleine, nieuwe boerderijen, omgeven

Grote nieuwe boerderij tussen Zelhem en Halle.

Montel

Het „Vlakte Midden”.

door een bouwland van geringe afmeting en een moestuin. (Fotoblad V). Hier en daar zijn bruine heidepercelen nog tussen het weiland aanwezig, welke het jeugdige karakter van het landschap verraden. In dit gebied een jonge ontginning te herkennen, valt derhalve niet moeilijk.

We zijn aangekomen in het „Vlakke Midden” van de Achterhoek. De begrenzing hiervan wordt in het oosten gevormd door de steilrand van het diluviale hoogterras,¹⁾ welke zich bij Aalten zelfs tot een hoogte van ongeveer 13 m uit het Vlakke Midden verheft, en zich van Groenlo over Aalten tot kort bij Wesel voortzet. Het afstromende water wordt in het zuiden tegengehouden door een lage ruggenreeks, van Heelweg, ten noord-oosten van Varsseveld, tot voorbij Halle doorlopend. Tussen Zelhem-Ruurlo en Groenlo-Beltrum belet het terrein een natuurlijke afwatering naar het noord-westen, zodat een ondiepe kom gevormd wordt, die tot voor korte tijd werd ingenomen door het Ruurlose broek, het Wolfersveen, Halse veen, Vilders veen, Zwarte veen en kleinere broek-veen- en goorgronden. De helling van het terrein is, zoals de naam „Vlakke Midden” reeds aanduidt, zeer gering n.l. 3m op een afstand van 18 km of 0,16 ‰.

Nadat omstreeks 1920 de afwatering afdoende was geregeld (het water werd n.l. door een stelsel van leidingen, die zich duidelijk zichtbaar door hun rechte banen in het terrein aftekenen, o.a. de Veengoot, de Nieuwe beek, de Grevengracht, in de richting van Vorden en Borculo, naar de Vordense beek en de Berkel geleid,) kon de ontginning met kracht worden aangepakt.

Nog steeds gaat men voort nieuwe stukken in cultuurland

1) Pannekoek van Rheden: J. J.
Eine ältere Niederterrasse im Niederrhein-Gebiet zwischen Doetinchem und Wesel.
Natuurhistorisch Maandblad. Orgaan van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg.

Maastricht, Juli 1933.

HEERINGA, de Graafschap.

om te zetten en het landschap van het Nieuwe Ontginnings-type te voorschijn te roepen.

De weg van Halle naar Borculo loopt dwars door deze nieuwe ontginningen heen, maar voert ons tevens door het Zieuwent, een oud landbouwgebied, tussen Ruurlo en Lichtenvoorde. De afgesloten ligging, te midden van een oorspronkelijke wildernis, heeft hier typische landschapseigenaardigheden in stand gehouden. (Fotoblad VI). De weilandpercelen zijn drassig, zeer klein en onregelmatig van vorm. Dichte elzenhagen omsluiten ze geheel. Ook de boerderijen en akkers zijn onzichtbaar vanaf de kronkelende, dicht beplante wegen. De versnippering van de grond en het vele kreupelhout geven de indruk in een landstreek aangekomen te zijn van een oud, enigszins achterlijk cultuurtype, vergeleken bij de te voren bezochte delen van de Graafschap.

Op grond van deze occupatievormen willen we aan dit landschapstype de naam geven van het landschap van het Oude, Extensieve Landbouwbedrijf.

Toch zijn de bedrijven niet armoedig te noemen. Sinds de wereldoorlog werden ook hier veel oude boerderijen door nieuwe vervangen. Op meerdere plaatsen verdichten de verspreide boerderijen zich tot buurtschappen, waarvan alleen de meest oostelijke een dorpskarakter met één lange straat vertoont. De grote R.K. kerk demonstreert al van verre, dat de bevolking in dit gebied overwegend tot de R.K. godsdienst behoort.

Bij Borculo zijn we aangekomen in het noorden van de Achterhoek. Veel nieuwe gezichtspunten zal hier het landschap na het reeds eerder genoemde: Moderne, Intensieve, Gemengde bedrijfstype, met zijn hoge akkers en lage weiden, ons niet openen. Ook hier liggen de kernen aan de voet van een bouwenk. De kleine dorpen zijn geheel op de landbouw aangewezen, b.v. Geesteren. (Fotoblad. VII).

Andere: Neede, Eibergen, hebben de laatste dertig jaar een snelle groei doorgemaakt ten gevolge van industrialisatie. De boerderijen zijn er zo goed als verdwenen uit de dorpsstraat en vervangen door winkels en middenstandswoningen. Schoorstenen en fabrieksgebouwen zagen we al van verre oprijzen. Arbeiderswoningen, met een stukje grond er omheen, werden in een snel tempo aangebouwd, om aan de groeiende arbeidersbevolking onderdak te verschaffen. Ook de andere inwoners, de middenstand en notabelen, bezitten een flinke tuin, deels moestuin, om het huis. Door deze ruime bouwwijze is het landelijke karakter van de nederzettingen gedeeltelijk behouden gebleven.

Een tegenstelling hiermee in ligging en bouwvorme vormen de nabije stadjes: Borculo en Groenlo. Ze liggen evenals de overige steden in de Graafschap: Zutphen, Doesburg, Doetinchem, Lochem, Bredevoort, in een rivierdal en zijn door een gracht omringd. In de winter vormden ze, bij de vroeger geregeld voorkomende overstromingen van de lage gronden langs de rivier, ontoegankelijke eilanden. De huizen zijn samengedrongen in nauwe bochtige straten, welke om een centraalpunt, de markt of het kerkplein, gebouwd zijn. De functie van deze steden was in vroeger tijden de toegangswegen naar ons land te beheersen, die van uit Westfalen naar het westen leidden. Tezamen vormden ze een Gelderse verdedigingslinie tegen vijandige naburen. Thans zijn muren en poorten verdwenen. Op de drooggelegde terreinen rondom hebben stadsuitbreidingen plaatsgehad. De inwoners vinden hun bestaan hoofdzakelijk in handel en nijverheid. Ook hier werden enkele grote industrieën gevestigd. In grootte en bloei onderscheiden de oostelijke stadjes zich overigens niet van de grotere dorpen.

De buurtschappen en alleenstaande boerderijen zijn in het noorden van de Graafschap weer op de rand van de

Ouderwetse boerderij in het Zieuwent.

hogere gronden gevestigd, te midden van hun bouwland en nabij de lagere weiden. Langs de riviertjes: de Berkel, de Groenlose Slinge en de Bolksbeek, strekken de oude cultuurstreken zich reeds eeuwen uit.

Het Berkeldal bestaat uit een aaneenrijging van verschillende bekkens. De weilanden in het dal zijn vruchtbaar door de vroegere slibafzettingen. Hoge vonders en oude watermolens maken een schilderachtig effect. De vonders dateren uit de tijd van de Berkelscheepvaart in het midden van de vorige eeuw. De platboomde schuiten konden gemakkelijk onder de hoge bruggen doorvaren en de voetgangers bereikten droog de overkant. De watermolens dienden voor het malen van graan, oliezaden en eikenschors. Sedert korte tijd is door een achttal stuwen de Berkel genormaliseerd.

Tussen de geschetste reeds lang geoccupeerde gronden aan de riviertjes liggen grote terreinen, die lang woeste grond gebleven zijn en met heide begroeid waren. Tussen de Leerinkbeek en de Berkel liggen: het Eibergse- Zwollese-Hupselse- en Haarlose veld. Tussen de Berkel en de Schipbeek: het Rekkense- Mallemsse en Noordijker veld. Nu maakt ook op deze „velden” de ontginning snelle vorderingen. De rechte evenwijdige wegen, waar langs kleine, nieuwe boerderijen staan, de rechthoekige percelen, riepen een soortgelijk landschap te voorschijn als de ontginningen in het Vlakke Midden van de Achterhoek, n.l. dat van het Nieuwe Ontginningstype.

In de lage weilanden langs de Bolksbeek aan de Overijsselse grens, laat de afwatering nog te wensen over. 's Winters staan hier hele terreinen onder water. Deze broek-gronden zijn ook 's zomers nog drassig en met biezengroei begroeid. In verband met de aanleg van het Twenthe kanaal is men bezig veranderingen in deze toestand te brengen. De buurtschappen in dit gebied b.v. Lemperhoek

Geesteren. Dorpstraat.

De Geesterense es.

en Armoede, vertonen hetzelfde oude, enigszins achterlijke landschapstype als het Zieuwent, door de kleine slecht ontwaterde weilandpercelen en het vele hout. We vinden hier dus weer een landschap van het Oude, Extensieve Landbouwbedrijf. *1946 geheel veranderd*

Een vreemd element vormen enkele hoge verheffingen in het terrein, n.l. de Needse berg en de Lochemse bergen. Beide zijn de zuidelijke uitlopers van de als stuwwallen te beschouwen heuvelruggen in Overijssel. De Needse berg is 34.6 m hoog. De Lochemse berg reikt tot 49.2 m. De hellingen van beide zijn voor bouwland in gebruik genomen, de toppen bebost. Uit een oogpunt van natuurschoon wint de Lochemse berg het verre, doordat zijn oosthelling langzaam afdaald naar de Berkel. 's Zomers volgen van boven naar beneden donker groene bossen, goudgele roggevelden en zacht groene weilanden elkander op.

In het westen van de Graafschap worden de voor het boerenbedrijf geoccupeerde gronden afgewisseld met uitgestrekte bossen en heiden. Vooral de streek tussen de plaatsen: Gorssel, Vorden, Zelhem, Terborg, Ruurlo, Armoede, is zeer bosrijk. Dit gebied vertoont weer eigen occupatievormen. De kastelen en buitens van adellijke landheren die we evenals tussen Drempt en Doetinchem hier in grote getale aantreffen, wijzen al op grootgrondbezit. Om de kastelen vinden we het Weeldelandschap met de parken, vijvers en lanen, waaraan de bossen en heidevelden verbonden zijn, evenals vroeger, grotendeels voor het jachtvermaak in gebruik. Daarnaast treffen we de occupatievorm van het Oude, Extensieve Landbouwbedrijf aan, in de verspreide boerderijen met hun bijbehorende bouw- en weilanden. De pachthoeven onder het grootgrondbezit geven door de kleur van hun luiken reeds aan, tot welk landgoed ze behoren. Ze staan verscholen tussen hoge bomen. Hun akkers worden door dichte eikenhakhoutwallen

omsloten, waarin konijnen en fazanten zich schuil houden. Over het algemeen maken de bedrijven de indruk of ze betere jaren gekend hebben en het geld voor modernisering de laatste tijden ontbroken heeft. De zware belastingen dreigden dan ook noodlottig te worden voor het voortbestaan van veel landgoederen. Door de natuurschoonwet van 1928 werd getracht hieraan tegemoet te komen, waardoor tevens veel bezittingen voor het publiek werden opengesteld. In de zomermaanden komen veel vreemdelingen van de stille, bosrijke omgeving genieten. De grotere kernen b.v. Ruurlo, hebben een groot deel van hun inkomen aan het vreemdelingenverkeer te danken. Een tocht van Ruurlo naar Vorden, dwars door dit gebied heen, voert ons in de sfeer van deze lustoorden binnen.

Het uiterste oosten van de Graafschap is eveneens bosrijk, hetgeen ook hier mede een gevolg is van het grootgrondbezit. De kastelen en buitens van het westen, zoeken we echter te vergeefs. Hier zijn het enkele aanzienlijke boerengeslachten de z.g. Scholten, die aan het landschap een bijzonder karakter verleend hebben. Veel grond in de omgeving van Winterswijk is ook nu nog in hun handen. Gedeelten daarvan werden door hen bestemd voor bosaanleg, terwijl de bestaande bospercelen door hun voortdurende zorg verfraaid werden en behouden bleven. De schoonste voorbeelden daarvan zijn het aan de Slingerbeek gelegen Bekendelle in het Woold en het Buskersbosch, thans ook voor de toekomst behouden, omdat het eigendom geworden is van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten. Voetpaden heeft men erin aangelegd, die geen afbreuk doen aan de indruk van ongereptheid, welke deze weelderige bossen maken.

De bodem vertoont in het oosten een sterker relief dan elders in de Graafschap. De beken hebben zich diep in het terrein ingesneden. Hun water brengt nog menige oude

De Huitink. Brinkheurne.

Golvend landschap. Ratum.

watermolen in beweging. De oevers van de beken worden omzoomd door bossen of smalle weilandstroken.

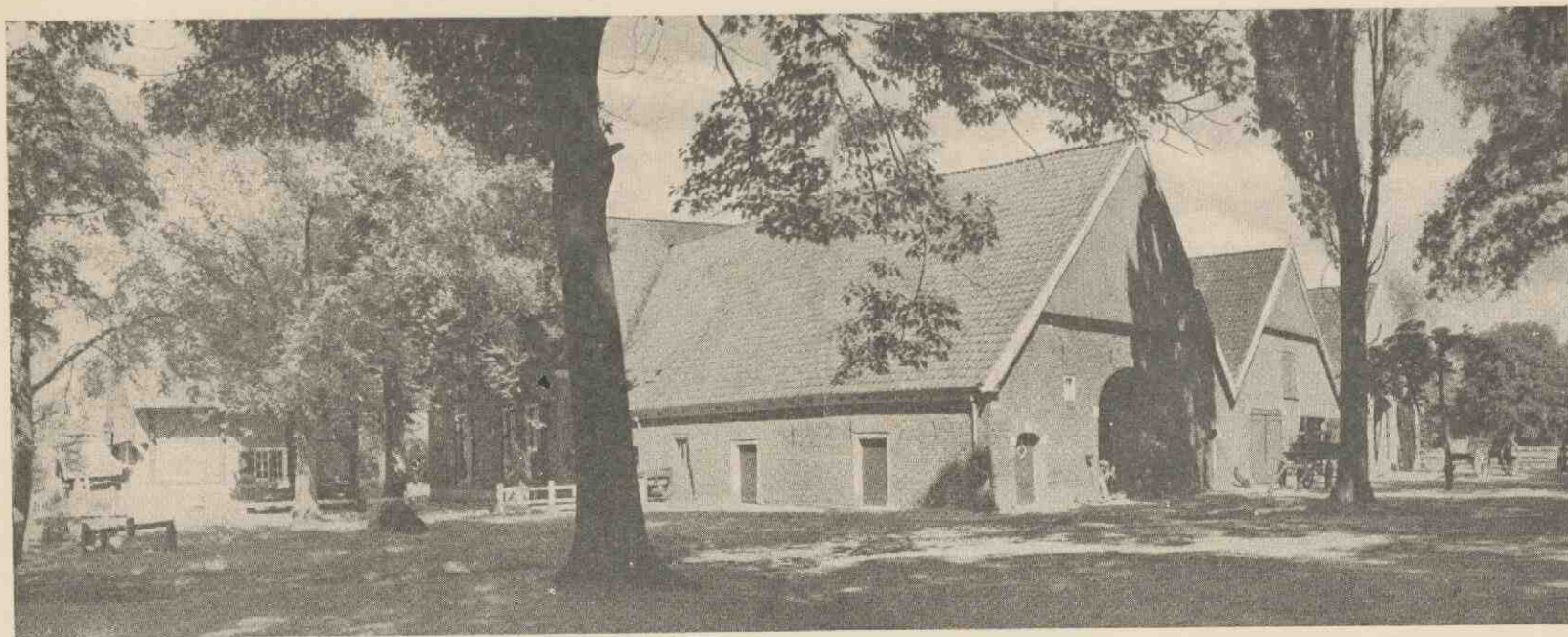
De hoge ruggen in het terrein, voor bouwland in gebruik genomen, steken enige meters boven de omgeving uit. (Fotoblad VIII). Aan de voet van de ruggen liggen kleine bouw- en graslanden. Brede eikenhakhoutwallen omsluiten de percelen nog dáár waar de grond aan Scholten behoort. Deze decoratieve wallen verhogen bovendien de houtrijkdom van de streek.

De boerderijen staan in de schaduw van zwaar geboomte. In type wijken ze enigszins van de gewone Achterhoekse boerenwoning af, door de hoogrode kleur van baksteen en dakpannen en door de houten topgevels. Sommige oude boerderijen zijn nog in vakbouw opgetrokken.

De woonplaatsen van de Scholten vallen op door hun afmeting en het aantal bijgebouwen. Het huis, aan weerszijden uitgebouwd, heeft dikwijls weinig meer gemeen met een Achterhoekse boerderij. (Fotoblad IX). Groots tronen ze te midden van hun bossen en landerijen, waarop verspreid de kleine, schilderachtige pachthoeven gelegen zijn. Het grondgebied van de Scholten vertoont hier dan ook duidelijk het door ons onderscheiden Landschapstype van het Oude, Extensieve Landbouwbedrijf, waarbij zich elementen van het Weeldelandschap: bossen, houtwallen, jachtterreinen voegen.

Hier en daar verdichten de boerderijen zich tot een buurtschap met een school en kleine kruidenierswinkel. Dit is b.v. het geval bij Miste, Ratum. Het centrum echter, waar de wegen van alle kanten heen leiden en waar de gehele omgeving op georiënteerd is, vormt „het dorp” Winterswijk. Fabrieksgebouwen en schoorstenen verraden van verre de industrie. Winterswijk is de voornaamste zetel van de textielindustrie in de Graafschap. De arbeiders wonen evenals in Neede in vrijstaande woningen. Gedeeltelijk zijn ze aan het landbouwbedrijf verbonden gebleven.

Dat de ondergrond van het gebied een schollenland is en de oudere formaties op verschillende plaatsen aan de oppervlakte komen, daarvan is uiterlijk slechts dan iets te bespeuren, wanneer de mens in die oudere formaties de grondstoffenvoorraden kon bereiken en exploiteren. Zo exploiteren de steen- en pannenfabrieken onder Miste, tussen Winterswijk en Bredevoort gelegen, tertiaire leemlagen. De Muschelkalk, Winterswijk's marmer genoemd, die in het Vossenveld ten oosten van Winterswijk aan de dag treedt, wordt gebruikt voor wegenverharding. Met de exploitatie van steenkool, steenzout en petroleum, is men nog niet begonnen.

Het Lintum. Woold.

HOOFDSTUK II.

DE LANDSCHAPSTYPEN.

Zoals te verwachten was, bleek reeds bij de algemene beschrijving van de landstreek, bekend onder de historische benaming: „De Graafschap”, dat dit gebied, bij een beschouwing van uit de gezichtshoek van de sociaal-geograaf verschillende landschapstypen omvatte. Van historisch-politiek standpunt gezien behoort de IJsselstreek tot het territoir van de Graafschap, maar de ontwikkelingsgang van dit grensgebied is door de typische mogelijkheden, welke hier door de rivierklei en door de hydrografische gesteldheid van de bodem geboden werden, geheel anders gericht geweest dan op de zandgronden. Terecht werd voor de bewerking van de landbouwstatistiek, door de Directie van de Landbouw, een onderscheid gemaakt tussen de eigenlijke Graafschap en de IJsselstreek. Het zevental straks te bespreken kaarten van de verschillende landschapstypen werd dan ook opgenomen in terreinen van de Graafschap in engere zin, het gebied dat juist in deze eeuw, onder de invloed van de omzetting van het agrarische productieproces, zulke grote veranderingen heeft ondergaan. Hier kan men, zoals reeds uit de beschrijving gebleken is, onderscheiden: in de eerste plaats het landschapstype van het Moderne, Intensieve, Gemengde bedrijf.

Na 1900 ontstaan, is dit thans het meest algemene, hedendaagse landschapstype in de Achterhoek. Het treedt

op zowel met geconcentreerde nederzettingen, de enkdorpen, als met kampnederzettingen van verspreide boerderijen. In de beschrijving troffen we het reeds aan in de landstrook van Gorssel tot Zelhem en van Varsseveld tot Dinxperlo en Aalten in het westen en zuiden, en in de omgeving van Borculo in het noorden. Hier en daar vindt men het nog in zijn oude vorm. Daar doet zich dan het tweede, het landschapstype van het Oude, Extensieve Landbouwbedrijf voor, weinig of niet veranderd sedert de crisis van 1880—95, b.v. in het Zieuwent en in de buurtschappen Armoede en Lemperhoek, nabij de Overijsselse grens.

Ook de bedrijven onder het grootgrondbezit, behorende bij de kastelen in de westelijke Driehoek, evenals die van de Scholten-goederen in de omgeving van Winterswijk, moeten tot dit landschapstype van het Oude, Extensieve Landbouwbedrijf gerekend worden.

Het derde landschapstype van de Graafschap is dat van de Nieuwe Ontginningen in het Vlakke Midden gelegen. Ook de ontginningen op de „velden”, aan de oostelijke en noordelijke randen van de Achterhoek behoren hiertoe. Het dateert van na de wereldoorlog.

Zo ergens, dan kan men in de Graafschap nagaan hoe nieuwe occupatievormen steeds verder om zich heen grijpen, zich over de oudere heenschuiven, de oudere omvormen. Duidelijk spreekt zich dit uit in het Achterhoekse landschapsbeeld, waar telkens nieuwere typen naast de oude aangetroffen worden. Te midden van het Weelden Oude Cultuurlandschap van de landgoederen van de adel in het westen, liggen boerderijen en nederzettingen van het Moderne, Intensieve, Gemengde bedrijfstype. In het oosten liggen naast het Oude cultuurlandschap van de Scholten-goederen, zowel de kleine, eigenbedrijven met het Moderne, Gemengde bedrijfstype, als de ontginningsboerderijen van het Nieuwe Ontginningstype.

Naar het type, dat het duidelijkst het karakter van het totale landschapsbeeld bepaalde, werd de benaming voor het landschap in die omgeving door ons gekozen.

Op de topografische bladen 1 : 25000 kunnen de verschillende landschapstypen dadelijk aangewezen worden.

Om dit nog beter te doen uitkomen, werden in de maand Juni 1933 zeven kleinere gebieden gekarteerd. Deze bodemgebruikkaarten zijn hierbij gereproduceerd op de schaal 1 : 10000, welke schaal zich bij uitstek leent voor een onderzoek van de occupatievormen, die het landschapstype bepalen. Daaraan wordt nu een afzonderlijke bespreking gewijd.

Kaart I opgenomen ten zuid-westen van Varsseveld, buurtschap Sinderen, geeft een karakteristiek beeld van het landschap van het Gemoderniseerde, Intensieve, Gemengde bedrijfstype. Opvallend is de zeer verspreide ligging van de boerderijen, allen omgeven door hun bouw- en weiland. De percelen zijn groot en vrij regelmatig van vorm. Uit het kaartbeeld blijkt, dat de hoogste, droogste gedeelten de akkers dragen. De weilanden liggen lager. Ze nemen een grotere oppervlakte in beslag dan het bouwland. Vlak om iedere boerderij heen ligt het erf, de moestuin en de boomgaard. De percelen worden soms door een smalle haag van elkaar gescheiden. (De hagen en eveneens de wegen, maken op bijgaande kaart een bredere indruk dan ze in de werkelijkheid zijn. Dit is een gevolg van het feit, dat de hier gebezigde schaal een nauwkeurige vergroting is van die van 1 : 25000, waarin reeds deze onnauwkeurigheid voorkomt, terwille van de duidelijkheid). Hier en daar vormt een klein stuk bos een onderbreking van het landschap.

Vergeleken met de oudere uitgaven van de bladen 1 : 25000, voornamelijk met die van 1879, dus van voor de landbouwcrisis van 1880—95 daterend, kunnen de volgende veranderingen geconstateerd worden.

Hoe de
mei?
 De grote bedrijven van ± 25 HA. waren in 1879 reeds aanwezig. De kleinere boerderijen in het westelijk deel van de kaart met ± 10 HA., zijn in de laatste twintig jaar ontstaan. Het bouwland is vrij wel ongewijzigd gebleven. Het besloeg toen nagenoeg een gelijke oppervlakte en lag op dezelfde plaats als thans. Twee meter brede eikenhakhoutwallen omgaven de kampen. De oppervlakte ingenomen door weiland was in 1879 veel geringer dan die van het bouwland. De ruimte tussen de boerderijen en bouwlanden werd behalve door weiland vroeger in beslag genomen door loofbos en heide, al dan niet met dennenopslag.

Het verschil tussen de kaart van 1879 en die van 1933 is volkomen verklaarbaar. Het beeld op de oude kaart is n.l. geheel in overeenstemming met het oude landbouwbedrijf, zoals het eeuwenlang hier werd toegepast, waarvan het zwaarte punt lag in de akkerbouw, ofschoon ook toen veeteelt bedreven werd. Daaruit volgt reeds, dat een geheel andere verhouding tussen de oppervlakte geoccupeerd als akkerland en die gebruikt als weidegebied, moet hebben bestaan, hetgeen duidelijk uit de kaart van 1879 afgelezen kan worden.

Het moderne, intensieve, gemengde bedrijf eiste niet alleen een groter weidegebied, maar ook beter verzorgde weiden. De graslanden zijn thans nagenoeg voor overstromingen behoed, de intensieve cultuur richtte zich op de voortbrenging van bepaalde nuttige grassoorten. Veel lage, in de beekdalen gelegen terreindelen zijn aldus in goede weiden omgezet. Ook de oppervlakte weiland, direct om de boerderijen, nam toe. Het bos is geleidelijk gekapt, de stukken heide ontgonnen. De vrijgekomen grond werd tot grasland gemaakt. Alleen nog enkele bosrestanten zijn in het noorden en zuiden van de kaart overgebleven. Ook de opgeworpen wallen met eikenhakhout beplant, en door een greppel omzoomd, welke vroeger alle bouwkampen

insloten, zijn zo goed als verdwenen. Ze dienden om de kleine percelen af te sluiten, terwijl de greppel bijdroeg tot de ontwatering. Nu zijn ze overbodig, bij intensief kleinbedrijf zelfs eerder schadelijk geworden, door de ruimte, welke ze in beslag nemen, door het onttrekken van voedsel aan de bodem en om de schuilplaatsen, welke zij het wild bieden. Het eikenhakhout zelf heeft zijn betekenis als brandstof verloren, evenals de bast, die vroeger een onmisbaar artikel voor de leerbereiding n.l. de run opleverde.

Wanneer kaart I dus een voorbeeld geeft van het landschap van het Moderne, Intensieve, Gemengde bedrijfstype, dan heeft bij vergelijking met de oude kaart de modernisering, die aan dit type zijn naam verleende dus bestaan: in het kappen van bos en houtwallen, in het ontginnen van heidepercelen, in het uitbreiden en verbeteren van het grasland, zodat dit thans de hoeveelheid bouwland aanzienlijk overtreft en in het bouwen van nieuwe boerderijen op de aldus gestichte bedrijven.

Behalve het landschap van het Moderne, Intensieve, Gemengde bedrijf, met het verspreide vestigingsbeeld, treffen we dit type in de Graafschap ook aan met geconcentreerde vestigingen, in de vorm van enkdorpen.

Kaart II geeft een voorbeeld van een dergelijk enk dorp n.l. Geesteren, in het noorden van de Achterhoek, nabij de Overijsselse grens gelegen.

Naast elkaar strekken zich de Geesterense- en de Boerenes uit, door een smal beekdal gescheiden. De enken, hier essen genoemd, dragen het bouwland. Het beekdal, tussen beide essen in, is overwegend geoccupeerd als weiland. De eigenaren van de percelen op de essen wonen bijna alle in Geesteren, een straatdorp van boerderijen aan de voet van de Geesterense es gebouwd. In het dal van de Bolksbeek en in het dal tussen de essen in, liggen de weilanden.

Om beide enken heen staan verspreide boerderijen, ieder omgeven door het daarbij behorende bouw- en weiland. Van laatstgenoemde bedrijven vallen in het oosten van de kaart de kleine percelen op, door brede hagen gescheiden. In het westen de aanzienlijke bosstukken tussen bouw- en weilanden in. Het weiland overweegt bij deze bedrijven.

Van een vestigingsbeeld als op kaart II is afgebeeld. kan men zich de wording als volgt denken.

✓ Het dorp aan de voet van de enk moet als de oude, oorspronkelijke nederzetting beschouwd worden, welke mogelijk reeds uit de praehistorische tijd dateert. ¹⁾

De kampboerderijen, rondom de enken gelegen, zijn van latere datum.

De mens was hier van oudsher gevestigd in een onregelmatig dorpsverband aan de rand van de hoge gronden, in de nabijheid van een rivierdal. Op de hoge grond had ieder zijn bouwlandpercelen liggen. Gezamenlijk werd gezaaid en de oogst binnen gehaald.

Om het bouwland heen lag de woeste grond, meest uit heide bestaande. De heidevelden, de gras- en hooilanden in het beekdal, de bossen, de venen waren het gemeenschappelijk beheerde eigendom van de bewoners van de dorpserven.

Met het toenemen van de bevolking werden langzamerhand de enken geheel ontgonnen, zodat op een zeker tijdstip, geen bouwgrond voor het bevolkingsoverschot beschikbaar was. Van dat tijdstip af hebben de dorpsgenoten toegestaan, dat boerderijen gesticht werden buiten het oude dorp, op de lagere heidegronden rondom. Hier legde men dan om de woning kampen aan, door wallen en greppels van de overige, gemeenschappelijke gronden afgescheiden. De

1) Zie ook: Martiny. Dr. R.

Hof und Dorf in Altwestfalen.

Forschungen zur Deutschen Landes und Volkskunde 1926.

weiland namen
 aanleg van deze kampnederzettingen, vermoedelijk aan de westkant van de Boerenes begonnen, had plaats in een langzaam tempo. Het werd tegengehouden door de dorpsgenoten, welke node van de woeste gronden afstand wensten te doen. Vooral na de afgrenzing van de mark, de tijd van de gesloten markehuishouding, tot aan de verdeling in het midden van de vorige eeuw, zal de stichting van grote kampnederzettingen gering geweest zijn. Sinds de middeleeuwen werden alleen nog de kotters in staat gesteld een klein bedrijfje op de markegrond, vooral waarschijnlijk ten oosten van de Geesterense es, te stichten. De daar gelegen boerderijen hebben ook nu geen enkel aandeel in de percelen op de essen. De geerfden in de mark bleven dus de bewoners van de oude erven in het dorp, terwijl ook de grotere boeren aan de westkant van de Boerenes tot de gewaarden behoord hebben, daar ook thans nog percelen op de essen aan hen toebehoren.

In de 19e eeuw, na de verdeling van de mark, kon de stichting van kampboerderijen hier pas op grote schaal plaats hebben.

Vergelijkt men het beeld op kaart II met de oude kaarten, voornamelijk met die, welke in 1880 en 1886 verkend zijn, dan valt op te merken, dat de modernisering, de omzetting van het agrarische productieproces, hier minder verandering gebracht heeft, dan bij kaart I het geval was. Het aantal woningen in en ten zuiden van het dorp is toegenomen. Het weiland in het beekdal tussen beide essen in was in 1880 veelal bouwland. Om de essen heen, vooral vlak ten oosten en ten zuiden van het dorp, is het weiland toegenomen door ontginning van heidepercelen. De kleine perceelindeling en de houtwallen in het oosten, de bosrijkdom in het westen, bleef vrijwel ongewijzigd. Ten oosten en ten westen van de essen wordt dus nog een weinig intensief gebruik van de bodem gemaakt.

Kaart II geeft hier dus een landschap te zien, waarvan de modernisering nog niet zo ver is voortgeschreden als op kaart I, en dat daarom een overgangsvorm te noemen is van het landschap van het Oude Cultuurtype naar het op kaart I weergegeven landschapstype van het Moderne, Intensieve, Gemengde bedrijf.

Een duidelijk voorbeeld van het landschapstype van het Oude Landbouwbedrijf is Zieuwent, midden in de Achterhoek, tussen Ruurlo en Lichtenvoorde gelegen.

Kaart III geeft dit type weer. De schaal is dezelfde als van de vorige kaarten; de percelen zijn hier dus wel zeer klein, door sloten en brede elzenhagen omgeven. De hoogste gedeelten zijn weer bestemd voor bouwland. Hierop woont de vrij dichte bevolking in verspreide boerderijen. De lagere percelen zijn als grasland geoccupeerd, welke een grotere oppervlakte in beslag nemen dan de bouwlanden. De bodem van de weilanden is dikwijls drassig door onvoldoende ontwatering. Midden op de kaart ziet men nog een stuk woeste grond, een moeras, dat slechts bij aanhoudende droogte begaanbaar is.

Vergeleken met de oudere topografische kaarten, zelfs met die van 1879, valt weinig verandering op te merken gedurende 55 jaar. Ook toen was de bevolking vrij dicht, slechts enkele nieuwe woningen werden aangebouwd. De perceelindeling was geheel dezelfde als thans. De dichtbegroeide elzenhagen waren aanwezig. In het zuid-westen van de kaart lagen vroeger enige percelen woeste grond, die nu tot weiland ontgonnen zijn. Enkele voorheen als bouwland geoccupeerde stukken zijn eveneens in weiland omgezet. De oude kaart geeft aan, dat het grasland zeer drassig was. De beide korenmolens, welke vroeger aan weerszijden van het moeras stonden, zijn verdwenen. Aan de noordzijde is het moeras thans ter breedte van twee percelen ontgonnen. Het cooperatiegebouw in de noord-oost hoek

van het ontgonnen gedeelte gelegen, heeft de taak van beide molens overgenomen.

Deze occupatievormen in het drassige middengedeelte van de Achterhoek behoeven enige verklaring. Ze kunnen n.l. opgevat worden als een oude poging om ook een dergelijk gebied voor de cultuur geschikt te maken. Hier heeft men in de eerste plaats zorg moeten dragen voor de ontwatering. De hogere, uiteraard de droogste stukken werden voor bouwland bestemd. De lagere terreinen werden in zeer kleine percelen verdeeld, die men elk met een greppel omgaf, om zoveel mogelijk water af te voeren. De elzenhagen dienden als afsluiting van de percelen, als beschutting tegen wind en vorst, tevens als houtvoorraad.

Dat dit ontwateringssysteem vrij goed functioneerde blijkt wel hieruit, dat nog in de eerste helft van de 19e eeuw het Zieuwent tot de meest welvarende landbouwgebieden van de Graafschap gerekend kon worden. Het hoofdbedrijf was de teelt van graan en vlas. Dit laatste moet hier het beste in kwaliteit geweest zijn van de hele Achterhoek. Het werd door de bevolking gesponnen en vervolgens verkocht aan opkopers, voornamelijk voor de plaatsen Neede en Winterswijk, waar men het weven druk beoefende als huisnijverheid. Ook aan veeteelt en zuivelbereiding werd in het Zieuwent gedaan. De lage terreindelen, die met de toenmalige techniek niet verder ontwaterd konden worden dan tot het peil, bruikbaar voor grasland, verschaften het voedsel voor het vee. De vochtigheid van de bodem verklaart dan ook de grote oppervlakte in beslag genomen door grasland, zoals we dat elders in gebieden met een landschapstype van het Oude Landbouwbedrijf nergens in die mate aantreffen.

Het stuk moeras wijst erop, dat er een grens gesteld was aan het technisch kunnen van de groep bij zijn poging om het terrein geschikt te maken voor het landbouwbedrijf. Afdoende ontwatering kon pas verkregen worden na de

oprichting van het Waterschap van de Baakse beek in 1919. Sinds die tijd is men bezig dit probleem voor het gehele „Vlakke Midden” van de Achterhoek in een groot verband tot een definitieve oplossing te brengen.

De sterke versnippering van het gebied vormt thans echter een niet geringe belemmering voor de landbouw. Dit zou alleen te verhelpen zijn door een ruilverkaveling. Daarna kan dan een modernisering en intensivering plaats hebben, door het opruimen van een groot deel van de houtwallen en het samentrekken van de percelen tot doelmatige grootte.

Thans vertoont de landstreek nog geheel het type ontleend aan en in het leven geroepen door het oude landbouwbedrijf, in nauw verband met de mogelijkheden, die het gebied hier door zijn begrenzende eigenschappen bood.

Kaart IV geeft een voorbeeld van het landschap van het Oude Cultuurtype, op de hogere gronden in het westen gelegen en dus andere mogelijkheden biedend dan het Zieuwent.

Hier spreekt zich naast het welvaartsstreven de behoefte aan schoonheid in het landschapstype uit.

Deze kaart is opgenomen op het terrein van een tot de adel behorend grootgrondbezitter. Om het Huis Ampsen zelf bevindt zich het Weeldelandschap: een park met vijvers, bloemen, heesters en exotische boomsoorten. Daaromheen strekken zich de loofhoutbossen uit; zij grenzen in het noordelijk deel van de kaart aan oudere dennebossen en jonge bosaanplantingen. Naar het zuiden toe heeft het buiten een vrij uitzicht over de bouw- en weilanden, geocupeerd door de pachters van den grootgrondbezitter. De pachthoeven zijn te herkennen aan hun luiken, geschilderd in de kleuren van het Wapen van den landheer. Ten noorden van het buiten liggen de pachthoeven, als het ware in de bossen verscholen. Hun bouw- en weilanden vormen

open plekken in het bos. In het dal van de Tenkhorsterbeek liggen de weilanden, door hagen in grote percelen gescheiden. Het noordelijkste deel van de kaart rijkt in het gebied van de „velden”, hier het Ampsense veld geheten. Het is met heide begroeid en gedeeltelijk reeds tot jonge dennen-aanplant ontgonnen.

De occupatievorm, ontstaan uit de behoefte aan schoonheid heeft hier zijn stempel zodanig op het landschapsbeeld gedrukt, dat het Weeldelandschap er geheel de boventoon voert. De occupatievorm gericht op het welvaartsstreven, het Oude Landbouwlandschap treedt daartegenover op de achtergrond.

Gebrek aan belangstelling in de hedendaagse landbouw van de zijde van den landheer is hiervan veelal de oorzaak. Het ligt dan ook voor de hand, dat de combinatie van landheer en pachter door hun verschillend gericht streven thans niet tot de meest gelukkigste vorm van het productieproces leidt. Vroeger, in de vijftiger jaren van de 19e eeuw, toen de grootgrondbezitters nog voldoende kapitaalkrachtig waren, hadden de pachtbedrijven een welvarend uiterlijk vergeleken met die van den keuterboer, welke over geringe middelen beschikkend met hard werken een armelijk stukje cultuurlandschap kon scheppen. Door de grote veranderingen in de 20e eeuw in de Graafschap voltrokken, is nu deze verhouding omgekeerd. Energie en kracht spreekt uit het landschap van het Gemoderniseerde, Gemengde bedrijf, het gebied van de vrije, eigen boeren; onmacht en geringe voortvarendheid uit het beeld, dat het Oude Landbouwlandschap van de onderhorige pachters vertoont.

Grote veranderingen vallen dan ook niet te constateeren, bij vergelijking van deze kaart met die van voor 50 jaar. Het buiten zelf heeft sinds die tijd een ruimer uitzicht gekregen, doordat de meeste houtwallen om de percelen tussen het huis en de grote weg in het zuiden, opgeruimd

werden. Enkele bouwlandpercelen van vroeger zijn in weiland omgezet. Verschillende percelen wonnen aan grootte ten koste van het omringende bos. De dennenaanplant op het Ampsense veld is toegenomen sinds 1880. Van een modernisering, een intensivering van de landbouw, is hier nog geen sprake geweest.

Een dergelijk Weeldelandschap, afgewisseld met een landschap van het Oude Landbouwtype, kan men in de gehele driehoek tussen de plaatsen Gorssel, Terborg en Laren aantreffen, evenals tussen Drempt en Doetinchem, om de aldaar gelegen kastelen en buitens.

De op kaart IV aangetoonde landschapstypen tezamen willen we in het vervolg noemen: het Grootgrondbezitlandschap van de Adellijke landgoederen in het westen van de Graafschap.

Ook kaart V vertoont een beeld, dat elementen bevat, die in het landschap van het Oude Cultuurtype thuis behoren.

Deze kaart is opgenomen in Ratum, de meest oostelijke buurtschap van de gemeente Winterswijk. Allereerst valt het sterker ontwikkelde relief van de bodem in het kaartbeeld op. De hogere delen zijn uitgestrekte ruggen, geheel als bouwland geoccupeerd. Gedeeltelijk zijn ze nog door brede randen eikenhakhout omgeven. Naast deze bouwlanden liggen de lagere, kleine weilandkampen, eveneens door hakhoutwallen ingesloten. Het bos neemt een aanzienlijke oppervlakte van de kaart in beslag.

Het grootste deel van de grond is hier in handen van de Scholten: o.a. Tenkink in het oosten, de bewoners van het Scholtenhuis in het midden, Willink in het zuid-westen, wier bedrijven extensief ingericht zijn.

Aan instandhouding van de bossen en de hakhoutwallen is de Scholten zeer veel gelegen.

Merkwaardig is, dat deze behoudend ingestelde Scholtengeest mede wortelt in dezelfde behoefte aan schoonheid,

die bij de tot de adel behorende grootgrondbezitters in het westen van de Graafschap het Weeldelandschap schiep. De schoonheidszin van de Scholten, gericht op de bossen en houtwallen is echter primitiever, dan die welke het Weeldelandschap van het westen in het leven riep.

Vergeleken met de oude kaart van 1880 doen de volgende veranderingen zich voor. De hoge bouwlanden en de bossen bleven vrijwel ongewijzigd, alleen om het Scholtenhuis is door de nieuwe bewoner, een vreemdeling in deze streek, aanzienlijk gekapt en weiland aangelegd. De weidepercelen aan de zuidvoet van de lange bouwlandstrook waren ongeveer alle aanwezig, een enkel bouwland of heideperceel is thans in grasland veranderd. In het westen, voornamelijk de hoek tussen de harde weg en de genoemde strook, was op de oude kaart nog bijna uitsluitend heideveld. Nu worden hier nog slechts twee heidepercelen gevonden, met dennenopslag. Ook in de zuidelijke rand van de kaart heeft het Cultuurland zich uitgebreid ten koste van de vroegere heiden. Hier zijn enige ontginningsboerderijen gesticht. Overigens werden weinig nieuwe woningen gebouwd.

De stabiliteit in het landschapsbeeld moet geheel toegeschreven worden aan het karakter van de Scholtenfamilies, die hun grondbezit in de oude vorm hebben weten te handhaven te midden van de grote veranderingen in het productieproces, die de 20e eeuw meebracht.

Het bouwland en het bos nemen op bijgaande kaart een ongeveer even grote plaats in als het weiland. Op grond van deze kenmerken moet het gebied gerekend worden te behoren tot het landschapstype van het Oude Landbouwbedrijf.

We willen dit type in het vervolg aanduiden met de naam: het Grootgrondbezitlandschap van de Scholtengoederen in het oosten van de Graafschap. Een deel van de gemeente

Winterswijk behoort hier toe, voornamelijk in de buurtschappen Woold en Ratum.

Kaart VI is de kartering van een strook land dwars door het duinlandschap langs de Oude IJssel, naar weerszijden afdalend. In het noord-oosten naar de Zelhemse beek, in het zuid-westen naar de Oude IJssel. Het hoge gedeelte is grotendeels bebost: de Kruisbergse bossen, met enkele ingesloten boerderijen. Het is een duidelijk grootgrondbezitlandschap, voornamelijk behorende tot het landgoed Hagen.

Tegen de westelijke helling liggen de gemoderniseerde gemengde bedrijven van de bewoners van de buurtschap Langerak.

Het Oude IJsseldal is nagenoeg geheel grasland met enkele grote bouwlandpercelen, boomgaarden en boerderijen op de hoogste gedeelten.

Het dal van de Zelhemse beek heeft veel grasland, met verspreide boerderijen en bouwlanden op de hogere delen. Het zijn kleine, eigen bedrijven. De percelen zijn zeer regelmatig van vorm.

Beide dalen vertonen landschappen van een bij uitstek Gemoderniseerd, Gemengd bedrijfstype.

De wijzigingen, welke werden aangebracht sinds de verkenning in 1879 en '80 zijn in de Kruisbergse bossen niet ingrijpend geweest, ook hier tengevolge van het grootgrondbezit. Er viel een dennenbeplanting van enkele heidevelden in het oosten en westen van de kaart te constateren. Aan de hellingen van het duingebied is het bouw- en weiland toegenomen, waardoor het bos enigszins besnoeid werd. De zandafgraving aan de straatweg was in 1880 een beboste heuvel.

In het Oude IJsseldal heeft een kleine verschuiving plaats gehad van bouw- en weiland, welke voor het beeld van weinig belang is.

In het dal van de Zelhemse beek echter zijn verschillende brede bosranden gekapt. Ze werden, evenals enkele drassige gedeelten, in rechthoekige percelen goed weiland omgezet. Het aantal boerderijen is toegenomen.

Op deze kaart valt dus een grootgrondbezitlandschap waar te nemen, aan weerszijden geflankeerd door een landschap van een sterk gemoderniseerd, gemengd bedrijfstype in beide rivierdalen.

Hoewel de kaart geen nieuwe gezichtspunten opent, werd zij opgenomen, omdat hier in een zo kort bestek enerzijds de relatie tussen het reliëf van de bodem en de occupatievormen spreekt, anderzijds de invloed van de levenshouding van de occuperende groep op het cultuurlandschap sterk tot uiting komt: in het midden stuk de geest van het grootgrondbezit, in de aangrenzende dalen die van de moderne intensieve landbouw.

Genoemde dalen vormen een overgang naar kaart VII, waarop een voorbeeld van het derde hedendaagse landschapstype van de Graafschap gegeven wordt, n.l. dat van de Nieuwe Ontginningen. Het is een gedeelte van het Wolfersveen, een jonge ontginning gelegen in het Vlakke Midden van de Achterhoek, tussen Zelhem en Ruurlo. Recht snijden de wegen in ongeveer noord-zuidelijke en oost-westelijke richting door het terrein. Aan de wegen, hier dijken genoemd, staan de boerderijen, met een moestuin en boomgaard bij elke woning. Daarachter liggen in rechthoekige percelen de bouw- en graslanden. De percelen worden gescheiden door greppels; langs de dijken bevinden zich brede, vrij diepe sloten. De bouwlanden sluiten meestal tot grotere complexen aaneen, waardoor de regelmatigheid van de perceelindeling dan minder duidelijk wordt. De bedrijven zijn klein n.l. 8 à 10 HA.

Aan de westelijke rand van de kaart zijn enige verheffingen in het terrein te constateren begroeid met heide en dennenopslag, het oude vegetatiedek van het gebied.

Voor de wordingsgeschiedenis van dit landschap gaf de topografische kaart van 1919 reeds goede aanwijzingen. De wegen waren toen al geprojecteerd en van sloten voorzien. Een grove indeling in percelen, door greppels gescheiden, geeft de kaart eveneens reeds. Verschillende percelen staan aangegeven als bouwland en grasland. De grote meerderheid is in 1919 evenwel nog heide. Twee boerderijen treft men op dat tijdstip in het gehele Wolfersveen aan; een zestal ligt rondom aan de randen van het veen.

De oude kaart verkend in 1879 en 1886, herdrukt in 1901, geeft een zeer eenvoudig beeld van deze streek. De oost-west en noord-zuid gerichte hoofdwaterleidingen zijn gegraven, de wegen aangegeven. Het terrein bestaat nog uit één groot, hier en daar drassig heideveld, zonder perceelindeling.

Zo zien wij dus de opeenvolgende fasen voor ons. De kaart van 1879 laat het eerste ingrijpen van de mens zien, in de vorm van een poging om het gebied in het verkeer te betrekken door het aanleggen van wegen, die tegelijk door de sloten er langs een betere ontwatering moeten brengen. Op het kaartbeeld van 1919 is dit proces al veel verder voortgeschreden. Grote stukken van de vroegere moerassige heide zijn reeds tot productie gedwongen, terwijl thans op onze kaart het volledige beeld van de jonge ontginning, het landschap van het Nieuwe Ontginningstype vertegenwoordigend, te voorschijn gekomen is.

✓ Het landschapstype van de Nieuwe Ontginningen dateert, zoals we reeds opgemerkt hebben, van na de wereldoorlog.

De voordelen in die tijd in de landbouw te behalen maakten, dat men er toe overging ook minder gunstige gedeelten van de Graafschap in cultuur te brengen.

Het type is opgebouwd volgens een tevoren beraamd plan, met behulp van alle middelen, waarover de landbouwtechniek beschikt. De wordingsgeschiedenis van deze gebieden ligt dus nog vers in het geheugen.

Het landschapstype van het Moderne, Intensieve, Gemengde bedrijf was een omvorming van bestaande boerderijen, terwijl door splitsing van bedrijven en ontginning van nog woestgebleven gedeelten tevens veel nieuwe boerderijen konden ontstaan. Voor een deel zijn de oude bedrijven de toon aangevende elementen in dit landschapstype gebleven, vooral wat betreft de ligging van de hoge bouwvelden en het verloop van de wegen. Voor het grootste deel echter is het Moderne, Intensieve, Gemengde bedrijfstype een schepping van na de vorige landbouwcrisis, zoals bij de bespreking van kaart I uiteengezet werd.

Het is dan ook nog zeer wel mogelijk de ontstaanswijze in de laatste 35 jaren na te gaan.

Het landschapstype van het Oude, Extensieve Landbouwbedrijf is opgebouwd volgens een eeuwenoude, langzaam verbreide, vrijwel ongewijzigd gehandhaafde landbouwmethode. Wil men het ontstaan en de ontwikkeling van dit type overzien, dan dient men tot in de praehistorische tijd terug te gaan, zoals bij de bespreking van kaart II reeds werd aangegeven.

In het volgende hoofdstuk is getracht voor één van de bovengenoemde voorbeelden van Achterhoekse landschappen van het Oude Cultuurtype een uiteenzetting te geven aangaande groei en karakter door de eeuwen heen.

Hiertoe werd door ons gekozen het Grootgrondbezitlandschap van de Scholtengoederen in het oosten van de Graafschap.

Door de afkomst en de levenshouding van de Scholten werd op het landschapsbeeld van hun bezittingen een geheel eigen stempel gedrukt, zodat zich thans in dit Scholtenlandschap elementen voordoen, die men elders in Nederland vergeefs zal zoeken en die een nadere beschouwing overwaard zijn.

HOOFDSTUK III.

DE SCHOLTENGOEDEREN.

De omgeving van Winterswijk vertoont in sommige gedeelten het karakter van een grootgrondbezitlandschap.

Het duidelijkst is dit in de buurtschappen Woold en Ratum waar te nemen. Enkele grote boerderijen tronen daar te midden van hun uitgestrekte landerijen en bossen. Deze boerderijen zijn bewoond door z.g. Scholten. Bij de andere, kleinere boeren en bij hun pachters gelden zij als voornaam en rijk, zodat een Scholte en een goed gesitueerde grondeigenaar in de omgeving van Winterswijk ogenschijnlijk synoniem zijn.

In de andere Winterswijkse buurtschappen: Meddo, Miste en Korle, Brinkheurne, Kotten, Huppel en Hengsel overheerst het grootgrondbezit niet zo sterk het landschapsbeeld als in het Woold en Ratum. De Scholtengoederen zijn er kleiner en geringer in aantal. Sinds 1890 zijn daar veel eigen bedrijven gemoderniseerd, veel heidevelden werden er ontgonnen en door kleine boeren in gebruik genomen, evenals dat overal elders in de Achterhoek heeft plaats gehad. Het landschap heeft in deze buurtschappen dan ook meer het type van het gemoderniseerde, gemengde bedrijf gekregen.

Inderdaad liggen de Scholtengoederen in die gedeelten van de Gemeente Winterswijk, welke men reeds eeuwen lang in cultuur genomen heeft en die men algemeen bestem-

pelt met de karakteristieke naam: „Oudhoevige grond.” Het woord „Scholte” zelf verraadt ook reeds een hoge ouderdom van deze titel.

De oorsprong van het Scholtengoed en van de Scholten, bleek bij de tegenwoordige eigenaren geheel vergeten te zijn. Wel wisten de meesten, dat hun bezittingen 1 à 2 eeuwen geleden een veel groter omvang hadden dan tegenwoordig.

Ook was bekend, dat de Scholten toentertijd vooraanstaande personen in de samenleving van het gebied geweest waren, doch verdere inlichtingen konden wij van hen niet deelachtig worden.

Om dus het Scholtenwezen te begrijpen en het ontstaan ervan op te sporen was het noodzakelijk dieper in de wordingsgeschiedenis door te dringen. Daarbij bleek al ras, dat de Scholtengoederen dezelfde waren als de hofhorige goederen, zodat het probleem verplaatst werd naar dat van de hofhorigheid. Hiermede wil niet gezegd zijn, dat de bij de hofhorigheid behorende sociale structuur, de oudste in de occupatie van de bodem gefundeerde verhoudingen zou aangeven. Voor de sociaal-geograaf is het duidelijk, dat de hofhorigheid een latere, door Saksen en Franken aan de aanwezige occupanten van de bodem opgelegde rechtstoestand is. Aan de hofhorigheid echter ontleen de Scholtengeslachten, zij het ook op zeer bijzondere wijze, hun ontstaan en hun plaats in de latere Winterswijkse samenleving.

Tot goed begrip van de positie van de hedendaagse Scholten zal nu eerst worden nagegaan aan de hand van historische documenten: wie ze waren, welke rechten zij verkregen en welke verplichtingen op hen rustten.

Daarna zal een poging gedaan worden tot een reconstructie van de sociale- en rechtsverhoudingen in de boerengemeenschap, welke voorafging aan en bestond buiten de hofhorigheid om, waarvoor men tevergeefs naar historische

documenten zal zoeken. Hiervoor moeten de door de oudste bevolking in het landschap geschreven occupatievormen, die niet geheel verdwenen zijn, onze steunpunten vormen.

De oudste archiefstukken van deze streken, uit de vroegere Middeleeuwen daterend, vermelden reeds, dat de Achterhoek horige, d.i. aan de grond gebonden landbouwers, onder zijn bewoners telde. Zij bewoonden hoeven, welke om een hof, de zetel van een aanzienlijk persoon, gelegen waren. Het aantal van deze hoven met de onderhorige hoeven was hier in de eerste eeuwen na de onderwerping door Karel den Grote, talrijk. Doch in de tijd, dat de geschiedkundige bronnen rijker gegevens bevatten, bleek reeds een centralisatie van macht te hebben plaatsgehad. Toen bevond zich een groot deel van de oostelijke Graafschap in handen van enkele grootgrondbezitters. Dit waren in de eerste plaats de door Karel den Grote en zijn opvolgers aangestelde gouwgraven van het gebied, wier particulier grondbezit toen reeds aanzienlijk was en steeds in omvang toenam. In de tweede plaats waren in het oosten van de tegenwoordige gemeente Winterswijk veel goederen horig geworden aan kloosters: de Stiften Vreden en Groot Boerlo, beide over de Duitse grens gelegen als voornaamste. De opeenhoping van goederen in de handen van de gouwgraven en van de kloosters vond zijn oorzaak in verschillende omstandigheden. Het gebied van de eersten nam behalve door vererving, verovering en aankoop steeds toe door schenking van grond aan den gouwgraaf. Veel vrijen stelden n.l., door verarming of door de onrust van de tijden daartoe gedreven, vrijwillig hun goederen onder zijn bescherming. Het gebruik van de grond behielden ze daarna als horigen van den gouwgraaf.

Aan de kloosters werden eveneens veel goederen vermaakt uit religieuze overwegingen.

Stegeman, in zijn boek: Het Oude kerspel Winterswijk

citeert op pag. 41 e.v. verschillende van deze, meest 14e eeuwse acten uit oude kloosterarchieven afkomstig, handelende over dergelijke schenkingen en verkopeningen van goederen, om en nabij Winterswijk gelegen.

Hoven met onderhorige hoeven treffen we in de Middel-eeuwen in een groot deel van ons land en in het aangrenzende Duitsland aan. In het westen van de Graafschap nam het stelsel van de hofhorigheid geleidelijk af en verdween gedurende de tachtigjarige oorlog. In het oosten van de Graafschap, in Twenthe en het aangrenzende Westfalen is het blijven bestaan tot de Napoleontische tijd toe.

Historische en geografische oorzaken hebben tot de instandhouding van het stelsel samengewerkt. Een kort overzicht van de historie van het gebied is voor het begrip hiervan nodig.

Wij ontlenen daartoe aan de werken van Stegeman het volgende.

Omstreeks 800 wordt melding gemaakt van een door Karel den Grote over deze streken aangestelde gouwgraaf Wittekind, de dappere aanvoerder van de Saksen tegen de Franken. Hij was een invloedrijk persoon en bezat uitgestrekte goederen, waardoor hij voor deze aanstelling in aanmerking kwam. Hij regeerde over de Braemgouw of Saksisch-Hameland, een gebied, dat het westelijk deel van Westfalen en het oostelijk deel van Gelderland omvatte. Zijn hof, de hoofdhof van waaruit hij dit gebied bestuurde, lag in Vreden. Holwerda wijst er op in zijn boek: Nederlands vroegste geschiedenis, pag. 285, dat de in Vreden geconstateerde ringwal hoogstwaarschijnlijk een overblijfsel is van de burcht van Wittekind en zijn opvolgers. Het zou een soortgelijke Saksische burcht geweest zijn, als de door hem onderzochte Hunneschans aan het Uddeler meer, de Huneborch in Twenthe, Uplade in het Montferland en andere, ook in Westfalen teruggevonden burchten.

Na tot de Christelijke godsdienst te zijn overgegaan, stichtte Wittekind veel kerken en kloosters en gaf evenals zijn opvolgers en andere aanzienlijke geslachten, veel van zijn goederen aan kloosters ten geschenke.

Enige eeuwen later was de Braemgouw in kleinere Graafschappen gesplitst. In 1150 heersten de Graven van Lohn over deze streken. Hun Graafschap Lohn omvatte de volgende parochies: Lohn, Winterswijk, Aalten, Varsseveld, Zelhem en Hengelo, benevens het gebied van Borculo: Eibergen, Neede, Geesteren en Groenlo.

Deze graven, aanvankelijk gouwgraven van den keizer, werden weldra aanzienlijk in hun macht beknot. In het westen door de toeneming van grondbezit van de graven van Gelre, in het oosten door de opdringing van den bisschop van Munster, welke laatste zij in \pm 1150 zelf als leenheer moesten erkennen over het zuidelijk deel van hun gebied.

Omstreeks 1230 wordt als afzonderlijk onderdeel van hun bezit genoemd het land en de burcht van Bredevoort, een gebied van ongeveer ter grootte van de tegenwoordige gemeenten: Winterswijk, Aalten en Dinxperlo. In dit Bredevoort naderden de grenzen van Munster en Gelre elkaar steeds meer. Herhaaldelijk wordt dan ook melding gemaakt van oorlogen tussen beiden over het bezit van Bredevoort.

De burcht was n.l. een belangrijk strategisch punt, bijna onneembaar te midden van lage broeklanden, aan een van de toegangswegen van Munster naar Gelre gelegen.

In 1326 kwam de vrede definitief tot stand met de volgende, ons door Stegeman vermelde bepalingen: „Reinald mocht zijn kasteel, het slot te Bredevoort, met grachten en wegen behouden, doch moest er in toestemmen, dat het den bisschop van Munster ten allen tijde vrij zou staan het land van Bredevoort, n.l. de gerichten van Winterswijk, Aalten en Dinxperlo, tegen betaling van 3500 Mark in te lossen.”

„Feitelijk waren de Geldersche graven hierdoor slechts pandheeren en geen eigenlijke bezitters van Bredevoort geworden.” Stegeman, Het Oude kerspel Winterswijk pag. 22 en 23.

De bisschop van Munster heeft van bovengenoemd lossingsrecht echter nooit gebruik gemaakt, zodat van 1326 af Bredevoort als Gelders grondbezit beschouwd kan worden.

De Gelderse graven bestuurden het gebied niet lang zelf. In 1388 gaven ze het in pandschap aan het machtige Westfaalse geslacht Gemen, dat het tot 1513 toe als pandheer in bezit gehad heeft.

Tijdens de tachtigjarige oorlog was pandheer van Bredevoort het geslacht Bronkhorst, Heren van Anholt. Daar Anholt zich aan de Spaanse zijde had geschaard, wilden de Staten van Gelre, vertoornd hierover, na de verovering van Bredevoort door Prins Maurits in 1597, het pandschap aan het geslacht Anholt ontnemen en aan de prinsen van Oranje opdragen. In 1611 konden de gelden voor de aflossing van Anholt beschikbaar gesteld worden en werd Prins Maurits pandheer.

Kan men tot 1611 Bredevoort vrijwel als Duits grondgebied beschouwen, ook na die tijd rekende men het niet tot de republiek. In 1697 n.l. werd het pandschap opgeheven en het ambt Bredevoort als heerlijkheid aan den Stadhouder-Koning Willem III opgedragen, wiens huis het bezeten heeft tot de Franse tijd toe.

Aan deze historische omstandigheden, dat het gebied tot 1611 tot Duitsland gerekend kon worden en ook daarna nooit bij de republiek behoord heeft, dus in het landsbestuur niet meetelde, is het mede toe te schrijven, dat de sociale structuur er tot 1800 toe, vrijwel ongewijzigd is gebleven.

De volgende geografische factoren kunnen op deze plaats reeds hieraan toegevoegd worden : n.l. dat de bodem,

met de toen bestaande middelen belangrijk in vruchtbaarheid verschilde van die van het jonge, westelijke Nederland en dat het verkeer met het Westen zeer werd bemoeilijkt door de grote afstand en het gebrek aan goede wegen. (Zie ook pag. 50 e.v.).

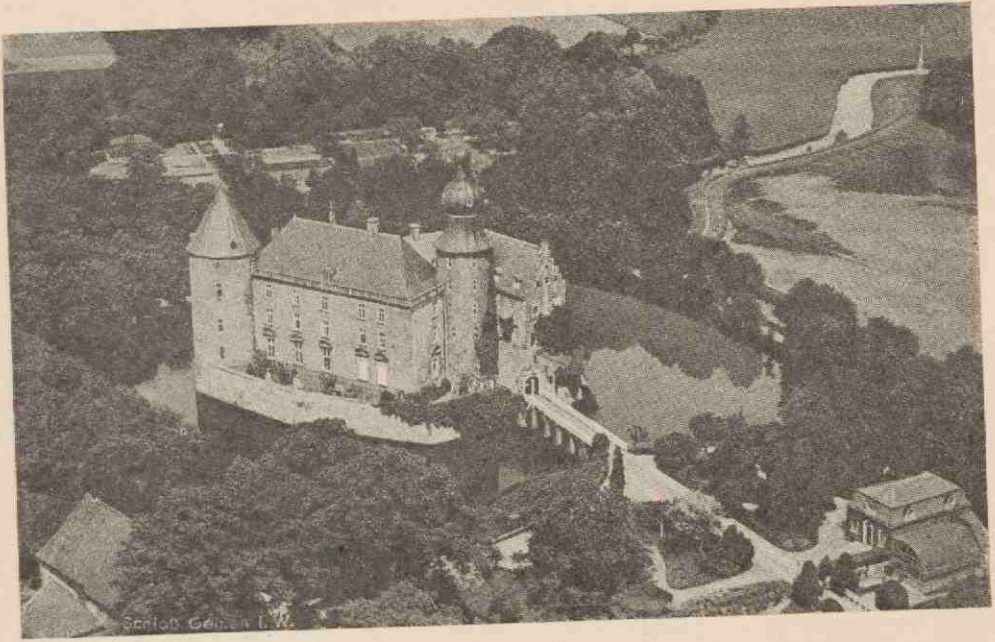
Het is om deze redenen verklaarbaar, dat voor een nader ingrijpen in de samenleving van het gebied van de zijde van de prins van Oranje geen aanleiding bestond. Ook de pogingen door de bevolking zelf in die richting aangewend, welke later ter sprake zullen komen, hebben geen diepgaande veranderingen gebracht. Het culturele peil van de groep bleef laag in vergelijking met de opstijging van het Westen. De bevolking heeft steeds meer verwantschap gevoeld met het aangrenzende Westfalen, dan met de Republiek.

De heerlijkheid Bredevoort lag daar dus als een besloten particulier bezit in een onvruchtbare, vergeten uithoek van ons vaderland.

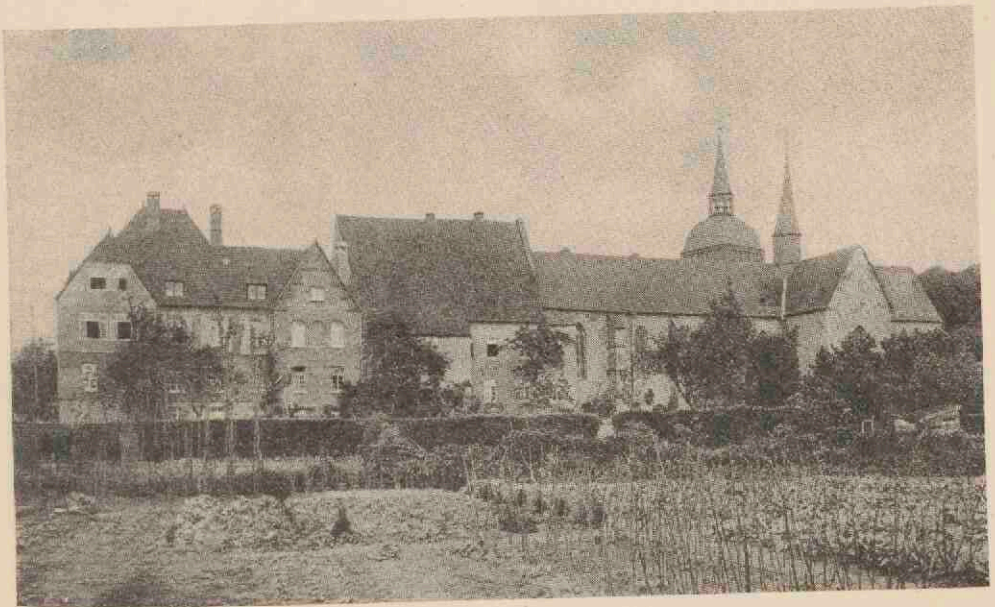
Tot \pm 1500 behoorde Bredevoort tot het gebied van Westfaalse graven, voornamelijk de families van Lohn en Gemen, (fotoblad X).

Het bestuur door hen over Bredevoort ingesteld was dan ook geheel gelijk aan dat van hun Westfaalse bezittingen. Als gouwgraven, later Heren van Bredevoort, was hun de voorgedij, de rechtsmacht over het hele ambtsgebied opgedragen.

Hierin lagen in de eerste plaats hun particuliere bezittingen, door horige boeren bewoond, de z.g. hofgoederen. In de tweede plaats verschillende goederen door hen in leen uitgegeven, de z.g. borglenen en vier havezaten n.l. Buurse in Meddo, Ravenhorst in Dorpboer, Waliën in Huppel en Plekenpol in het Woold. De adellijke bezitters van de vier Winterswijkse havezaten genoten verschillende heerlijke rechten, met als voornaamste het recht te mogen

Schlosz Gemen nabij Borken, bewoond door Gravin von Landsberg.
Ook heden nog maakt het landgoed, door zijn uitgestrektheid,
een imposante indruk.

Huidig aspect van het voormalige Stift Vreden te Vreden,
thans ziekenhuis.

verschijnen op de land- en kwartierdagen van het gewest. Waliën en Buurse hebben dit recht behouden tot in de 18e eeuw. Ravenhorst en Plekenpol zijn sinds 1615 niet meer op de landdagen verschenen, daar zij hun recht verwaarloosd hadden en niet meer acht kwartieren konden bewijzen (zie Stegeman pag. 58).

In het gebied rond Winterswijk lagen verder nog verschillende allodiale bezittingen: hoeven van vrijen of aanzienlijken. Talrijk waren, vooral in de oostelijke buurtschappen, de kloostergoederen.

De hofgoederen van Bredevoort namen door de boven reeds vermelde centralisatie van de macht in de 12e, 13e en 14e eeuw steeds in aantal toe. Ze lagen ver uit elkaar, verspreid over het land van Bredevoort.

Om de vele hofgoederen te besturen werden door den hofheer, den graaf van Lohn, evenals in zijn Westfaalse gebied, Scholten aangesteld. Zij moesten voor hem de inkomsten van de hofgoederen innen, waaruit de graaf een groot deel van zijn levensonderhoud trok. Deze verplichtingen, opbrengsten in natura, lijf- en wagensdiensten, welke later nog ter sprake zullen komen, kon de hofheer aan zijn horigen opleggen, waar tegenover stond, dat hij hun bescherming aanbood in tijden van nood. Tevens moesten de Scholten de rechtspraak over de hofgoederen en hun bewoners leiden. De bewoners van hofgoederen waren n.l. aan een speciale rechtbank onderworpen. Daar zij horigen waren, konden zij niet voor het landgericht verschijnen, zoals de andere inwoners van het gebied: de edelen en de vrijen, wanneer het hun zelf of hun bezittingen betraf.

In de eerste eeuwen na de Frankische overheersing, ongeveer van 1000—1300, schijnt de positie van de hofgoedbewoners, evenals van de horigen in het algemeen, een vrij slechte geweest te zijn. Zeer veel van hun arbeid en

bezit moesten zij offeren aan de willekeur van hun hofheer. Door de toename van hofgoederen van de Graven van Lohn ontstond echter de behoefte aan een uniform bestuur. Vooral van de zijde van de gezamenlijke hofhorigen werd aangedrongen op vaste regels voor hun diensten en verplichtingen. De vaste bestuursregelen, welke zich langzamerhand gevormd hadden voor alle hofgoederen in de graafschap Lohn, werden in 1363 te boek gesteld als: het Hofrecht van de Hof te Lohn. Volgens dit hofrecht zijn ook de hofgoederen van Bredevoort in de komende eeuwen bestuurd. Nadat de band met Westfalen reeds lang verbroken was, onder het huis Oranje in de 17e en 18e eeuw, tot aan de Franse tijd toe, is dit bestuur, zij het dan ook gemoderiseerd na de tachtigjarige oorlog, blijven voortbestaan.

Omtrent het oude hofrecht, zoals het in Bredevoort gehandhaafd werd tot in de 16e eeuw, worden we ingelicht door Stegeman: Het Oude Kerspel Winterswijk, in zijn hoofdstukken: De Hofhorigheid, Aan den Rozeboom en Rentmeesters-rekeningen, waarnaar hier verwezen moet worden. De schrijver ontleent zijn gegevens voornamelijk aan de hofboeken van Bredevoort, welke jaarlijks werden bijgehouden. De notulen over de jaren 1506—1794 bevinden zich op het rijksarchief te Arnhem.

Het oude Lohnse hofrecht, waarvan de rollen te Lohn geraadpleegd konden worden, bleek in de 17e en 18e eeuw echter steeds minder aan de eisen van de veranderde tijdsomstandigheden en toestanden te voldoen. Om aan de telkens hierdoor rijzende geschillen een einde te maken, werd in 1775 het hofrecht, zoals het sinds de tachtigjarige oorlog te Bredevoort gehandhaafd was, opnieuw opgetekend.

Dit reglement voor den Hofheer en Hofluiden van den Hove te Miste en Ahave is achterin afgedrukt als bijlage I.

Ter verduidelijking van het reglement, zij het volgende medegedeeld:

Het hofrecht van 1775 vermeldt op pag. 102 en 110, welke toentertijd de hofgoederen van Bredevoort waren. De eerste dertien van de genoemde namen behoren aan goederen in de tegenwoordige gemeente Winterswijk gelegen en wel in de volgende buurtschappen : Roerdink, Meerdink, Lintum, Hijink en Bovelt in het Woold.

Geesink in Meddo.

Tenkink, Onnink, Dunnewijk en Willink in Ratum.

Balink in Dorpboer.

Bennink in Brinkheurne.

Smeenck in Miste.

De zes laatstgenoemde namen van pag. 102 en 110 van het hofrecht betreffen goederen onder Aalten.

Ten aanzien van de plaats de Rozeboom te Miste (zie kaart VIII), waar jaarlijks de hofdag voor de Bredevoortse horigen gehouden werd, deelt Stegeman ons mee, dat in de nabijheid hiervan een belangrijk goed gelegen heeft, welks bewoner aangesteld was als Scholte over alle Winterswijkse hofgoederen.

Dit Scholtengeslacht was reeds onder de Graven van Lohn beleend met de Misterhof en zelfs tot ridder verheven.

De Scholte van Miste nu, verzamelde alle hoflieden en bekleedde zelf het voorzitterschap van de vergadering en van het hofgericht. Vóór 1500 blijkt zijn geslacht reeds uitgestorven en zijn bezittingen teruggevallen te zijn aan den heer van Bredevoort. In zijn plaats werden toen een richter en een rentmeester aangesteld, wier namen geregeld in de hofboeken voorkomen.

Op gelijke wijze moeten de Aaltense hoflieden vergaderd hebben aan de Ahof onder Aalten. Deze Ahof is echter nog eerder van het toneel verdwenen dan de Misterhof. Na 1500 kwamen de Aaltense hofhorigen met de Winterswijkse tezamen aan de Rozeboom.

De naam van het hofrecht van 1775 n.l. : Reglement voor

den Hofheer en Hofluiden van den Hove te Miste en Ahave, duidt nog op deze oude hoven.

Op de hofdag moesten alle hoflieden verschijnen om hun horigheid te erkennen en hun hoofdcijns te betalen. Dit waren in de oude tijden in de eerste plaats de hoevebezitter zelf, de enige volgerechtigde persoon op het hofgoed en zijn familieleden. Verder de bezitloze horigen, n.l. de onderwoners van den hoevebezitter, die een deel van het hofgoed als pachters bebouwden. Tenslotte de losse arbeidskrachten, de meiden en knechts. Ook verschenen op de hofdag al degenen, welke niet horigen waren van den Heer van Bredevoort, maar wel zekere verplichtingen, lijf- en wagentdiensten of cijnzen aan hem hadden op te brengen.

Aan de hofdag was verbonden het hofgericht. Hierin hadden aan de Rozeboom zitting alle volgerechtigden, n.l. de bezitters van de negentien hofgoederen. Geen der andere hofhorigen mocht zitting nemen of zelfs aanwezig zijn, behalve wanneer zij gedaagden waren en dan nog moesten zij door hun hofman vertegenwoordigd worden.

Door het hofgericht werden alle civiele zaken, de hofgoederen betreffende, berecht. De vergadering van de hofgoedbezitters had dus zelf het zeggingschap over alle kwesties in zake het grondgebruik.

De rigter, een ambtenaar van Bredevoort, de voorzitter in de rechtzitting, droeg aan één der tégeders op, het oordeel uit te spreken. Deze konden met de andere hoflieden ruggespraak houden. Tégeders, in Overijssel keurnoten, ordelvinders of ordelwijzers geheten, waren er in Bredevoort drie in getal; het waren de voornaamste hoflieden. Een verklaring van het woord is in het reglement bij pag. 103 gegeven. Dit ambt was verbonden aan de drie voornaamste hofgoederen. Het waren de Scholten Roerdink en Meerdink in het Woold voor de Winterswijkse hof-

lieden, Scholte Borninkhof voor de Aaltense hoflieden.

De rigter, rentmeester, schrijver en tégeders zaten gedurende de vergadering; de andere hoflieden moesten staande het hofgericht bijwonen.

Van de titel Scholte, welke door de tégeders gevoerd werd, valt niet met zekerheid het ontstaan te vermelden. Vermoedelijk is deze aangenomen als teken van hun waardigheid, in navolging van de vroegere Scholte van Miste.

In de 17e en 18e eeuw treffen we ook bij de andere hoevebezitters de naam „Scholte” aan, welke titel dus allengs op alle volgerechtigde hoflieden schijnt te zijn overgegaan, met, zoals later blijken zal, het toenemen van hun grondbezit en dientengevolge van hun macht, in de samenleving van het gebied. De andere namen: hofman, volgerechtigde hoevebezitter, gingen in de laatste anderhalve eeuw zelfs geheel verloren. Ook de bezittingen van Scholten, waaronder de oude hofgoederen, worden tegenwoordig uitsluitend met de naam: Scholtengoederen aangeduid.

Behalve in de oostelijke Graafschap kent men ook in Westfalen Scholten, in dezelfde betekenis van het woord. Ook daar zijn het aanzienlijke boerengeslachten, die op oude hofgoederen wonen. In vroeger tijden traden zij op als bestuurders en opzichters over het goed van hun heer. In later eeuwen waren zij dorpschoude, voorzitters in de markevergaderingen (zie K. Immermann: Der Oberhof). Ze heten er „Schulte” en hun bezittingen: Schultenhöfe.

Deze titel dus, hoewel ook stammend uit de Middeleeuwen en toentertijd een rechtsfunctie aanduidend, wordt in deze streken thans in een andere betekenis gebruikt en dient dus wel onderscheiden te worden van de Scholte of Schout, welke ook elders in ons land optrad n.l. als vertegenwoordiger en handhaver van het landsheerlijk gezag in de steden en op het platteland.

Onder eenzelfde systeem van hofhorigheid, met hofdag

en hofgericht, vielen in de omgeving van Winterswijk de goederen, welke onder de stiften Vreden en Groot-Boerlo hoorden. In Vreden werd jaarlijks de hofdag binnen de abdij gehouden en waren de Scholte van Ratum en Scholte Leferdinck tégeder. (Stegeman pag. 115.)

De Scholtengoederen, welke thans nog in het oosten van de gemeente Winterswijk worden aangetroffen, zijn dus óf hofgoederen van Bredevoort óf de oude kloostergoederen, (afgezien van de pseudo Scholtengoederen, waarover later).

Naast de hofhorigen kende men in de vroegere eeuwen: eigenhorigen. Zij waren in veel slechter conditie dan de hofhorigen. Hiertoe behoorden ook de z.g. belmundigen: zij, die hun hofrecht verloren hadden. Van hun bezit verviel bij hun dood zo niet alles, dan toch zeer veel aan hun hofheer. Onder Winterswijk noemt Stegeman ons in de 16e eeuw de erven Mensink en Gelink als eigenhorig. In het hofrecht van 1775 worden ze echter niet meer vermeld. Uit artikel IV, V en VI van het reglement blijkt echter, dat degenen, die hun hofrecht verloren lieten gaan, in 1775 nog belmundig werden en dientengevolge aan zware verplichtingen onderhevig waren.

Artikel VII, VIII en IX geven aan, dat kinderen van hoevebezitters, die zich elders wilden vestigen, ook in 1775 nog vrijgekocht moesten worden.

Artikel X tot XIV handelen over de z.g. opvaart, de som geld verschuldigd aan den hofheer bij huwelijk van een hofgoedbezitter met een vrij persoon. De aangetrouwde man of vrouw werd door dit huwelijk noodzakelijkerwijze hofhorig.

Aangaande de erfwinning (artikel XIV tot XIX), geeft Stegeman op pag. 108 van zijn boek de volgende aanvulling, handelende over de overdracht van een goed door de de ouders bij hun leven aan hun zoon:

„Gewoonlijk moesten de kinderen bij dergelijke overdrachten aan de ouders beloven, dat zij hen „den tijd huns

levens in eeten en drinken, linnen en wullen zouden onderhouden, in siekten en suchten behoerlijke handreijkinge doen en, dood zijnde eerlijk en nabuurlijk nae haeren staet zouden laeten begraeven" of als de ouden een z.g. „lyftogt" d.i. een bijgebouwtje of kamer, gingen betrekken, dat zij hen dan in het genot stelden van eenige inkomsten of rechten, die bij de overdracht bedongen mochten zijn, als b.v. voor den vader: „het volle gewas of het koren sonder 't strooy van het z.g. Klumperstukje" en voor de moeder: „het recht om te mogen saaijen twee spint lijnsaet en dat in huis te bearbeiten tot het aen gaeren is."

Artikel XIX en volgende handelen over de verplichtingen bij het overlijden van een hofman aan den hofheer te voldoen. Dit z.g. versterf was de meest drukkende en daarom de meest gehate der hofwetten, waarover dan ook in de 18e eeuw telkens kwesties gerezen zijn.

Tevens blijkt uit artikel XIX, dat het hofgoed ondeelbaar aan den oudsten zoon moest overerven.

Artikel XXXVI licht vervolgens in over de vergoeding door den oudsten zoon, bij aanvaarding van het hofgoed aan de jongere broers en zusters te betalen. Het volgende extract uit een acte uit het archief van de familie Tenkink bewijst de handhaving van deze hofwet¹⁾:

„Volgens familiecontract van 27 Maart 1685 doen Scholte Geert toe Lintum en Scholtinne Geeske Kossink, Ehel. op den guede Lintum, afstand van het goed te Lintum ten behoeve van hun zoon Jan te Lintum, onder voorwaarde, dat deze zijn beide zusters een behoerlijke vergoeding zal geven."

Al deze geciteerde artikelen van het reglement geven duidelijk weer het innige verband, dat bestond tussen den hofhorige en de grond.

Tevens zijn hierin nog talrijke overblijfselen te vinden

1) Door Ir. W. H. Tenkink zijn deze en later volgende actes, afgeschreven van de originele stukken.

uit de tijd van 1100 tot 1300, toen n.l. de horige met zijn gehele persoon en al zijn bezittingen één was met de grond waarbij hij behoorde, dus het eigendom was van zijn heer.

In het hofrecht staat vermeld, welke de kosten waren door den hoevebezitter aan den hofheer op te brengen bij al deze gelegenheden.

Voor 1600 moeten de verplichtingen echter veel drukken-der geweest zijn, getuige Stegeman in zijn hoofdstuk: Rentmeesters-rekeningen, waarin alle opbrengsten en diensten van de hofhorigen en cijnsplichtigen van Bredevoort vermeld staan.

Indien in de 18e eeuw alleen de in het hofrecht van 1775 genoemde verplichtingen voldaan moesten worden, welke allen in geld omgezet konden worden, zullen de hofhorige hoevebezitters niet meer zeer gebukt zijn gegaan onder hun lasten. Uit het volgende zal blijken, dat dit inderdaad niet het geval is geweest.

Er heeft dus een duidelijke verandering plaats gehad wat betreft de handhaving van de hofwetten en daarmee is tegelijkertijd een stijging gekomen in de positie van de hofhorigen. Deze verandering, welke we op ongeveer 1600 kunnen stellen, werd gestimuleerd door historische gebeurtenissen en economische verschuivingen.

De eerste historische gebeurtenis, die op de positie van de hofhorigen een gunstige invloed gehad heeft, was de tachtigjarige oorlog.

Het oosten van de Graafschap heeft in die tijd zeer geleden van de voortdurende veroveringen en plunder- tochten van soldatenbenden, die het vee wegvoerden, de oogst vernielden, de bezittingen buitmaakten, zodat zowel de hofhorigen als de pandheer tot grote armoede vervielen. Van nakoming van de hofwetten was geen sprake, daar er toch niets opgebracht kon worden. Hofdagen konden

zelfs niet gehouden worden vanwege de onveiligheid.

Het twaalfjarig bestand bracht een kleine verademing. Het duurde echter tot na 1627, de verovering van Grol door Frederik Hendrik, vóór de rust in deze streken wederkeren kon.

Onder de nieuwe pandheren Frederik Hendrik en Willem II en ook gedurende het stadhouderloze tijdperk, werd Bredevoort beschouwd als een arm en achterlijk land, dat weinig voordeel afwierp, zodat aan de hofwetten slecht de hand werd gehouden.

Deze opvatting kwam echter de hofgoedbezitters ten goede. Spoedig herstelden ze zich van de geleden schade en daar ze over voldoende grond en voldoende arbeidskrachten beschikten en weinig behoeften op te brengen, nam hun welvaart geleidelijk weer toe.

In 1665, ten tijde van de tweede Engelse zeeoorlog, begon echter de onrust opnieuw. De bisschop van Munster Bernard van Galen, maakte deze streken enige maanden onveilig. Ook van 1672—'74 stond het gebied weer aan plunderingen bloot, doch deze slagen kwamen de Scholten vrij spoedig te boven, vooral omdat van nu af tot aan de Franse tijd toe, ruim een eeuw lang, volkomen orde heersen zou.

Had deze toestand van veronachtzaming, waarin zich de heerlijkheid Bredevoort bevond, voortgeduurd, misschien zou de hofhorigheid er ook reeds in de 17e eeuw verdwenen zijn, evenals dat in het westen van de Graafschap het geval was. — Het liep echter anders. Koning-Stadhouder Willem III had voor zijn vele oorlogen geld nodig en om dit te verschaffen sprak hij ook zijn heerlijkheden aan. Voor zijn particuliere goederen voerde hij de oude hofwetten weer met gestrengheid in en rakelde zelfs allerlei oude, onafgedane schulden op. Als gevolg van de economisch sterkere positie, die de Scholten zich allengs veroverd hadden,

stelden zij zich tegen de strenge handhaving van de wetten te weer, zodat de hofdagen van 1690 tot 1775 voortdurend onenigheid opleverden. Dat het er soms heftig toeging, blijkt wel uit het door Stegeman vermelde feit, dat in 1742 de tégeders zó brutaal durfden optreden, dat de drost¹⁾ hun gelastte van hun stoelen op te staan en hen bedreigde met gevangenneming en opsluiting in Bredevoort. In 1775 werd aan de twisten een eind gemaakt door het nieuw optekenen van het hofrecht. De rust is evenwel van korte duur geweest. Met het aanbreken van de Franse tijd, eind 18e eeuw, is het stelsel van de hofhorigheid opgeheven.

Dat de vastere economische positie van de hofgoedbezitters niet alleen te danken kon zijn aan de minder strenge handhaving van de hofwetten, gedurende de 17e eeuw, is duidelijk. De economische vooruitgang vond zijn oorzaak in het volgende.

De oostelijke graafschap is van oudsher een weinig vruchtbaar gebied. De bodem bestaat overwegend uit zandgrond, meer of minder rijk aan fijn grint. Grote rivierdalen met goede graslanden, zoals in het westelijk deel, komen hier niet voor. De riviertjes zijn klein. Zij hebben zich diep ingesneden, waardoor de ruimte voor dalgronden bijna geheel ontbreekt. Meestal worden ze door een strook bos omzoomd. Weilanden werden hier dus zeer weinig aangetroffen, vooral in vroegere eeuwen. De veeteelt en de boter opbrengst zijn in dit gebied dan ook altijd van weinig betekenis geweest. Rundvee kon door de schaarste aan voedsel slechts in geringe hoeveelheid gehouden worden. De koeien werden met de schapen in de zomermaanden iedere dag door een herder op de „velden” geweid en

1) De drost was de vertegenwoordiger van den pandheer, op het huis Bredevoort woonachtig. Hij was de beschermer en bestuurder van huis en ambt en hield het oppertoezicht over de ambtenaren.

's avonds naar de stal teruggebracht. Het hoofddoel van het houden van vee was het verkrijgen van de mest. 's Nachts en gedurende de winter stond het vee in de potstal. Iedere dag werd een laagje heiplaggen over de mest gedekt. Had dit mengsel de hoogte van ongeveer een meter bereikt, dan leegde men de potstal op de open mestvaalt. In het voorjaar werd de mest op het bouwland gebracht.

De beste deelen van de bodem zijn sinds eeuwen her als bouwland geoccupeerd. Zowel de uitgestrekte bouwessen, als de kleinere kampen rondom de boerderij. De jaarlijkse ophoging met plaggenmest heeft een zwarte humuslaag van één à twee meter op de oorspronkelijk licht gekleurde zandbodem gebracht. Hierdoor steken de oude essen boven het omringende gebied uit, al zullen zij in het oorspronkelijke relief ook wel reeds de hoogste delen gevormd hebben.

De oogsten, welke zij opgeleverd hebben, moeten dus voornamelijk op rekening gesteld worden van de moeite en zorg, jaar in jaar uit, aan de bemesting van de bodem ten koste gelegd.

Het voornaamste landbouwproduct was de rogge. Op de kleine kampen verbouwde men vlas, een weinig tarwe, oliezaden, knollen. Ook boekweit werd oudtijds veel verbouwd, die immers op de schraalste grond, met een minimum aan bemesting, nog gedijen wilde.

Met uitzondering van de rogge en het vlas gingen deze producten geheel op voor eigen gebruik, voor levensonderhoud van mensen en vee. Graan en vlas waren dan ook de voornaamste producten. De hofgoederen brachten ze in aanzienlijke hoeveelheden voort. De voldoende beschikbare arbeidskrachten : de pachters en de losse meiden en knechts, zorgden voor de verwerking. Zo hadden de meeste hofgoederen onder meer, hun eigen jeneverstokerij. De grote waterputten, welke b.v. op Meerdink in het Woold nog te zien zijn, getuigen hiervan. Ook aan spinnen en weven

werd van oudsher druk gedaan. De vrouwen van de pachters kwamen samen in het apart daarvoor beschikbare spin- en weefhuis op het erf van den Scholte. Iedere vrouw bracht haar eigen spinnewiel mee. De Scholtinne hield het toezicht over de vrouwen. Dat het er gemoedelijk toeling, daarvan getuigen nog de speciale weefliederen, welke bij de arbeid gezongen werden.

Het overschot aan graan en vlas, hetgeen niet voor eigengebruik en voor den pandheer nodig was, verkocht men tot ongeveer de tweede helft van de 17e eeuw aan opkopers in de omliggende plaatsen: Winterswijk, Bocholt, Vreden. Dit leverde de hofgoedbezitters een extra winst op. De opkopers verwerkten het graan in bierbrouwerijen en jeneverstokerijen. Het vlas lieten zij tot linnen weven, waarvoor de weversgilden, waarbij iedere wever aangesloten moest zijn, zorg droegen. ¹⁾ De opkopers bleekten vervolgens het linnen bij zich aan huis. Daarna werd het uitgevoerd.

Het westen van ons land nam in de 17e en 18e eeuw snel in rijkdom en bevolking toe en daarmee steeg de behoefte aan linnen en graan. De hoge prijzen, welke in die tijd voor beide artikelen betaald werden, maakten de uitvoer van uit deze streken naar Holland lonend. In de eerste 75 jaar van de 18e eeuw waren de zandgronden zelfs de grote graanproducenten voor Holland. De later zo bloeiende graanstreken, de kleigebieden van Groningen en Zeeland waren toen n.l. nog te slecht ontwaterd en kwamen pas in de laatste helft van die eeuw op als graanleveranciers.

De Scholtenfamilies gingen er toen het voordeel van inzien deze handel op Holland zelf te gaan drijven en de verwerking van de producten geheel op de hofgoederen te doen plaats hebben. Daarmee hebben ze dus het secundaire productieproces geheel aan het primaire verbonden. Het

1) Over het Winterswijkse weversgilde zie B. Stegeman, Het oude kerspel Winterswijk, Zutphen 1927, pag. 157 en volgende.

bleken van het linnen gebeurde voortaan op het hofgoed. Bij het Lintum is nog de stuw in de Slingerbeek te zien, welke diende voor het onderwaterzetten van een weiland in de bocht van de beek, waarop al het linnen van het hofgoed gebleekt werd. Het opstuwen van het water had enige malen per jaar plaats, zo dikwijls als nodig was om een goed grasdek te verkrijgen.

Sommige Scholten ondernamen, vanaf hun goederen in Winterswijk, vier maal 's jaars een handelsreis naar Holland. Anderen lieten hun jongere zoons, die toch niet in aanmerking konden komen als opvolger op het hofgoed en zich dikwijls reeds in Winterswijk als linnenreders of graanhandelaars gevestigd hadden, met de handel op Holland beginnen. In de eerste helft van de vorige eeuw werd, wanneer de Scholte van het Lintum zijn reis naar Amsterdam ondernam, in de kerk te Winterswijk gebeden voor zijn behouden thuiskomst. Hieruit blijkt wel, dat een dergelijke tocht zelfs toen nog geen sinecure was en niet tot de dagelijkse dingen behoorde. De straatweg van Winterswijk naar Zutphen, de eerste „kunstweg” in de Graafschap, die in 1832 gereed kwam, heeft het verkeer met het Westen veel vergemakkelijkt. Van toen af aan reed er wekelijks een diligence op Zutphen. Vóór er harde wegen waren reisde men per wagen, in kleine etappen, over de hobbelige zandwegen. Gedeeltelijk waren het gebaande wegen, doch sommige stukken kon men slechts herkennen aan de wagensporen, die naast elkaar, tot meer dan een K.M. breedte door de uitgestrekte heidevelden voerden.

Verschillende van deze vaste routes in oost-westelijke richting lopende bestonden al eeuwen lang. Het waren de handelswegen vanuit Duitsland naar de Hollandse koopsteden. Een enkel gedeelte van deze wegen, hier Hessenwegen genoemd, naar de Hessen, die in de Middeleeuwen een groot deel van het goederenvervoer in Europa bezorgden,

is nog intact gebleven b.v. de Hessenweg bij Keppel. Oude herbergen, langs die wegen gelegen, leggen nog getuigenis af van de vroegere functie als pleisterplaatsen. Vanuit Winterswijk nu, sloot men meestal aan op de oude verkeersweg, welke liep „van Bocholt over Aalten langs den Romienendiek en het Zwarte Ven naar de Radstake, waar een oude gerechtsplaats was. Verder langs de vroegere Heerenheide naar den Halschen enk, waar een boerderij, de Landeweer, recht voor den weg ligt, vroeger een versterking om desnoods vreemdelingen te kunnen weren. Verder gaat die Hessenweg naar Zelhem, het Wapen van Heeckeren(herberg), langs de Wrangenbult en de Gibraltarbult naar Hoog-Keppel, Drempt, Doesburg en over de Veluwe langs Soest door 't Gooi naar Amsterdam.”¹⁾

Om een betere afzet van hun producten te verkrijgen, vestigden zich vanaf \pm 1700 jongere Scholtenzoons in Amsterdam. Zij betrokken het linnen of graan van het Scholtengoed van hun familie. Ook van andere boeren kochten zij het graan op. Zij lieten gildebroeders van het Winterswijkse weversgilde voor zich weven, zodat zij voor beide artikelen een soort monopolie in de streek verkregen.

Deze familiehandel en belangengemeenschap bracht geld en nieuw leven in de hieraan deelnemende oude goederen, die steeds meer trachtten te produceren. Het contact met Holland en de hoge, aldaar behaalde winsten deed het economisch peil van de Scholten zeer stijgen, waarmee hun macht toenam.

Hun financiële vooruitgang uitte zich van 1650 à 1700 af, in de aankoop van grond. Grondbezit is ten allen tijde en vooral in deze streken een teken van aanzien geweest. Het bezit van grond buiten het gebied van het eigenlijke hofgoed was volgens het hofrecht geoorloofd. (In het

1) Ontleend aan G. J. Klokman : De Lebbingbrugge. Archief de Graafschap 1931.

hofrecht van 1775 staat nergens vermeld, dat het niet geoorloofd was allodiale bezittingen te verwerven, of dat allodiale bezittingen aan het hofgoed moesten vervallen, bepalingen, welke in andere hofrechten herhaaldelijk aangetroffen worden.)

Hoe zeer deze grondaankoop van belang was, zal uit het volgende voorbeeld blijken.

In het Woold, de zuidelijke buurtschap van Winterswijk, lagen 5 hofgoederen van Bredevoort, nl: Roerdink en Meerdink, de beide Winterswijkse tégedergoederen, het grootst in bundertal en op de beste grond gelegen, benevens Lintum, Hijink en Bovelt. Zij bestonden uit het woonhuis van den Scholte, met de over het erf verspreide bijgebouwen: het spinhuis, het weefhuis, het brouwhuis en de graanschoppen (d.i. schuren).

Tussen de gebouwen stonden hoge eiken. Rondom het erf liep een palissadering en een gracht met poort en ophaalbrug. Dit geheel was omgeven door bossen, waarin door eikenhakhoutwallen ingesloten, de kampen van het hofgoed lagen. Daaromheen bevonden zich de pachthoeven, hier ook wel cavensteden genoemd, beheerd door de onderwoners van den Scholte, met de bijbehorende kampen.

Op Roerdink en het Scholtenhuis in Ratum zijn de grachten nog voor een groot deel aanwezig. Oudtijds bezaten sommige Scholtengoederen ook een eigen steenbakkerij, jeneverstokerij en molen.

Het hofgoed Lintum was \pm 80 HA. groot en omvatte omstreeks het jaar 1700 de volgende vier cavensteden: Weekamp, Boddewies, Leemkuil en Hellekamp.

Het hofgoed Meerdink was \pm 140 HA. groot en omvatte de vijf cavensteden: Damme, Haken, Meerdink-niehuis, het Guldenhuis en Veldboom.

Om de hofgoederen lag een krans van boerderijen, welke niet tot het domein van den hofheer behoorden,

hetzij dat ze door hem in leen waren uitgegeven, hetzij het allodiale bezittingen waren van adellijke families of later van gegoede burgers uit het dorp. Ook lagen hier verschillende kloostergoederen.

Het gebied, waarin zij om het hofgoed heen gelegen waren, heette de Lintumshoek, de Meerdinkshoek enz. Buiten deze in cultuurgebrachte gebieden, het oudhoevige land, de beste stukken occuperend, lag de woeste grond van de marken, uit kale heidevelden bestaande, waarop schapen geweid en plaggen gestoken werden.

De volgende copie van een acte uit het archief van de familie Tenkink toont het bezit van grond aan, buiten het eigenlijke hofgoed door aankoop verkregen.

Volgens familiecontract van 3 Februari 1784, verdeelen Scholte Jan thoe Lintum en Meerdinck en Aeltje, Schol-
tinne Meerdinck, hun bezittingen als volgt:

A. Hun oudste zoon Garrit te Lintum, gehuwd met Maria Elisabeth Hesselink, krijgt:

- 1e het Hofgoed Meerdinck met den Salkweere met bouwsteden, cavensteden en alle onderhoorigheden.
- 2e het Tégederschap op den Hofgerichte des Hoves te Miste, erfelijk verbonden aan het Hofgoed Meerdinck.
- 3e Het Erve en Goed Druppers.
- 4e Het Erve en Goed Kutters.

B. Hun tweede zoon Jan te Lintum, gehuwd met Aeltje Willink krijgt:

- 1e Het Hofgoed Lintum met Bouwsteden en Cavensteden en alle onderhoorigheden.
- 2e Het Erve en Goed Ros met onderhoorigheden, leenroerig aan het Capittel van Vrede.
- 3e De Steenkamp, leenroerig aan het Huis Steinfurt.
- 4e Het allodiale Goed Winkel.
- 5e Het allodiale Goed Wubbels met de huizen enz.

- 6e De halvescheid (d.i. onverdeelde helft) van het allodiale Goed Woordes met toebehooren.
- 7e De halvescheid van het allodiale Goed Pijpers met toebehooren.
- 8e Het allodiale Erve en Goed Broekmole.

Hun dochter Janna krijgt geen onroerende goederen.

Deze goederen waren aangekocht :

Druppers en Kutters, in	1747
Ros, in	1719
Steenenkamp, in	1727
Winkel, vóór	1750
Wubbels, in	1751
Half Woordes, vóór	1750
Half Pijpers, vóór	1750
Broekmole, in	1695 en 1701

De aangekochte boerderijen zijn, zoals uit de acte blijkt, allodiale-, leen- of kloostergoederen. Ze liggen allen in de naaste omgeving van het hofgoed, opdat het bezit zoveel mogelijk een aaneengesloten geheel zou blijven vormen (zie kaart VIII).

De acte bewijst verder nog, dat het mogelijk was, dat een jongere Scholtenzoon onroerende goederen erfde. Het betrof hier n.l. een geval, dat twee hofgoederen door huwelijk in één hand geraakt waren en splitsing daarom wenselijk was. De dochter krijgt geen onroerende goederen, zoals gewoonlijk.

Ten slotte levert deze acte het bewijs, dat het tégederschap verbonden was aan het hofgoed Meerdink en bij erfopvolgingen steeds op den nieuwen eigenaar overging. Een zelfde aankoop van goederen had in deze tijd plaats bij vele andere hofgoederen, zoals de volgende extracten uit Ratumse acten uit het archief van de familie Tenkink doen zien. Hier

begon het aankopen van goederen zelfs al vroeger n.l. in de 17e eeuw :

1613. Bartholomeus en Henrick Tenckinck verkoopen aan Johan Tenckinck $\frac{2}{3}$ van het erve en goed Leesink in Ratum en deze verkoopt dit weer aan Goswin van Lawick, droste en richter te Bredevoort, behalve de Mesenkamp.

1634. Johan Tenckinck koopt van Henrick van Eik van Medler tot Hasselo twee molder roggen thenden jaerlix uth den guede Tenckinck.

1636. Carel Henrick van Merfelt verkoopt aan Johan Tenckinck een kamp land in Ratum.

1639. Sara de Croy, wed. ter Vile verkoopt aan Johan Tenckinck en Tönnis Willinck het erve en goed Onnekinck.

1644. Juncker Carel Henrick van Merfeldt verkoopt aan Johan Schulte van Raetman, die jung, Bernt Leessink Johan Tenckinck, Johan Scholte Hesselinck, het erve en goed Gelckinck in Ratum.

Vervolgens :

13 Sept. 1639. Sara de Croy, weduwe van wijlen Ludolph ter Vile in leven rentmeester der heerlijkheid Bredevoort, met haar zoon Joost ter Vile, ook rentmeester, als momber, verkoopt het erve en de hofgoed Onnekinck in Ratum aan Johan Tenckinck en Tönnis Willinck voor 2450 daelers van 30 stuivers het stuk.

Ter verduidelijking van deze acte moet opgemerkt worden, dat Sara de Croy slechts een hypotheek bezat op het hofgoed Onnekinck, welke hierbij door Tenckinck en Willinck afgelost werd.

2 Juni 1640. Sara de Croy (enz.) verkoopt aan dezelfde haer verkoperschen alinge ampart (d.i. gehele deel) sampt recht en gerechtigheid van het hoffhorige erve und goedt Onnekinck, alles zooals bij wijlen haren Eheman Ludolph ter Vile is ingelost.

2 Juni 1641. Johan Onnekinck verkoopt aan Johan

Tenckinck en de Tönnis Willinck zijn verkoperschen alinge ampart, rechtpretentie und gerechtigheid des hoffhorigen erffes und goedes Onnekinck.

12 Juni 1641. Johan Onnekinck, den Olde, beklaegt zich aan den Rozenboom, dat hij zijn recht van zijn erve en de hoffgoed Onnekinck voor een geringes verkoft heeft en versoekt nietig verklaring van het Transport. Bij convocatie en de ten overstaan van hofflieden en de Tégeders is 't hierboven genoempte guede aan sijn soon Johan Onnekinck, nae hoffrechten des hoves thoe Miste, voir beholt oick sijn hocheit van Oranien, opgedragen.

De laatste verkoping was dus nietig verklaard. Er volgden tal van processen, waarbij tenslotte gedeelten van het goed Onnekinck aan Tenckinck kwamen en mogelijk ook aan Willinck. Onnekinck was ten tijde van de verkoop zwaar belast met hypotheek n.l. \pm 1700 daelders.

Hieruit ziet men, dat niet iedere Scholtenfamilie zo fortunlijk was zijn bezittingen in deze tijd te kunnen uitbreiden. De energieksten in de graan- en linnenhandel, zij, die met het meeste succes het secundaire productieproces aan het primaire wisten te verbinden, zullen hierin wel het beste geslaagd zijn. Laatst geciteerde acte geeft bovendien een voorbeeld van de behandeling van een hofaangelegenheid op het hofgericht aan de Rozeboom.

In 1718 werden wederom gedeelten van het hofgoed Onnekinck aan Tenckinck verkocht.

25 July 1718. Erschenen Jan Onninck ende Jenneken Schulten, Eheluiden, welke bekenden in de beste en de bestendigste forma van regten, voor eene wel ende te danke betaalde somma geldes in eenen steden, vasten ende onweederroepelijken Erfkoop verkoft, gecedeerd, getransporteerd, op- en overgedragen te hebben, sulx doende cragt ende mit dezen aan den Hofscholte Jan Tenckinck en de Enneke Rennerdinck, Eheluiden, Compt. Cavesteeden van het Hof-

goed Onninck, bestaende in huysen hof, gaerdenland, bouwland, weijdegrond, inslag, wallen en plaggenvreede, Holdgewas en twijg, soo en als Wynold Cavers, de gemelte Cavenstede in pandschap beseeten heeft en als nu tot Jan Tenckincks laste is verblijvende, niets van allen uijtgesondert en bovendien de halve Sperenmate, voorts drie Schepels gesaai Bouwland van de Dalbree, naest Scholte van Ratum syn stuwe, so Veeneman bouwd, gelegen enz. enz.

Dat deze verkopeningen niet altijd met toestemming van de hofheer geschiedden, hieromtrent vermeldt Stegeman ons op pag. 115, dat in 1697 op de hofdag een klacht ter tafel werd gebracht als volgt :

„Derck Onnekink, hiertegens, dat hetzelfde tegens Hofrecht is strijdende wesende, hij en sijn vrouw geheel ongequalificeert in deesen en daerbij is dat goet bijkans geheel buiten kennisse des Hofheeren verhouwen, verkocht en verpant en dien volgens aen den Hofheer vervallen.”

Welke goederen in de 18e 19e en 20ste eeuw tot het Scholtengoed het Lintum behoord hebben, tonen de volgende gegevens aan.

In 1770 behoorden tot het Lintum :

Weekamp, Boddewies, Leemkuil en Hellekamp, welke vóór het jaar 1700 tezamen het oude hofgoed vormden.

Door aankoop : Ros, Rospas, Winkel, Wubbles, Broekmole, Broekmolenhuiske, Woordes, Henskes, Piepershuisman. Tezamen een aaneengesloten geheel van $5 + 9 = 14$ boerderijen.

Tevens hoorde toen aan den Scholte van Lintum het hofgoed Meerdink.

Dammen, Haken, Meerdink-niehuis, het Guldenhuis en Veldboom vormden samen het hofgoed.

Door aankoop : de Bremmelshorst, Druppers, Druppers-

huiske, Kutters, benevens 2 bouwplaatsen elders, één onder Neede en één onder Hupsel.

Tezamen $6 + 4 + 2 = 12$ boerderijen.

Het bezit na den Scholte van Lintum bestond toen dus uit 26 boerderijen, een grondgebied van ± 600 HA.

Deze en volgende boerderijen zijn, voor zover ze in de nabijheid van het Lintum gelegen zijn, op bijgaande kaart VIII te vinden.

De vier pachthoeven, die met het Lintum omstreeks het jaar 1700 het oude hofgoed uitmaakten, vormden geen aaneengesloten geheel. Leemkuil, waartoe de steenoven behoorde, lag toen n.l. afgescheiden van de rest. Op Leemkuil werd tot het einde van de vorige eeuw op één meter onder de oppervlakte de oligocene septariën klei uitgegraven, die alle bouwstenen voor het Scholtengoed geleverd heeft. (Zie ook de geologische kaart no. 41 Aalten II). Door de aankoop na 1700 van de vier eerstgenoemde boerderijen n.l. Ros, Rospas, Winkel en Wubbels, werd een aaneengesloten gebied gevormd. De mogelijkheid is dan ook niet uitgesloten, dat het hofgoed in de vroege middeleeuwen een zelfde afgeronde vorm gehad heeft en naderhand door den heer van Bredevoort gedeelten ervan vervreemd werden. Na 1700 hebben de Scholten van het Lintum, toen hun financiële omstandigheden het toelieten, deze delen, die door hun bezit ingesloten waren, teruggekocht. Dat in oude actes het goed Ros ook wel met de naam Klein-Lintum wordt aangeduid, pleit eveneens voor de saamhorigheid van beide goederen.

De juiste vorm van het op de kaart aangegeven hofgoed is nagegaan op het kadaster te Zutphen uit gegevens van het jaar 1861.

In 1828 hoorden onder het Lintum :

Het gehele bezit als boven, dus het oude hofgoed het Lintum + 9 aangekochte boerderijen.

Het hofgoed Meerdink met onderhorigheden behoorde

er niet meer toe, ten gevolge van de erfdeling van 1784, zie hiervoor pag. 56.

Door huwelijk was verkregen het hofgoed Willink in Ratum.

Hieronder hoorden : Kemper, Vietshuis, Vietshuisje, Renskers, Nijhuis, Wiggers en losse landerijen. Verder het erve en goed Hijink in Meddo. Tezamen $14 + 7 + 1 = 22$ boerderijen, een grondbezit van ± 450 HA.

In 1861 hoorden onder het Lintum :

Het oude hofgoed Lintum benevens aangekochte boerderijen.

Groot en klein Harmelink in Miste, Manshuis in het Woold. Aan de beek was aangebouwd het Beekshuis, bij Hellekamp was gebouwd Hellekampshuis, 4 bouwplaatsen onder Aalten.

Aangekocht was het Scholtengoed Oossink in Kotten, met als onderhorigheden : Oossinkhorst, Oossink-nijhuis, Schurink, Steenkamp, Sikkink-schoppe.

Daarbij waren gekomen de toegewezen gronden van de markverdeling. Tezamen 29 boerderijen, groot ± 600 HA.

In 1910 bezat het Lintum de volgende erven :

Wubbels, Winkel, Boddewies, Weekamp, Middelkamp, Beekhuis, Manshuis, de Stroete, de Stroete (een tweede erf van dezelfde naam) Stroete-nijhuis, Druppers, Druppershuis, Druppers-nijhuis, het Smitshuis, Gosselink, Lintums-molen. Deze 17 boerderijen vormden een vrijwel aaneengesloten bezit. Verschillende waren nieuwe ontginningsboerderijen op vroegere woeste grond, deels markegrond.

In Meddo 3 bouwplaatsen.

1/4 deel van het Scholtengoed Oossink in Kotten. Tezamen 22 boerderijen, een grondbezit groot ± 300 HA.

In 1933 behoorden onder het Lintum :

Wubbels, Winkel, Het Smitshuis, Middelkamp.

2 plaatsjes bij de Wooldse school.

2 bouwplaatsen onder Aalten.

2 bouwplaatsen onder Genderingen.

Tezamen 11 boerderijen, groot \pm 135 HA.

Uit deze gegevens blijkt, dat door de aankopen het oude hofgoed slechts een gering onderdeel van het bezit van de Scholten ging uitmaken. Bovendien staken de Scholten veel geld in hypotheeken, welke zij aan andere boeren en eveneens aan de eigenaars van de havezaten verschaften.

De adel in het Oosten van de Graafschap heeft nooit die aanzienlijke plaats in de ridderschap en dus in het bestuur van de provincie bekleed, als de adellijke families in het westelijk deel.

Allengs verloren de bewoners van de vier havezaten om Winterswijk zelfs hun recht van verschijning (zie ook pag. 41).

Meer en meer wendden zij zich af van hun oude levenswijze, die van den landedelman, om in de steden een hogere levensstandaard te gaan voeren.

Door verarming konden zij in de 17e en 18e eeuw hun bezit niet meer onverdeeld beheren en waren genoodzaakt óf hypotheeken er op te nemen, welke hun dikwijls door Scholten verschaft werden, óf gedeelten van hun bezit te verkopen, waarvan de kopers dan ook meestal Scholten waren. In de 18e eeuw en begin 19e eeuw gingen de vier havezaten Ravenhorst, Buurse, Waliën en Plekenpol achtereenvolgens geheel te gronde; de bezittingen vielen bijna uitsluitend aan de hypotheekhouders, de Scholten, ten deel. Het Waliën kwam in handen van Scholte Tenkink in Ratum, zoals uit de volgende acte blijkt.

Compareerde Mr. J. B. Roelvink, advocaat te Winterswijk woonende in qualiteit als volmachtigde van Walraven Robbert van Heeckeren en Amoena Sophia Frederica van Grunsfeldt Limpurg, Ehelieden, voorts van Evert Ludolph

van Heeckeren, mitsgaders van van Walraven Robbert van Heeckeren, opgemeld, en van Gerrit Willem van Lamsweerde, de twee laatste in qualiteit als met en benevens Coenraad Willem van Haersolte tot den Doren, voogden van de vier nog minderjarige kinderen van wijlen Coenradina Anna van Haersolte, bij haaren voor overleden Eheman Ludolph Frederik Hendrik van Heeckeren in echt verwekt uit kragt van volmagt, de dato den 1° November 1805 voor Burgemeesteren, Schepenen en Raden der Stad Zutphen op den Comparant verleend, welke volmagt den Compt. alhier in judicio ter fino van protocollatie, restitutione in originali salvi, exhibeert en waartoe den Compt. zig in dezen retereert. En verklaarde q.p. uit hoofde van gedaane verkoopinge en bekoomene voldoeninge van de volle koopspenningen op de beste en bestendigste wijze rechtens Landrechtelijk te transporteeren en over te dragen aan Harmen Jan Tenkink en zijne Huisvrouw Catharina Maria Kossink en hunne Erven.

Het goed Walijen, voormaals ter Zutphenschen rechtens, Leenroerig aan de Provincie van Gelderland, gelegen in den Ampte van Bredevoord, Buurschap, Huppel, Kerspel Winterswijk, bestaande in een Heerenhuizinge, gragten, Tuin en Plantagien, benevens de daaronder gehoornde Boerenerven met derselver huizen en getimmerten, met naamen Keijewijk, Bonekink en Bovelink, modo Jageweg en het Pas, benevens de Catersteden Buitenbos, Alefsplaatsjen en Pashuisken mitsgaders de bij het voorschreven goed gehorende Dennen en Eykenbosch en andere op de onderscheidene plaatsen staande Houtgewassen, voorts de daar onder gehoornde Bouw en Weylanden, en verdere appertinentiën, oude en nieuwe rechten en gerechtigheden, daarbij en onder gehoornde, voor vrij en onbezwaard, dan 's jaarlijks in ordinaire verpondinge, alles conform het coopscontract in datio den 8 en 11 December 1804 qv. enz.

Het recht van havezate werd bij deze verkoop niet overgedragen. Dit recht was in 1750 n.l. reeds verplaatst naar de Kemnade bij Doetinchem, waarheen de familie van Heeckeren vertrokken was na het verlaten van het zwaar verhypothekerde Waliën.

Onder de rechten van de havezaten behoorde ook sinds oude tijden het recht van het gemaal. Alle omwonende boeren moesten bij de havezaten hun graan laten malen. Bij het gedeeltelijk verkopen, verhypothekeren en ten slotte het uiteengaan van de havezaten vielen al spoedig die molens aan de Scholten ten deel, welke ook door het bezit hiervan hun positie versterkten.

Enkele van de grootste Scholtengoederen bezaten evenwel al voor die tijd een eigen molen, o.a. Roerdink in het Woold. De belangrijkheid van de beschikking over een maalinrichting blijkt wel hieruit, dat bij boedelscheidingen ieder van de erfgenamen een aandeel in de molen behield.

Van al deze uitgestrekte Scholtenbezittingen moesten, in hoofdzaak van de oude hofgoederen, tot aan de opheffing van de hofhorigheid, zekere heffingen opgebracht worden, zodat een ruime winst voor den Scholte overbleef. De bewoners van alle onderhorige erven brachten aan hem n.l. hun pacht op.

De Scholte was de vooraanstaande figuur in het hofgericht, waarin hij van oudsher zijn onderwoners vertegenwoordigde en als zodanig hun vertrouwen genoot. Dit zeggingschap breidde zich uit over de bewoners van de nieuw verworven bezittingen. Men moet zich echter niet een te ver strekkende voorstelling maken van de macht, die door de Scholten over hun onderhorigen kon worden uitgeoefend. Daarvoor betekenden de hofgerichten in deze latere jaren niet genoeg. In de laatste eeuw van hun bestaan was hun macht reeds aanzienlijk ingekrompen en op het landgericht overgegaan.

Massink schrijft voor die tijd, ten aanzien van de Twentse

hofgerichten op pag. 122 het volgende: „Voor de hofgerichten kwamen dus in de 17e en 18e eeuw alleen de voluntaire iurisdictie en enkele contentieuze zaken. Het eerste vond zijn oorzaak in het feit dat D II tit, 26 art. 4 van het landrecht bepaalde, dat alle testamentaire beschikkingen over vervreemdingen en bezwaringen van het hoorige goed (d.w.z. het gebruiksrecht ervan) voor den hofrichter en twee keurnooten moesten geschieden.

Dientengevolge kregen deze ook alle geschillen, daaruit voortvloeiende, te beslissen. Het meest kwamen processen voor over geldleeningen met het zakelijk gebruiksrecht van het goed als onderpand.

Voor 't overige bestond de taak van den hofrichter en zijn keurnooten voornamelijk in de administratie der testamentaire beschikkingen, vrijkoopen, opvaarten en dergelijke, uit de hoorigheid voortvloeiende plichten. De invloed der hofgerichten op de rechtspraak was dus in de 17e en 18e eeuw vrijwel verdwenen, maar vooral als administratief orgaan hebben zij, zolang de hoorigheid heeft bestaan, hun belang behouden.”

Voor Winterswijk is hetzelfde het geval geweest. Men dient evenwel in het oog te houden, dat de hofgerichten gefundeerd waren in het bodemgebruik en de daaruit voortvloeiende verplichtingen. Het toezicht daarop bleef aan de Scholten opgedragen zodat, al moge dan hun invloed op de rechtspraak verminderd zijn, hun betekenis in deze samenleving nog altijd belangrijk genoemd kan worden. Vooral was de positie van de Scholten door hun bezitsuitbreiding gestegen. Niet alleen in financiële zin, als rijksten in de streek, maar evenzeer door het overwicht en de invloed, welke zij op de andere boeren konden uitoefenen. Hieruit volgt meteen, dat hun toestand horigen te zijn, hun niet al te zeer gedrukt kan hebben. Ze wisten den hofheer als den eigenaar; zichzelf beschouwden zij, als de erfelijk

gerechtigde gebruikers van het door hen bewoonde erf.

Langzamerhand hadden zij dit zuiver zakelijk recht van gebruik op de grond verkregen; persoonlijke onvrijheid bracht de horigheid voor de hoevebezitters al sinds lange tijd op generlei wijze meer mee. De heffingen in de 18e eeuw door de Scholten aan den hofheer op te brengen: versterf, erfwinning, opvaart en vrijkoop, welke allen in geld omgezet waren, dienen dan ook geheel als een vorm ter erkenning van de hofhorigheid opgevat te worden.

Op pag. 127 en volgende schrijft Massink van zijn juridisch standpunt gezien hieromtrent als volgt:

„De hofhorigheid had eind 18e eeuw zijn oorspronkelijke beteekenis dus al geheel verloren. Niettegenstaande deze wijziging bleef zij als rechtsinstelling in stand en de oorzaak hiervoor lag in de gehechtheid aan het eenmaal bestaande en de afkeer van veranderingen, zoowel bij de hoorige boeren, als bij den hofheer.

Wie weet hoe lang dit alles nog bestaan zou hebben, indien er niet min of meer plotseling in de 19e eeuw verandering was gekomen.

Deze verandering bracht de omwenteling in 't einde der 18e eeuw met zijn leuzen: vrijheid, gelijkheid en broederschap.

De nieuwe Staatsregeling van 1798 schafte alle heerlijke rechten af. Het heeft evenwel nog geduurd tot 1810, 11 voor het definitief gedaan was met de hofgerichten. Als gevolg van de inlijving van ons land door Napoleon verscheen er in October 1810 n.l. een uitvoerig reglement voor de inwendige organisatie der Hollandsche departementen, waarin vooral de rechtelijke organisatie werd behandeld.”

Massink vermeldt voor Twenthe, dat er een regeling tot stand kwam, waarbij de gebruikers door een zekere som geld te betalen aan den eigenaar, in het bezit van de hoeve konden geraken.

Van een dergelijke regeling voor de afkoop is in Winterswijk en Westfalen niets bekend.

Voor Westfalen schrijft Lohmeyer in zijn boek: *Das Hofrecht und Hofgericht des Hofes zu Loen*, op pag. 78 het volgende :

„Die Hörigen gewinnen allmählich ein Recht auf den Hof, und später bei der Auflösung der Hofverfassung und des Hofverbandes, dessen volles Eigentum. Aber so lange das Hofrecht besteht, können sie nicht die alten Rechte der Grundherrn sprengen und müssen sie sich die Ueberreste seiner alten unbeschränkten Gewalt über die Güter gefallen lassen.”

Ook in Winterswijk was door het eeuwen lange gebruik van de bodem, de band van de Scholten met hun grond zo hecht geworden, dat zij bij de opheffing van de horigheid geheel als eigenaars beschouwd zijn. De zakelijke verplichtingen waren reeds zeer gering geworden, zodat afkoop ook om die reden geen practische betekenis bleek te hebben.

Het verschil met Twenthe bestond hierin, dat in Twenthe aan de nakoming van de oude hofwetten veel strenger de hand gehouden is. De hoeven van de meiers waren er n.l. domeingrond geworden, het bezit van de provincie Overijssel. De leveringen van alle horige goederen werden geïnd, het bestuur en het toezicht er over uitgeoefend, door enige speciaal hiervoor aangestelde hofmeiers. De functie van hofmeier kan men vergelijken met die van den Scholte van Miste in de heerlijkheid Bredevoort. (Zie hiervoor pag. 43). Deze toestand is in Twenthe blijven bestaan tot de opheffing van het stelsel in 1810.

In de Heerlijkheid Bredevoort daarentegen had de hofheer met zijn grondgebruikers zeer weinig contact gehouden. Toen de hofheer, de Prins van Oranje, na de omwenteling het land verlaten had, was de band tussen grondheer en grondgebruiker voor goed verbroken. Deze omstandigheid

zal er bovendien toe bijgedragen hebben, dat de Scholten ook na 1813 als volledige eigenaren aangemerkt bleven.

Omstreeks deze tijd, de eerste helft van de 19e eeuw, naderden de Scholten het toppunt van hun macht. Wel is waar, was na de afschaffing van de hofrechten hun functie als Scholte in het hofgericht vervallen, maar door hun sterke grondpositie, hadden ze hun invloed behouden. In sommige buurtschappen van Winterswijk, b.v. in het Woold, was het grootste deel van de cultuurgrond in hun handen gekomen. Om de oudhoevige grond lag de woeste grond van de marken. De woeste grond behoorde als gemeenschappelijk bezit aan de markgenoten. Dit waren de bewoners van de oude hofgoederen en van verschillende andere erven.

Wij bezigen hier voor het eerst de begrippen mark en markgenoot. Deze wijzen op de occupatievormen en de daarmee verbonden sociale structuur, die aan de hofhorigheid voorafging en er naast zijn blijven voortbestaan. Ook betreffende de marken zijn historische documenten aanwezig, welke echter schaars zijn en bovendien dateren uit een tijd, toen de marken reeds eeuwen bestonden.

De thans te ontwerpen schets van de oudste occupatie van dit gebied door de mens, berust dan ook op de overtuiging, die gewonnen werd door een beschouwing van de oudste occupatievormen, welke het landschap vertoont en op de gegevens ons door de beoefenaars van de praehistorie verschaft. De bevestiging van deze overtuiging kan niet anders verkregen worden dan met de spade, dus door het onderzoek van de grond zelf, waarin zowel de aanwijzingen voor de occupatie van de bodem, als voor het geestelijke en sociale peil van die oudste bewoners, aanwezig zijn.

Omstreeks Christus geboorte werd het oosten van ons land, ten noorden van de grote rivieren, als mede het aangrenzende Westfalen, bewoond door een zeer dun gezaaide

bevolking van Germaanse stam, althans de onmiddellijke nakomelingen van de voorhistorische occupanten. De eerste occupanten van de bodem hebben hun woonplaatsen niet meer verlaten.¹⁾

In hen moeten wij dus de stamvaders zien van de tegenwoordige bewoners van dit gebied, hoezeer andere, latere overheersers zich ook over de oorspronkelijke groepen hebben heengeschoven en zich daarmee min of meer vermengd zullen hebben.

Ook in de Graafschap bewoonden zij de hoge, goed ontwaterde gronden, gelegen in de nabijheid van de beekdalen. Op de hoge gronden had ieder voor zich een gedeelte tot bouwland ontgonnen. Hieruit groeide de bouwenk, een aaneengesloten akkerbouwcomplex, de van de aanvang af *verdeelde marke*.

In de praehistorische tijd werden hierop reeds de vijf graansoorten verbouwd, waarvan bij het praehistorisch onderzoek gebleken is, dat ze reeds als voedingsmiddel gebruikt werden.

Aan de rand van de enk lagen de woningen bij elkaar, in onregelmatig dorpsverband, gegroepeerd om het dorpsplein, de brink.

Het beekdal leverde het water en de weidegronden voor de veeteelt. Daaromheen strekten zich de velden en de bossen uit. De graslanden waren evenals de bossen, velden, moerassen en venen in gemeenschappelijk beheer bij de dorpsbewoners. Dit was de *onverdeelde marke*. Behalve voor het akkerbouwbedrijf met de daaraan verbonden veeteelt (runderen, schapen en varkens) omvatte de onverdeelde marke de jachtterreinen en de visgronden.

1) Dr. A. E. van Giffen, *De hunebedden in Nederland*, Utrecht 1927 en Dr. R. Martiny, *Das Westfälische Streusiedlungsproblem. Forschungen zur Deutschen Landes- und Volkskunde*, Stuttgart 1926.

Een duidelijk beeld van deze structuur vertoont ons thans nog Kaart II van het enkldorp Geesteren.

Een soortgelijke nederzetting lag ongeveer op de plaats van het tegenwoordige Winterswijk, hetgeen door urnenvondsten bevestigd is.

Telkens wordt ook in de Graafschap gestoten op de overblijfselen van deze vroegste occupanten van de bodem, hoewel hier de onderzoekingen nog niet ver gevorderd zijn. Reeds in de vroegste tijden heeft het gebied in verbinding gestaan met het aangrenzende Westfalen. Ook voor de Graafschap zal het moeten gelukken de trekwegen van de verschillende groepen, alle van Germaanse oorsprong, te reconstrueren, op grond van vondsten en in verband met de landschapsvormen. ¹⁾

In de 4e eeuw na Christus kwamen langs deze wegen de Saksers naar onze streken. Zij schoven zich als het ware over de oude bewoners heen. Door betere bewapening (ijzer) en betere organisatie, viel het de Saksers niet moeilijk de oorspronkelijke bewoners te onderwerpen. De Saksers maakten hen tot hun horigen, hier liten of laten genoemd, die het land voor de Saksische meesters moesten bebouwen.

Naarmate de Saksers zich met de oorspronkelijke bevolking vermengden en meer Saksische kolonisten zich in dit gebied vestigden, kwam ook voor hen de noodzakelijkheid nieuwe gebieden te occuperen en vestigden ook zij zich op de hoge gronden, de enken, waardoor zij het bouwlandareaal ongetwijfeld uitgebreid zullen hebben. De aanzienlijken bewoonden er hun hoven, uit niet veel meer dan grote boerderijen bestaande, met een gracht en palissadering, waaromheen de onderhorige erven lagen. De machtige Saksische heersers bezaten uitgestrekte goederen. Zij bewoonden een hoofdhof of burcht, een complex van woningen

1) Dr. W. Beyerink, Over trekwegen in de steentijd in Noord-Nederland. Mensch en Maatschappij No. 8, 1932, pag. 353—362.

omgeven door een ringwal. De Saksische burcht van Wittekind te Vreden, op pag. 37 reeds genoemd, is hier een voorbeeld van. Vanuit deze schansen beheersten zij het omringende land. In tijden van nood vluchtte het omwonende landvolk binnen de versterking.

Aan het eind van de Saksische tijd moet men zich naar onze mening de toestand aldus voorstellen.

De oorspronkelijke occupanten, die tevoren de vrije boerengemeenschap in de marke aan de enken gelegen, uitmaakten, waren toen horigen geworden, deels van de Saksische heersers, die een opzichter over hen aanstelde, om namens hen het bestuur te voeren over de aldus gevormde hof en voor de leveringen zorg te dragen.

Voor een ander deel waren de vroegere occupanten horigen geworden van Saksische aanzienlijken, die zich hier gronden hadden weten te verschaffen en deze zelf met behulp van de vroegere bewoners bewerkten.

Ten slotte zullen naast de hoven van de aanzienlijken veel hoeven van vrije boeren voorgekomen zijn.

Deze vorm van organisatie door de Saksers ingevoerd sloot aan bij de oude markenorganisatie, die niet alleen niet verdwenen was, maar waarop in eigenlijke zin ook deze nieuwe ordening gebaseerd was.

Met de verovering van het gebied door de Franken onder Karel den Grote, op het eind van de 8ste eeuw, kwamen er twee wijzigingen in de oude toestand. In de eerste plaats werd onder de nieuwe heersers het land in gouwen ingedeeld, waarbij Wittekind de eerste gouwgraaf geworden zou zijn van deze streken. (zie ook pag 37).

Overigens is echter de oude vorm van sociale organisatie van de Saksers door Karel den Grote gehandhaafd. De aanzienlijke Saksers bleven ook na 800 in het bezit van hun goederen en behielden hun oude positie als machthebbers, zij het dan ook met erkenning van het Frankische gezag.

Voor het geslacht Gemen, de latere gouwgraven van het gebied, is dit bewezen door den Graaf van Landsberg, den toenmaligen bewoner van het slot Gemen bij Borken, in zijn publicatie van 1884.

De tweede verandering was, dat de Franken bij de verovering van deze streken hier het Christendom brachten. Op tal van plaatsen waar vestigingen waren, werden onder Wittekind, na zijn overgang tot het Christendom en onder zijn opvolgers kerken gesticht en het gebied in kerspelen onderverdeeld. Kloosters verrezen tevens. De kerk van Winterswijk moet ook al uit deze tijd dateren. Volgens Stegeman pag. 169, zou Wittekind één van zijn hoven hiervoor hebben afgestaan. Binnen de grachten van deze hof, die de toen nog noodzakelijke bescherming moesten bieden, zou de eerste kerk van Winterswijk gebouwd zijn. De bevolking was toen nog zeer dun gezaaid.

Gedurende de Frankische periode nam de bevolkingsdichtheid toe. Vanuit de nederzettingen aan de hoge, droge enken, had een uitzwerming plaats naar de lagere gronden rondom, waar, op de beste stukken verspreid, kampnederzettingen werden aangelegd.¹⁾

De boeren van Winterswijk hebben zich op deze wijze verspreid over het omringende gebied. Bij hun woonplaatsen legden ze daar kampen aan, zoveel als voor hun bedrijf nodig en mogelijk was. Het waren bouwlanden en enkele graslanden, door greppels en wallen met kreupelhout ingesloten. Het overige terrein, de woeste grond, was in gemeenschappelijk beheer en gebruik van de buurtbewoners. Langzamerhand groeide het aantal kolonisten in de buurtschappen rondom Winterswijk aan. Dit kon ongehinderd plaats hebben, totdat een bepaalde hoeveelheid grond ontgonnen was en de overblijvende woeste grond, bij het

1) Zie ook: Dr. R. Martiny, Das Westfälische Streusiedlungsproblem. Forschungen zur Deutschen Landes- und Volkskunde, Stuttgart 1926.

toenmalige productieproces, nodig om het bedrijf op de particuliere grond te dienen, om vee te weiden, plaggen te steken, turf te baggeren, niet verder verminderen mocht. Dan kwamen de hoevebezitters van een buurtschap overeen geen nieuwe kolonisten meer op te nemen. Hun gebied werd afgebakend, de grenzen met de naastbijzijnde buurtschappen bepaald.

De op dat tijdstip bestaande hoeven werden gewaarde erven in de nu gesloten mark.

Stegeman vermeldt op pag. 32, dat in actes van 12 à 1300 de meeste thans bestaande Winterswijkse buurtschappen reeds als afzonderlijk begrensde gebieden voorkomen. De bewoners hadden in die tijd dus reeds afgesloten markten gevormd.

In de hieraan voorafgaande eeuwen moeten ze zijn ontstaan in een langzaam groeiproses.

Corle, Brinkheurne en Henxel zouden volgens Stegeman van na 1300 dateren. Opmerkelijk is dat deze drie gebieden nooit tot zelfstandige markten geworden zijn.

In Huppel, Ratum en Miste wordt in de oudste archiefstukken tevens een centraal gelegen hof genoemd, waarvan de bezitter talrijke erven rondom bezat en aan welke hof de functie van markerichter verbonden was. Mogelijk danken deze drie buurtschappen ieder hun naam aan die hof. Of zij er ook hun ontstaan aan danken, of de hof hier dus de eerste nederzetting in de buurtschap geweest is, is een vraag, die voor ieder afzonderlijk nagegaan zou moeten worden. ¹⁾

In de andere markten trekt geen centraal gelegen hof de aandacht in de oudste tijden en evenmin een speciale markerichter. Hier moet men vestiging aannemen van vrije, eigegeërfde boeren.

1) Zie ook: Dr. W. van Iterson, De historische ontwikkeling van de Rechten op den grond in de Provincie Utrecht. Leiden 1932.

Het holt- of markerichterschap was dus nog omstreeks 1300 in verschillende Winterswijkse marken verbonden aan een bepaalde hoeve, de bovengenoemde hof, het centraal gelegen goed van die buurtschappen. De hofheer was markerichter als voornaamste grondbezitter van de omgeving: veel gewaarde erven waren n.l. zijn eigendom. Woonde de eigenaar niet zelf op de hof, b.v. omdat hij meer dan één hof bezat, dan had hij een Scholte aangesteld, die op de hof moest wonen en er de belangen van zijn heer behartigen. De Scholte was de bestuurder en opzichter van de goederen van zijn heer.¹⁾

De Scholte had in dit geval tevens de functie van markerichter.

Stegeman noemt ons op pag. 14 noot van zijn boek „Het oude Kerspel Winterswijk” Scholten van Ratum en van Huppel, die als voornaamste inwoners van de buurt, markerichters waren.

De Scholte van Ratum komt eveneens voor in een latere acte n.l. van 1356, die door Stegeman op pag. 43 geciteerd wordt.

Wat betreft het voorkomen van Scholten in de oudste tijden, waarover geen documenten beschikbaar zijn, daaromtrent vonden we bij Stegeman pag. 169 het volgende: „Een vage legende gewaagt nog van een wedijver tusschen de Scholten van Huppelo en Pellekwijk om de eerste kerk van Winterswijk zoo dicht mogelijk bij hen in de buurt te krijgen.”

Dit bericht is een belangrijke versterking van onze mening, dat bij de komst van de Franken in deze streken reeds Scholten aangesteld waren op de hoven van de Saksische heersers. Bovendien blijkt uit dit bericht, dat die Scholten een belangrijke plaats in de toen bestaande gemeenschap

1) Zie Middelnederlandsch Woordenboek van wijlen Dr. E. Verwijs en Dr. J. Verdam, 's Gravenhage 1885 i. v. Scholte.

innamen; anders zou het niet denkbaar zijn, dat zij bij de overgang naar het Christendom ijverden voor de stichting van een kerk binnen hun gebied.

Wij zijn dan ook van mening, dat, in analogie met de op pag. 73 ten aanzien van de Graven van Gemen bewezen feiten, de Middeleeuwse Scholten niet anders beschouwd dienen te worden dan als vroegere hovenbezitters uit de Saksische tijd aan wie, na hun onderwerping bij de beginnende centralisatie van de macht, het bestuur over hun goederen weer werd opgedragen, zij het dan ook met erkenning van het gezag van den eigenaar van de hof, als horigen dus van hun hofheer.

Wij zouden nog een stap verder willen gaan en op de mogelijkheid wijzen, dat reeds ten tijde van de komst van de Saksers, bij de bevestiging van het Saksische gezag en de onderwerping van de oudste occupanten van de bodem, een zelfde gang van zaken zich heeft voorgedaan. Dat ook toen door de Saksische heersers de invloedrijkste uit de vrije boerengemeenschap tot opzichter of Scholte was benoemd, aan wie werd opgedragen binnen het gebied van de buurtschap zijn gezag te vertegenwoordigen en voor de leveranties te zorgen. Hierdoor zouden dan de oudste hoven uit de Saksische tijd zijn ontstaan. (Zie ook pag. 36.)

Bij de aanvang van de Frankische tijd heeft zich dus, het voorafgaande betoog samenvattende, over de gehandhaafde marken- en hovenstructuur uit de Saksische tijd, de indeling in gouwen en kerspelen heengeschoven.

Na de ineensstorting van het Frankische rijk, had een centralisatie van de macht plaats. In de 13e en 14e eeuw nam behalve de macht en het bezit van de kloosters Vreden en Groot-Boerlo, ook die van de Heren van Bredevoort steeds toe. (Zie pag. 36 en volgende). In de latere Middeleeuwen is het dan ook, behalve Scholten van kloostergoederen,

voornamelijk de Scholte van Miste, welke op de voorgrond treedt. Vermoedelijk tezamen met de Scholte van Ahave (Aalten) trad hij op in het hofgericht, ingesteld voor alle Bredevoortse bezittingen van de Heren van Lohn. Tot \pm 1500 toe wordt deze Scholte van Miste genoemd, zie pag. 43. Bij de stijgende positie van de tégeders en hofgoedbezitters van de heerlijkheid Bredevoort, komt de titel van Scholte weer te voorschijn in de 17e en 18e eeuw, zoals vroeger op pag. 45 reeds vermeld werd.

De Winterswijkse marken, die toch tot in het midden van de 19e eeuw zijn blijven bestaan, hebben in de latere geschiedenis van het gebied een geringe rol als sociale eenheid gespeeld. Dit zouden wij aan de volgende twee oorzaken willen toeschrijven.

De eerste oorzaak is te zoeken in de reeds herhaaldelijk genoemde centralisatie van de macht sinds 12 à 1300. De verschillende kleinere hoven in het gebied verdwenen toentertijd en daarvoor in de plaats werden de kloosters, en de Heren van Bredevoort de machthebbers. Voor hun domeingebied, bestaande uit de hofgoederen, werd onder de Graven van Lohn het hofgericht ingesteld, weldra een machtig lichaam, dat alle gezag over de hofhorigen van Bredevoort aan zich trok. De markevergaderingen van de diverse marken verloren door deze centralisatie een deel van hun belangrijkheid, al bleef de zorg voor de woeste gronden wel degelijk aan de markgenoten toevertrouwd.

De tweede oorzaak voor het op de achtergrond geraken van de marken en markeverhoudingen, is de opkomst geweest van het dorp Winterswijk, als hoofd van het kerspel, en belangrijk onderdeel van het ambt Bredevoort. Tevoren werd reeds opgemerkt, dat ongeveer op de plaats waar Winterswijk ligt, reeds in de praehistorische tijd een landbouwnederzetting bestaan moet hebben, hetgeen door urnenvondsten gebleken is. Bij deze nederzetting werd kort

na 800 een kerk gesticht. Tijdens de periode van uitzwer-
ming en kampvorming in de buitenbuurtschappen en het
stichten van de nieuwe marken aldaar, zal deze oude neder-
zetting weinig of niet in omvang toegenomen zijn. De
kolonisatie in de buitenbuurtschappen kon ongehinderd
plaats hebben, zo lang daar voldoende grond beschikbaar was.
De eigenaars van de hoeven waren samen de gerechtigden
op de woeste grond. Na het afsluiten van de marken werden
geen gewaarden meer in het marketerritoir opgenomen, dan
bij uitzondering b.v. door splitsing van waardelen. De
hierna komende of afgesplitste bevolking kon geen mark-
genoot worden. Ze heetten ongewaarden of kotters. Ze
mochten zich in de mark vestigen op een door de mark-
genoten afgestaan stuk grond en daar een bedrijfje stichten,
maar hadden niet meer rechten op de woeste grond, dan
hun door de markegemeenschap werd toegewezen. Aan
deze toewijzing, ontsproten uit het sociale gevoel van de
groep, dat geen inwoner van de mark gebrek mocht lijden,
danken bij de latere markeverdeling in de 19e eeuw de
kotters, de aan hun toebedeelde bunder grond, zoals later,
bij de verdeling van de Wooldse mark ter sprake zal komen.

Ook op andere wijze trachtte het bevolkingsoverschot in
de Middeleeuwen in zijn onderhoud te voorzien. Veel
ongewaarden werden handwerkslieden of rondreizend
koopman. De handwerkslieden vestigden zich op die punten,
waar de omwonende bevolking geregeld bijeen kwam. In
het kerspel Winterswijk was de oude nederzetting bij de
kerk, waar alle kerspellieden zich 's Zondags verzamelden,
het aangewezen punt. Aan de vestiging van ongewaarden
bij de oude kerk, dankt Winterswijk zijn tegenwoordige
vorm. Tot nu toe woonde de landbouwende bevolking
er aan de rand van de bouwenken in een onregelmatig
dorpsverband. De ongewaarden bouwden daarentegen hun
woningen om de kerk en langs de wegen, die van het centrum

naar de buurtschappen leidden. Hierdoor kreeg het dorp de vorm van een gesloten nederzetting met lintbebouwing. De wegen werden primair, terwijl ze in het losse dorp de weinig betekende verbinding van de boerderijen geweest waren. De ongewaarden bewoonden een kleine boerderij en oefenden daarnaast hun handwerk uit. In de latere eeuwen was in Winterswijk het meest voorkomende beroep dat van wever. Ook de kotters in de buitenbuurtschappen hadden meestal de weverij als bijverdienste bij hun boerenbedrijfje. Uit deze huisindustrie, welke in de 17e en 18e eeuw reeds zeer levendig bedreven werd, en bescherming genoot van het weversgilde, is in de 19e eeuw de fabrieksnijverheid gegroeid. Nog steeds woont een gedeelte van de Winterswijkse textielarbeiders buiten en houdt een klein bedrijf, naast de fabriekswerkzaamheden aan. Hierdoor is eigenlijk in het Winterswijkse Industriegebied de arbeidersbevolking nooit geheel losgemaakt van het platte land.

De andere kernen in de heerlijkheid, n.l. Aalten, Bredevoort en ook Dinxperlo hebben hun opkomst eveneens aan de vestiging van ongewaarden te danken. Bredevoort is ontstaan bij de oude burcht, welke daar reeds vroeg in het gebied van de Mister mark gebouwd moet zijn.

De opkomst van het dorp Winterswijk als hoofd van het kerspel, onderworpen aan het centrale gezag van de heerlijkheid Bredevoort, was de tweede oorzaak voor het op de achtergrond dringen van de respectivelijke markehuis-houdingen. In het dorp werden de zaken, het gehele kerspel betreffende, in behandeling genomen. Het geërfden boek van Winterswijk, daterend van 1697—1834, bevindt zich in het rijksarchief te Arnhem.

Het boek heeft betrekking op het gehele ambt van Bredevoort. Het behelst de notulen van uitsluitend ambts- en kerspelzaken. Stegeman noemt hiervan op pag. 221 en volgende: het herstellen van de kerk, van het kerkhof, van

de klokken; het toezicht op de school. Zaken, die elders dikwijls in de markevergaderingen behandeld werden, waren hier dus aan het kerspelbestuur getrokken.

In het geërfden boek worden de marken niet meer met deze naam aangeduid, maar met die van gilden. Marke-richters zijn verdwenen, uitsluitend gildemeesters en rotmeesters komen voor. De geërfdenvergaderingen werden in het dorp, in het koor van de kerk gehouden, onder voorzitterschap van de drost van Bredevoort. Vooraf was een vergadering belegd door de gecommiteerden, n.l. de gilde- en rotmeesters, met den drost. De landschrijver van de heerlijkheid maakte de notulen van de vergadering.

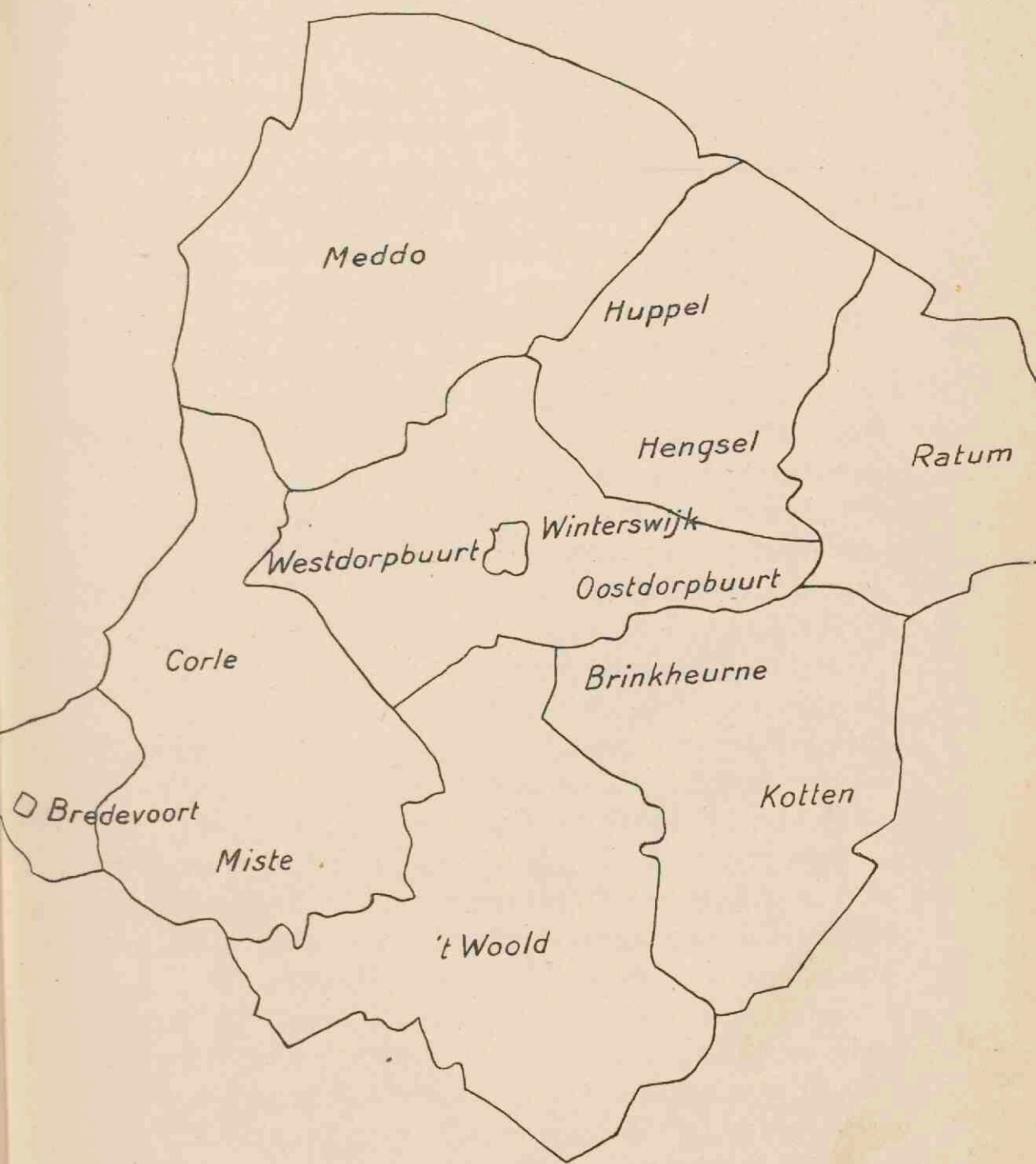
In welke marken het gebied rond Winterswijk verdeeld was, hieromtrent licht Stegeman ons in op pag. 398, waaraan het volgende ontleend is. „Gilde 1: het dorp, dat geen gildemeesters, maar wel acht rotmeesters (= wijkmeesters) had. Op de bewoners van een vijftal vast aangewezen huizen rustte de verplichting de officieele orders en publicaties naar de buiten gilden (buurten) te brengen.

Gilde 2: Miste en Corle, waar een gildemeesterschap bestond, dat van 't eene erve op 't andere overging. Verder waren er vier vaste rotmeesters en drie buurvoogden „boders”. Eén daarvan, de bewoner van Rosenhuis, was aangewezen om de officieele orders uit Bredevoort naar den Winterswijkschen voogd (= burgemeester) te brengen.

Gilde 3: Meddo, met een wisselend gildemeesterschap als in Miste, zeven rotmeesters en één buurvoogd.

Gilde 4: Huppel, Henxel en Ratum, met drie vaste gildemeesters. In Huppel twee buurvoogden, in Henxel één rotmeester, in Ratum drie rotmeesters, benevens één buurvoogd.

Gilde 5: Kotten en Brinkheurne, met een wisselend gildemeesterschap, dat echter nooit in Brinkheurne kwam. In Kotten twee vaste rotmeesters en in Brinkheurne één.

De Marken. Schaal 1 : 100.000.

Gilde 6 : Woold en Dorpboer, met vier vaste rotmeesters (de Heurne, Hijink, Roerdink en Ros) en één voor Dorpboer."

Het vaste gildemeesterschap in Huppel, Henxel en Ratum zou nog als een overblijfsel beschouwd kunnen worden van het vroegere holrichterschap. Onder de rotmeesters in het Woold, hierboven met name genoemd, bekleedden de Scholten een belangrijke plaats: Hijink en Roerdink zijn n.l. Scholten, terwijl het goed Ros sinds 1719 aan de Scholte van het Lintum behoord heeft.

Jhr. Mr. A. H. Martens van Sevenhoven, in zijn boek: *Marken in Gelderland. Geschiedkundige Atlas van Nederland, 's Gravenhage 1925*, onderscheidt niet geheel in overeenstemming met Stegeman, de volgende marken in Winterswijk:

1. Mark van Dorp en Dorpbuurt.
2. Mark Meddeho.
3. Mark Huppel en Hengsel.
4. Mark Ratum.
5. Mark Kotten, waaronder Brinkheurne.
6. Mark Woold.
7. Mark Miste en Korle.

De hierbijgevoegde kaart IX is overgenomen uit de *Geschiedkundige Atlas van Nederland*.

Ook door Sloet in zijn boek: *Gelderse Markrechten*¹⁾ worden de Winterswijkse marken behandeld. Hij deelt ons mede, dat hij behalve het geërfdboek, geen enkel oud markeboek van de afzonderlijke gilden heeft kunnen ontdekken. Alleen verdelingsplannen van de diverse marken werden door hem aangetroffen en notulen van de commissies van beheer, sinds de verdeling ingesteld.

Sloet onderscheidt de marken aldus:

1. mark van Ratum.
2. de buurtschappen Huppel, Henxel, Brinkheurne.
3. de buurtschap Kotten.
4. de mark van Meddeho.
5. de mark van Dorp en Dorpbuurt.
6. de mark van Miste en Korle.

Door verschillende reeds genoemde oorzaken is hier dus

1) Mr. J. J. S. baron Sloet. *Geldersche Markrechten*. 's Gravenhage 1911-'13.

enige verwarring ontstaan over de afgrenzing van de markgebieden, waarin de tegenwoordige gemeente Winterswijk oudtijds onderverdeeld was. Dit neemt echter niet weg, dat men als vaststaand mag aannemen hier met marken te doen te hebben, die reeds sinds oude tijden bestonden.

De omwenteling van 1798 en het daarop volgende Franse bewind heeft ook aan de Winterswijkse markenhuishouding een einde gemaakt. Het lag in de bedoeling van de nieuwe regering, om door de opheffing van de marken het gemeenschappelijke eigendom voor het individuele te doen plaats maken en daarmee de ontginning van woeste gronden te bevorderen. Om te voldoen aan de wetten van 16 grasmaand 1809 en 10 Bloei maand 1810, kwamen op 21 Juli 1810 alle geërfden samen in de kerk van Winterswijk, om over de verdeling van de markegronden te beraadslagen. Nadat geen overeenstemming was bereikt, werd op 22 Mei 1827 wederom een geërfden dag gehouden, om de verdeling van de onverdeelde markegronden te bevorderen. Een voorstel om publiek te verkopen, werd afgestemd en met grote meerderheid van stemmen besloten de marken te verdelen. Men benoemde een commissie tot opmaken van de plannen. Daar echter in 1834 aan de commissie gebleken was, dat de gilde- of rotmeesters van de verschillende buurtschappen niet genegen waren mee te werken, is het opmaken van de plannen opgedragen aan den heer Huender en landmeter Jägerink. Tussen 1834 en 1860 werden alle Winterwijkse marken verdeeld.

De verdeling van de Mark van het Woold zal thans meer in bijzonderheden worden nagegaan. Hierover deelt Sloet ons het volgende mede :

„De heer J. A. Tenkink secretaris van de mark van Woold, zond mij met toestemming van den voorzitter, den heer J. G. ten Houten, alles wat hij aan bescheiden over die mark heeft. Dat is :

. A. Een kwarto schrijfboek met de notulen der vergaderingen van de commissie en van de geërfden van 27 Mei 1876 tot heden.

B. De acte van scheiding van 20 Februari 1852, kwarto, gedrukt.

Het plan tot verdeling werd 10 Mei 1848 vastgesteld en 14 Augustus 1851 door den Koning goedgekeurd. De acte van verdeling werd 18 Juni 1852 opgemaakt. De gronden, 230 bunder, werden verdeeld tussen 124 berechtigden. Het onderhoud der wegen en leidingen werd op de perceelen gelegd, terwijl voor het onderhoud der bruggen en duikers een kapitaal van f 1000. op het 4% grootboek werd geplaatst. Opzicht en beheer worden gevoerd door een commissie van zeven leden. Zijn de geldmiddelen niet voldoende, dan wordt een omslag over al de perceelen gehouden, volgens de in de scheidingsacte geschatte waarde."

De door Sloet opgegeven 230 bunder te verdelen gronden, bleken bij onze nasporing in de „Acte van Scheiding der Mark van Woold onder Winterswijk" ongeveer 550 bunder te bedragen; het cijfer 230 moet dus op een vergissing berusten.

Ook geeft genoemde acte enigszins uitvoeriger dan Sloet inlichtingen aangaande de taak en de onderlinge aanvulling van de leden van de commissie van beheer, waarop wij echter niet verder in zullen gaan.

(Een gedrukt exemplaar van de acte van scheiding werd ons bereidwillig ter inzage afgestaan door de Scholte van Meerdink. De acte is voor zoover ons gebleken is niet uitgegeven voor de handel.)

Een merkwaardig feit is, dat de in de acte van scheiding genoemde commissie van zeven leden nog steeds bestaat. De leden moeten bezitters zijn van oude, gewaarde hoeven in de marke. Zij beheren thans nog de wegen en watergangen, waarover de mark de beschikking behouden heeft.

De nieuwe administratieve indeling van het grondgebied in gemeenten, heeft aan deze toestand niets kunnen veranderen. De gemeenten kunnen zonder behoorlijke regeling van die bestaande rechten, door afkoop of anderszins geen maatregelen ten aanzien van de genoemde wegen en watergangen nemen.

Herhaalde malen zijn hieruit conflicten voortgekomen, die meestal ten nadele van de gemeenten, die geen rekening met bovengenoemde rechten gehouden hadden, werden beslist.

Zijn bijzondere kunstwerken aan de beken nodig of moet een weg verhard worden, dan doet de marke deze gedeelten gaarne aan de gemeente over, daar grote uitgaven niet uit de markekas bekostigd kunnen worden. Het beheer wordt gevoerd met behulp van de aangelegen grondgebruikers, die in het winterseizoen, wanneer er weinig landwerk te doen is, de herstellingen verrichten. Met deze vorm van beheer van wegen en watergangen zijn aanmerkelijk minder kosten gemoeid, dan dat het onderhoud van gemeentewege zou moeten plaats hebben, een reden, die mede op de instandhouding van de oude toestand van invloed geweest is.

Zo leeft de oude boerengemeenschap, die de Mark was, zelfs in onze tijd nog voort, met haar aan de occupatie van de bodem gebonden rechten en sociale structuur.

Dat men deze toestand ook nog elders in ons land aantreft wordt ons medegedeeld door R. Schuiling in zijn boek: Nederland, Zwolle 1934 op pag. 446 e.v.

„In al de oude dorpen zijn thans officieel de landerijen verdeeld en de marken opgeheven. Geheel verdwenen zijn de marketoestanden echter bijna nergens; de Drentsche „volmachten” hebben nog steeds een deel van hun oude functies behouden, vooral in de plaatsen, waar tot in den laatsten tijd kudden heideschappen worden gehouden, die op de aan de „boerschap” behorende heidevelden mogen weiden,

maar thans bijna overal door het steeds toenemende aantal ontginningen van daar zijn verdreven. Echter hebben ook in de marken aan den buitenkant van het Drentsche plateau, waar de „scheper” al geruimen tijd verdwenen is, de volmachten vaak nog handen vol werk, al hebben de waterschapsbesturen hun gebied beperkt en al trekken de gemeentebesturen steeds meer de macht aan zich, wat we met een paar voorbeelden zullen toelichten.

Te *Dwingeloo*, in den zuidwesthoek, bemoeien de volmachten zich met de zandwegen, waterleidingen en „waterlossingen”; met de jacht, die aan de liefhebbers verpacht wordt; met de nachtwacht, met het in „hand- en spandiensten” opruimen van sneeuw; met het aanschaffen van een stier, zooals in tal van marken; met het zorgen voor het luiden van de klok bij begrafeningen, enz, enz.

De „brink” is er nog steeds „boergrond”, en dus onverdeeld bezit van de mark. Veel van dat alles geeft, zooals te begrijpen is, aanhoudend moeilijkheden met het gemeentebestuur.

Te *Annen*, aan den noordostrand van den Hondsrug, wordt van de vier volmachten telken jare één nieuwe door de markegerechtigden gekozen; de „brink” de grootste van ons land, is nog onverdeeld bezit; er wordt eikenhout op gekweekt, en ook is een deel als bouwgrond verkocht, wat nu, gelukkig, niet meer mag, terwijl de straatwegen thans alle aan de gemeente behooren, zijn de zandwegen ook hier in eigendom en onderhoud bij de „boerschap”, behalve de „dijken”, die van den Hondsrugrand naar de Hunze loopen en thans bij het nieuwe waterschap behooren. Van boeten hoort men niet; het jachtveld en de brink moeten de kosten dekken. Eens in het jaar, in Maart, wordt de boerschap door middel van het „boerhoorn” ter vergadering opgeroepen, vroeger onder een lindeboom aan den rand van den brink, thans in een herberg.

In meer moderne plaatsen is het oude markebestuur er reeds toe overgegaan, alle rechten en verplichtingen over te dragen aan het gemeentebestuur b.v. te Zuid-Laren."

Voorheen is reeds opgemerkt, dat de woeste gronden in het Woold in kringen om alle oude goederen verspreid gelegen waren, benevens in grotere complexen aan de randen van de mark, b.v. het Blekkinkveen in het Z.W., de Kulverheide en het Wooldse veen in het Z.O. Een stuk van de markegrond, dicht bij ieder Scholtengoed gelegen, werd voor de particuliere behoeften van het goed gebruikt n.l. voor plaggen steken, welke onmisbaar waren voor de mestmakerij. Dit stuk markegrond ongeveer 10 HA. groot, noemde men de zigtvree, of vree, b.v. : de Lintums vree. Ook de andere oude erven, waarvan verschillende door de Scholten aangekocht waren, hadden ieder hun eigen zigtvree : b.v. de Druppersvree, de Kuttersvree. Bij alle Scholtengoederen was de zigtvree langzamerhand omgraven en omwald. Door het geregelde gebruik ging men deze beschouwen als bij het goed te behoren. Met dit gebruiksrecht is bij de verdeling van de markegrond dan ook rekening gehouden, zoals uit het thans volgende verdelingsplan blijken zal.

Extract uit het :

Plan der verdeling der markegronden van het Woold.

(Dit reglement werd aangetroffen in de nagelaten papieren van Scholte Tenkink van het Lintum, die in de commissie van verdeling zitting had.

Uit het verdelingsplan werden hier door ons die artikelen overgenomen, welke de relatie met de bodem tot grondslag hebben.

Een volledig afschrift van het reglement is opgenomen als bijlage II op pag. 114.)

Art. 2.

Bij elk binnen de kring der mark van de buurschap Woold gelegen haard en woonhuis, waarbij minstens één bunder land afzonderlijk gebouwd wordt en hetwelk bij de opmeting voor het kadaster in het Jaar 1829 bestond, thans nog bestaat of ook na dien tijd afgebroken zijnde, herbouwd is, ~~en~~ zal aan den eigenaar van hetzelfde toebedeeld worden één bunder markegrond van middelbare kwaliteit.

Dit artikel toont duidelijk aan, dat ook voor de kleine occupant van de bodem, binnen het gebied van de marke, het algemene beginsel is toegepast, dat in de markegemeenschap alle aanspraken, alle rechten, gebonden waren aan het bodemgebruik. Hier is zelfs het goed vastgestelde gebruik van een klein stuk grond, waarop een woonhuis met rookuitgang (haard) als bewijs van permanente vestiging van den occupant is aangenomen, bij de verdeling omgezet in een recht op de onverdeelde markegrond.

Immers geen van deze kleinere occupanten behoorden tot de gewaarden. Zij, men kan hen kotters noemen, hadden van de volgerechtigden in de mark toestemming gekregen tot het gebruik van een klein stuk grond en het bouwen van een woonhuis daarop. Men eiste echter, dat dit gebruik van de bodem reeds enige tijd onafgebroken had plaats gehad en stelde als grens (de enige goed gedocumenteerde grens, die men stellen kon), dat het erfje bij de kadastrale opname van 1829 was vastgesteld en sedert die tijd onafgebroken geoccupeerd was.

Ook zullen de kotters de gelegenheid gehad hebben om op bepaalde wijze, door de gewaarden vastgesteld, gebruik te maken van de onverdeelde markegronden, voor vee-drijven, plaggen steken. Hierdoor werd echter geen recht op een aandeel in de woeste grond door hen verkregen.

Toch zal dit gebruiksrecht bij de bepaling van de grootte van het toegewezen aandeel n.l. een bunder, wanneer één bunder geoccupeerd was, zeker in de beschouwingen betrokken zijn.

Art. 3.

Bij elk woonhuis, hetwelk door eenig tot de mark niet berechtigd persoon, zijnde degene die generhand grondeigendom in de buurschap Woold bezit, op den markengrond opgebouwd is en op den 1 sten Januari 1843 bestond, zal ineens gegeven worden een bunder middelbare markegrond.

Art. 4.

Niettegenstaande eenig onder een dak bestaand woonhuis of gedeelte aan verschillende eigenaren behoort en door dezelve bewoond wordt, zal aan deze onderscheidene woning slechts één bunder als vermeld worden toebedeeld.

Ging het bij Art. 2 nog om markbewoners, die een gebruiksrecht op de onverdeelde gronden hadden en zelf minstens een bunder grond bebouwden, Art. 3 en 4 voorzien in de behoefte van hen, die met toestemming van de gewaarden een woonhuis gebouwd hadden, dat op 1 Januari 1843 bestond, (de datum van aanvang van het op te maken verdelingsplan). Na de verdeling beschikten zij over één bunder, die echter werd toegewezen aan het woonhuis, niet aan een bepaalde bewoner of eigenaar van het huis. Ook hier dus een gelijk beginsel, zoals duidelijk uit Art. 4 blijkt.

Art. 5.

De overrest der markengrond van het Woold zal verdeeld worden naar evenredigheid van de grootte der bouw- en tuingronden tot de buurschap Woold behorende, met dien verstande, dat aan elken eigenaar van voornoemde

bouw- en tuingrond een aan de grootte dier landen evenredig aandeel dier markgronden zal toebedeeld worden, alles onder voorbehoud van de bijzondere regten, welke sommige op de markgronden van deze buurschap zouden kunnen hebben en welke regten, door gecommitteerden uit de markgenooten onderzocht en zoo mogelijk door afkoop en verstrekking van grond zullen opgeheven en vereffend worden.

Art. 8.

De zoogenaamde plaggenvreeën voor zoover dezelve oude en bij meting van 1809 erkende of als zoodanig sedert dien tijd verdedigde plaggenvreeën zijn, komen voor de helft in de gemeenschap der te verdeelen gronden, met dien verstande, dat dezelve bij de toebedeeling aan de tegenwoordige bezitters tegen toerekening van de helft der waarde in vermindering van hun aandeel zullen moeten worden toegedeeld, zullende de overige helft aan de bezitters der plaggenvreeën in eigendom verblijven, zonder daarvoor eenige toerekening of vermindering van hun aandeel in de verdeling zal plaats hebben.

Art. 9.

De verdeling geschiedt naar de waarde der gronden.

Art. 5 erkent de rechten van de gewaarden en wel in evenredigheid van de grootte van de door hen, geslacht op geslacht, geoccupeerde bouw- en tuingronden. De bouwgronden immers waren de leveranciers van het graan voornamelijk de rogge, waarbij vergeleken de belangrijkheid van de weidegronden hier geheel in het niet verzonk. Bovendien voorziet dit artikel in de door deze markgenoten verkregen bijzondere rechten, waarvoor in art. 8 de plaggenvreeën genoemd worden, die bij de opname van 1809 bestonden. Ook hier

blijkt, dat deze plaggenvreeën niet als volgerechtigde grond beschouwd werden. Het artikel bepaalt, dat ze wel toegewezen werden aan hen, die het gebruik ervan bezaten, maar de plaggenvree werd voor de helft in vermindering gebracht van het totale aandeel, waarop de gebruikers krachtens hun bouwgronden recht hadden. Voor de andere helft verbleven zij in het bezit van de gebruikers, zonder eenige toerekening of vermindering van hun aandeel.

Ten aanzien van de in het verdelingsplan genoemde bijzondere rechten, welke sommigen op de markegrond van de buurschap zouden kunnen hebben, kan ook het volgende als voorbeeld dienen.

Stegeman vermeldt op pag. 93 van het oude Kerspel Winterswijk :

„De eigenaren van Plekenpol waren oudtijds gerechtigd tot het houden van een schaapsdrift in de Wooldsche marke, maar bij de in de vorige eeuw gehouden markeverdeeling kon dit recht echter niet voldoende geldig gemaakt worden.”

Hier hebben we dus te doen met een recht, dat bij het onderzoek door de commissie voor de verdeling niet erkend zal zijn, althans Stegeman tekent blijkens bovenstaande aan, dat het bij de verdeling niet als voldoende geldig beschouwd is.

De oude havezate Plekenpol kan bij deze verdeling alleen vertegenwoordigd geweest zijn, op grond van het bezit van gewaarde hoeven binnen het gebied van de marke gelegen.

In het Woold waren verschillende in de mark gerechtigde erven door aankoop in handen van Scholten gekomen, zoals boven reeds uiteen gezet werd. Voor ieder van deze erven kregen zij hun aandeel in de markegrond. Het valt dan ook te begrijpen, dat het grootste deel van de markegrond in het Woold in het bezit van de Scholten is gekomen.

In de commissie van verdeling hadden zeven leden zitting,

n.l. E. Roerdink, W. te Lintum (op Meerdink), F. Hijink, C. Schepers, G. Tenkink (op Lintum), H. Willink (burgemeester van Winterswijk) en W. A. Roelvink (notaris te Winterswijk). Uit deze namen, waaronder vier Wooldse Scholten, blijkt ten volle de belangrijke positie, welke de Scholten bij de verdeling ingenomen hebben. De heer Willink behartigde, als toenmalig eigenaar, de belangen van de Plekenpol, de heer Schepers die van de kleine bezitters.

Alle goederen, zowel de Scholtengoederen, als de andere oude erven, als die van kleine eigenaren, waren omstreeks 1850, door vererving niet meer in één hand gebleven, zodat verschillende erfgenamen opkwamen voor de rechten aan de gewaarde hoeve, of aan het huis verbonden.

In de acte van scheiding worden deze 124 gerechtigden met name genoemd, met de aan hen toebedeelde percelen, waarbij de grootte, het kasdasternummer en de geschatte waarde van ieder perceel afzonderlijk vermeld staan.

Van de verdeling valt in korte trekken het volgende te vermelden: De oude erven kregen elk ongeveer 15 bunder markegrond toebedeeld, zoveel mogelijk in de naaste omgeving van het goed gelegen, o.a. de zigtvree, benevens enige percelen van de veengronden aan de randen van de mark.

De kleine bezitters kregen ieder één bunder in de nabijheid van het woonhuis.

Aan de Scholten werd eveneens zoveel mogelijk grond toebedeeld, in de nabijheid van ieder Scholtengoed o.a. weer, de zigtvree, benevens enige veenpercelen verder af, aan de randen van de mark gelegen.

De zigtvree of plaggenvree is op de voorgaande pagina's reeds voldoende ter sprake gekomen.

De verdeling van de venen eist echter nog een nadere toelichting.

Deze waren sinds eeuwen, zolang als het proces van de verturving hier bekend was (zie Dr. H. J. Keuning, de

Groninger Veenkoloniën, Amsterdam 1933, pag. 40) door de markgenoten in gebruik genomen, voor het verkrijgen van de turf, de onmisbare brandstof. Het eikenhakhout op de wallen, die de kampen omsloten, voorzag voor een ander, kleiner deel in deze behoefte.

De verturving van de venen had hier dus niet ten doel het veen te verwijderen om de beschikking over de ondergrond te verkrijgen, zoals dat voor het noorden van ons land voldoende bekend is. Eerst in de allerjongste tijd bij de door ons beschreven gebieden van het Nieuwe Ontginningsstype, wordt de meestal zeer dunne veenlaag verwijderd, of zelfs zonder dat, de bodem goed ontwaterd, om deze te kunnen omzetten in bouw- of grasland.

In de behoefte aan turf van de grote bedrijven, van de gewaarde hoeven, hebben de venen hier eeuwen lang voorzien. Aan deze volgerechtigden in de marke werden dan ook bij de verdeling verschillende van de kleine, smalle veenpercelen toegewezen.

Het blijkt niet uit het verdelingsplan of rekening gehouden werd met eventueel bestaande rechten van verturving van de kleine bezitters.

Wij veronderstellen daarom, dat althans in de marke Woold, de gewaarden bij de verdeling het uitsluitend recht op verturving hebben weten te verkrijgen.

Uit de scheidingsacte bleek verder nog, dat de gezamenlijke erfgenamen van de vijf Scholtengoederen ongeveer 350 bunder markegrond gekregen hebben, dus ruim de helft van de totaal beschikbare \pm 550 bunder. Hiervan werd aan Roerdink alleen al ongeveer 180 bunder toegewezen, dus evenveel als aan de andere vier Scholten samen. De Scholte van het Lintum verwierf bovendien gronden uit de verdeling van de Mistermark, over welke buurschap zijn bezittingen zich voor een groot deel uitstrekten.

Evenals elders in de Achterhoek werden de gronden door

de markeverdeling verkregen, wanneer het droge heidevelden waren, door de Scholten bijna geheel bestemd voor bos-aanleg. De grote boscomplexen, om de oudhoevige grond gelegen, stammen alle uit deze tijd.

De toeneming van hun grondbezit, in de eerste plaats door aankoop in de 17e en 18e eeuw, in de tweede plaats ten gevolge van de markeverdeling omstreeks 1850, deed de Scholten in het midden van de vorige eeuw, op het toppunt van hun macht geraken.

Zij waren de grootgrondbezitters in de gehele streek, voor wie de andere boeren moesten buigen. De hoeveelheid grond, die ze bezaten was bepalend voor hun maatschappelijke positie. Het boerenbedrijf, dat ze zelf exploiteerden, had slechts geringe afmeting : 15 à 20 HA. Hun taak was als landheer het toezicht uit te oefenen op de onderwoners en pachters en zorg te dragen voor de tijdige aflevering van de handelsartikelen : linnen en graan.

Veel aandacht besteedden zij aan het onderhoud van de bossen; jagen was hun tijdverdrijf. Daarbij bleef ondanks hun rijkdom, hun levenswijze zeer sober en hun behoeften gering. De verhouding tussen hen en de onderhorigen, was in de 19e eeuw nog dezelfde als in vroeger tijden.

De opbrengsten, die de onderwoners van het Lintum moesten afdragen, waren als volgt :

De Boddewies :

huur : 14 gulden-5 stuiver-0 penningen.

de man 8 helpedagen.

de vrouw 9 helpedagen.

verponding f 3-0-12.

pacht : de 3de garf.

De pachter behield het stro voor de moeite van het dorsen.

De helpedagen, voor den man in landwerk bestaande, voor de vrouw in spinnen en weven, waren geheel gratis;

tegen loon moest de pachter een paar dagen per week komen werken.

De Broekmolen :

huur : 18-0-0.

4 diensten met het span.

2 paar hoenders.

verponding : 6-12-6.

pacht : de 3e garf.

De garfpachten zijn tussen 1880 en 1900 op alle Scholten-goederen in geldpachten omgezet.

Ook nog andere leveringen, meer gelegenheids prestaties, zijn tot in deze eeuw blijven bestaan.

Zo werd bij huwelijk van de pachters aan den Scholte een hoed en aan de Scholtinne een japon aangeboden en moest de Scholte het huwelijk goedkeuren.

Zelf waren de Scholten, door de afschaffing van de horigheid van al hun verplichtingen aan den hofheer bevrijd. Toch heeft het verdwijnen van de hofhorigheid voor hen talrijke, verstrekkende gevolgen gehad, welke vooral voortgevloeid zijn uit de veranderingen in het erfrecht.

✓ In het hofrecht van 1775 was nog bepaald, dat het hofgoed als een ondeelbaar bezit, als regel op den oudsten zoon moest vererven. Voor de allodiale goederen gold deze bepaling dus niet, maar in de practijk hadden toch zelden splitsingen van een aaneengesloten Scholtenbezitting plaats. De jongere broers en zusters werden met een zekere som geld of roerende goederen begiftigd, welke evenwel veel geringer was dan het erfdeel van den oudsten broer.

Na de invoering van het Burgerlijk Wetboek, waarbij bepaald werd, dat het bezit in gelijke delen, onder de kinderen verdeeld moest worden, kregen de jongere zoons de kans hun deel van de onroerende goederen te erven, evengoed als de oudste zoon. Het gevolg hiervan was, dat de uitgestrekte Scholtenbezittingen bij iedere erfopvolging

kleiner werden. Dit verschijnsel kan men waarnemen aan de tevoren vermelde cijfers aangaande de groei van het Scholtengoed het Lintum. In 1861 telde het goed, door de er bij verworven markegronden nog ± 600 HA. In 1910 was het tot op de helft ingekrompen, terwijl in 1933 het grondbezit van het Lintum nog 135 HA. uitmaakte.

Dat het oude hofgoed ook bij de bezitters langzamerhand zijn ondeelbaar, aaneengesloten karakter is gaan verliezen, toonde deze opgave eveneens aan. Na 1861 heeft een splitsing van hetgeen oudtijds het hofgoed uitmaakte plaats gehad. (Vgl. pag. 62 en kaart no. VIII). Door deze erfsplitsingen werd voor de jongere Scholtenzoons nu de mogelijkheid geopend, zich te gaan vestigen op hun erfdeel, op een oorspronkelijke pachtboerderij en met deze als zetel hun grondbezit uit te breiden.

Sommigen zijn hierin zeer goed geslaagd.

In de tweede helft van de 19e eeuw gingen zij, evenals de bewoners van het oude hofgoed, hun woonhuis vergroten en verfraaien. Langzamerhand, toen het begrip „Scholte” verflauwde in de omgeving van Winterswijk, begon men deze jongere zoons ook de titel van Scholte te geven, daar men toen alleen nog het begrip „welvarend” grondbezitter uit een Scholtengeslacht aan deze naam verbond. Zelfs zijn enkele voorbeelden aan te wijzen van hedendaagse Scholten, van wie de familie en het bezit nooit tot de Scholtenstand behoord hebben en die toch door hun omgeving met deze titel worden aangeduid.

Bij een oppervlakkige kennis van het gebied, zijn de 19e eeuwse, of pseudo Scholtengoederen, niet van de oorspronkelijke te onderscheiden, hetgeen het Scholtenprobleem in de omgeving van Winterswijk aanvankelijk nog moeilijker te ontwarren maakte.

Alleen door een nader onderzoek omtrent de ligging van de tot het goed behorende percelen, zijn de jonge Scholten-

goederen te herkennen en wel aan de meer verspreide ligging van de percelen en erven. De oude, echte Scholtengoederen hebben in 't algemeen nog een grote aaneengesloten kern, waarop het woonhuis staat, b.v. het Lintum, Roerdink, Meerdink in het Woold, Tenkink, Willink in Ratum en andere. Voorbeelden van jonge Scholtengoederen zijn Meenk in Miste en Wissink in Miste. Het tegenwoordige Scholtengoed Ros in het Woold, werd in 1861 van het Lintum afgesplitst. (Zie kaart VIII).

Het nieuwe erfrecht, sinds de invoering van het Burgerlijk Wetboek hier steeds toegepast, maakte het aan sommige jongere Scholtenzoons dus mogelijk, zich op te werken tot de Scholtenstand. Niettemin had het de achteruitgang en de naderende ondergang van het Scholtenwezen ten gevolge.

Aan het voorbeeld van het Lintum, viel reeds te constateren, hoe zeer het grootgrondbezit door herhaaldelijke erfplitsingen versnipperd werd. Bij iedere nieuwe erfopvolging ging deze verdeling van grond verder, zodat bij de huidige stand van zaken, bij bijna geen enkel Scholtengoed meer van „grootgrondbezit” sprake kan zijn.

Een tweede aanleiding tot de daling op de maatschappelijke ladder van de Scholtenstand, was daarin gelegen, dat de bron van inkomsten, waaraan de Scholten een groot deel van hun aanzien te danken hadden, ophield te vloeien: de linnen- en graanhandel raakte in verval. De opkomst van de industrie in het dorp, die door de invoering van de stoomweverij het karakter van grootindustrie kreeg en grondstoffen van vreemde bodem verwerkte, maakte na \pm 1860, de huisnijverheid, het spinnen en weven op de Scholtengoederen, niet meer lonend. De huisindustrie werd weldra gestaakt en eveneens de vlasverbouw. De linnenhandel op Holland was hiermee voor de Scholtenfamilies verloren gegaan.

De graanteelt op de Scholtengoederen, welke reeds de zware concurrentie van de kleistreken van ons land te

verduren had, werd geheel ten val gebracht door de landbouwcrisis van 1880—'95. De graanhandel kon stop gezet worden. De graanverbouw werd beperkt tot hetgeen nodig was voor eigen gebruik.

De jenerverstokerijen op de Scholtengoederen, zowel als in het dorp, waren reeds in de loop van de 19e eeuw verdwenen.

De Scholtenfamilies hebben van toen af aan, het contact met de grote markt verloren. Het aanvullend inkomen uit de linnen- en graanhandel moesten zij hierdoor missen. Ze waren weer geheel op hun grondbezit aangewezen als middel van bestaan, evenals voor hun tijd van hoogconjunctuur.

Terwijl men elders in de Graafschap na 1895 een geleidelijke, vrij snelle en voortdurende opbloei beleefde, toen door de kunstmest, de coöperatie en de landbouwvoorlichting het bedrijf geheel omgezet kon worden in de richting van de veeteelt en de zuivelproductie, bleven de Scholten aan de oude bedrijfsvormen vasthouden.

Wel had men in het Oosten minder goede weilanden tot zijn beschikking en drong de nieuwe richting er later door, doch een groot deel van het achterblijven van de Scholten moet toch aan hun vasthouden aan het oude geweten worden.

Het verbouwen en verwerken van vlas en graan, de handel op Amsterdam had de richting van hun bedrijf sinds lange tijd bepaald. De nieuwe richting, die bestond in het trekken van inkomsten uit de veeteelt en de zuivel, was dus iets geheel onbekends. Daarnaar ging vooreerst hun ambitie niet uit. Bovendien maakte de financiële gesteldheid een directe omzetting van de bedrijven overbodig.

Het boerenbedrijf, dat ze zelf exploiteerden, diende thans alleen voor de voorziening in eigen behoefte. Hun inkomsten trokken zij uit de pachtboerderijen.

De vreugde van de oudere Scholten bestaat ook nu nog

in het beheren van hun landerijen en onderhorigheden, in hun bossen en jachtterreinen.

In de latere jaren hebben de jongere Scholten hun dwaling ingezien en zijn begonnen alsnog uitbreidingen en verbeteringen aan te brengen in de richting van het moderne gemengde bedrijf, zowel in het eigenbedrijf, als in dat van de pachters. Ze hebben echter dikwijls door hun achter-aankomen weinig van de gunstige landbouwtijd na 1900 geprofiteerd, een verzuim dat niet meer in te halen is.

In de toekomst is het dan ook vrijwel uitgesloten, dat de Scholten hun vroegere positie, als de grootgrondbezitters van de oostelijke Achterhoek, zullen kunnen handhaven, tenzij ze zich weer als van ouds, hoofdkomsten weten te verwerven buiten het landbouwbedrijf. Een voorbeeld hiervan levert de bewoner van het goed Meenk in Miste, afstammeling van één van de oude Scholtenfamilies, die door zich financieel in de ijzerhandel te interesseren, ook na 1900 nog fraaie en grote bezittingen heeft kunnen aankopen.

De grootte van hun goederen is in 't algemeen reeds sterk afgenomen door de erfdelingen. De kapitaalreserves worden zwakker door de hoge belastingen, welke voor hun grond moeten worden opgebracht en door de successie-rechten.

Zoveel mogelijk wordt nog gestreefd naar het bijeenhouden van de goederen b.v. door huwelijken in dezelfde familie.

Door het kleiner worden van de bezittingen en hiermee de afname van het aantal onderhorige pachters, kunnen de Scholten in verschillende gevallen reeds minder goed hun bezittingen handhaven, al zijn zij door hun grote zuinigheid en eenvoudige levenswijze, hiertoe in gunstige omstandigheden.

De modernisering en uitbreiding van de bedrijven komt

in verschillende opzichten tot uiting in het landschapsbeeld. Tot het uitbreken van de wereldoorlog namen de bossen en bouwlanden op de Scholtengoederen een ongeveer even grote oppervlakte in beslag als de weilanden. Sinds die tijd zijn kleine stukken bouwland hier en daar in grasland omgezet. De hoge aaneengesloten bouwlanden bleven vrijwel ongewijzigd. Met het kappen van de eikenhakhoutwallen om de kampen, is een begin gemaakt. De vrijgekomen stukken grond werden bij de kampen aangetrokken. Kleine heidepercelen, tussen de cultuurgrond gelegen, werden ontgonnen. Op grote schaal hebben deze veranderingen alleen plaats gehad dáár, waar noodgedwongen, pachtboerderijen door de Scholten verkocht moesten worden. Door de kopers, meestal de vroegere pachters, werden dan de kampen aanzienlijk vergroot, weilanden aangelegd op oude bouwgrond en stukken bos gekapt.

Om het Scholtenhuis in Ratum, dat voor enige tijd door huwelijk een nieuwe eigenaar gekregen heeft, uit een andere streek afkomstig en met andere opvattingen, valt deze verandering zeer duidelijk waar te nemen.

De oude Scholtenfamilies kunnen tot het kappen van bos hoogst zelden overgaan. Dit wordt als een zware offering gevoeld. Nieuwe bossen worden in deze gevallen, zo mogelijk, steeds aangeplant. Vooral sedert de laatste crisis, neemt de neiging tot aanleg van bouw- en weiland bij de grootgrondbezitters af en vindt eerder een herbebossing plaats, evenals elders in de Graafschap.

Wat de gebouwen betreft, ook hier is geleidelijk omzetting in de richting van het moderne, gemengde bedrijf te constateren, aan de nieuw aangebrachte gierkelders en de verbeterde stallen.

Of het de Scholten evenwel gelukken zou, door algehele rationalisering, van hun grondbezit een grootbedrijf te maken, dat grote winsten afwerpt, zal nog te bezien staan.

De kleine percelen, het sterk wisselende hoog en laag van de bodem, waaraan het klein bedrijf is aangepast, zijn weinig geschikt voor de vestiging van een cultuur op grote schaal, zoals die in de kleistreken ingevoerd kon worden.

De strijd, die de Scholten voeren om hun grondbezit te handhaven, is geen geheim voor de omgeving gebleven. Hun vroegere positie en daarmee de invloed, welke zij op de andere boeren en inwoners van de streek uitoefenden, is dan ook met hun welvaartspeil gedaald.

De kleine eigenboeren in de omgeving van Winterswijk zijn flink vooruit gekomen door de gunstige landbouwjaren. De toename van de bevolking werkte de stichting van ontginningsbedrijven op de heidegronden aan de randen van de gemeente in de hand. De zuivelfabriek, de coöperatie, het landbouwcrediet, met intensieve exploitatie van de bodem, maakte het de kleine boeren mogelijk de Scholten zware concurrentie aan te doen.

De tekenen van de achteruitgang van de Scholtengoederen zijn reeds te bespeuren in het landschapsbeeld. De bedrijven beginnen het welvarende en verzorgde uiterlijk te verliezen. De kleine pachthoeven van de onderwoners van sommige Scholtengoederen zien er reeds haveloos en verveloos uit. Door de hoge lonen, welke in de gemeente Winterswijk voor werklieden betaald moeten worden, zien de landheren tegen de onkosten op om de woningen te verbeteren. Ook de bossen worden vaak minder goed onderhouden dan uit bosbouwkundig oogpunt gewenst is.

In de toekomst is de enige voorwaarde, waatop de Scholten zich zullen kunnen handhaven, af te zien van hun oude levenshouding en de vroegere wijze van exploitatie, om dan als gewone, practische boeren, een bedrijf van middelmatige grootte zo intensief mogelijk in te richten.

Dat dit gepaard moet gaan met opoffering van veel naaturschoon, is duidelijk. Om te voorkomen, dat de fraaie

bossen alle op den duur aan de bijl ten offer zullen vallen, heeft de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten het Buskersbosch, ter grootte van ongeveer 10 HA. in bescherming genomen. Het Lintum met het aan de Slinge gelegen Bekendelle valt gedeeltelijk onder de Natuurschoonwet van 1928, evenals Meerdink.

(In de gemeente Winterswijk vallen heden onder de natuurschoonwet de volgende goederen :

't Lintum	Woold.
Bekendelle	Woold.
De Gelder-es	Meddo.
Elink	Brinkheurne.
Meerdink	Woold

In aanvraag zijn :

Gosselink	Woold
Roerdinkholder	Kotten.

Behalve het Buskersbosch behoort nog aan de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten :

Het Korenburgerveen \pm 95 HA., voor het grootste deel in de gemeente Lichtenvoorde gelegen.)

Met het verdwijnen van de Scholtengoederen van de oude gedaante, met hun statige woonhuizen, hun pachthoeven, hun door houtwallen ingesloten kampen, hun bossen en jachtterreinen, zou tevens het Grootgrondbezitlandschap rondom Winterswijk, zo rijk aan Achterhoeks natuurschoon, op enkele uitzonderingen na, verloren moeten gaan. Daarvoor zal dan in de plaats komen het landschap van het Moderne, Intensieve, Gemengde bedrijf, het algemene landschapstype van de tegenwoordige Graafschap.

BIJLAGE I.

Nieuwe Nederlandsche Jaerboeken. 1776. Juny. blz. 557.
Gelderland. Arnhem.

Reeds voor lange jaren, hebben verscheidene geschillen tusschen den Hofheer, in den Amte en Heerlykheid van Bredevoort, ter eenre en de Hofluiden aldaer, ter andere zijde plaets gehad; welken eindelijk bij een minnelijk verdrag voor Heeren Commissarissen uit den Hove van Justitie alhier, op den 16 van Wintermaend 1775, met goedkeuring der Staten, zijn bijgelegd en in dezer voege geëindigd :

Quaestien en disputen gereesen zijnde en van lange Jaeren gesubsisteert hebbende tusschen Jan Berent Roelvinck modo alnu Harmen Otto Roelvinck in qualiteit als Rentmeester der Domeinen der Heerlykheid Bredevoort, waar mede zig zijn voegende de Raden en Reekenmeesters der Domeinen van Syn Hoogheid den Heere Prince van Orange en Nassau Impt: en Gevoegdens ter eenre; En Jan en Toebe Schuurink modo Elisabeth Wansink Hoffbesittersche van den Hoff te Geesink, waar mede sig sijn voegende Jan Roerdink, Jan te Mierdink en Lintum, Wander Hijink, Jan te Bovelt, Harmen Jan Tenkink, Jan Ondink, Toebe Dunnewyk, Hendrik Willink, Aalbert Balink, Jan Willem Bennink, Wander Smeenk, Salomon Arntzen Scholte toe Borninkhoff, Lubbertus Hesselink Scholte toe Liefers, Berent te Gussinklo en Wolterink, Angenis Heunink en Gerrie Jan Luiten Ged: en Gevoegdens ter andere syde; Is, nae dat parthijen ingevolge 't Reces van den 10 Aug. 1747 onderling een langen tijd hadden gehandelt om een vast Reglement tusschen den Hoff-Heer en Hoff-Luiden te formeeren, en daar in soo verre waeren geavanceert, dat nog maar weinige poincten onvereffent waeren gebleven, en dat daar over op nieuw voor Heeren Commissarieren Willem Engelen en Willem Reynier Brantsen der beide Regten Doctoren mede Raden waren erschienen, ten deele door mediatie van die Heeren, en ten deele door arbitrage van haerl. op versoek van beide parthijen gedaan, 't navolgende Reglement gearresteert, ten einde

om 't selve voortaan, wanneer het door de Heeren Staaten deeses Furstendoms en Graafschaps ingevolge den 37 Art. van dien, sal zijn geapprobeert, effect te doen sorteeren.

Dit accoord is niet alleen door de Heeren Staten, bij een besluit van den 22 van Grasmaend laetstleden goedgekeurd, maer ook het Hof van Justitie alhier gemagtigd om het zelve in name van hun Ed. Mog. te bevestigen, en te bekrachtigen, gelyk dan ook het Hof Provinciael gemeld accoord by besluit van den eersten van Bloeimaend dezes jaers heeft bekrachtigd „om effect te winnen naer behooren, lastende en beveelende overzulks de voors. respectieve parthijen, en die het verder mogt aengaen, zig naer voornoemd accoord en conventie naeuwkeurig te gedragen, en deselven in allen opzigten stiptelyk na te komen.”

Het Reglement bij voorgem. verdrag vastgesteld en beraemd, en bij de Staten en het Hof Provinciael, zo als gezegd is, bekrachtigd, was van dezen inhoud :

Reglement voor den Hof-Heer en Hofluiden van den Hove te Miste en Ahave.

Art I.

Het Hof-Gerigte zal als van ouds geconstitueert worden door den Hof-Rigter, den Rentmeester van den Heere, Hof-Tegeders, ¹⁾ en Schrijver of Prothocolhouder, mits dat den Rentmeester geen stem zal hebben, maar in cas van voteeren sig voor die tijd absenteeren.

Art II.

En welk Hof-Gerigte Jaerlijks en alle Jaeren, nae ouder gewoonte, op divisionis Apostolorum dag, zijnde den 15 July in de Buurtschap Miste onder den Rosenboom zal moeten vergaederen, soo nogtans, dat het aan den Heer of den Hof-Rigter vrij sal staan om wegens erheffelyke reedenen deesen Hof-dag eenige daegen vroeger of later te kunnen en moogen laten beleggen, dog zal de publicatie daer van ten minsten veertien dagen van te vooren te Breedevoort, Wenterswijk en Aelten geschieden moeten.

1) tegeder of tegener, werkwoord: tegeven, teeckenen, tekenen, D. zeigen = te kennen geven, aanduiden, aanwijzen.

tegener dus: = aanwijzer, van het oordeel nl. Elders worden hiervoor gebruikt de woorden keurnoten, ordel vindere, ordelwijzers.

Art. III.

Dat op dien Hof-dag alle Hofhoorige luiden onder deese Hoven gehoorende, Mannen en Vrouwen, gehouden zullen zijn Jaerlijks en alle Jaeren te erschijnen, en haere Naemen, als ook die van haere Kinderen eens vooral te laten aantekenen (waar voor sij aan den Schrijver of Prothocolhouder moeten betaelen een plakke, de plakke gereekent op een duit) zullende die geene, welke daer in naelartig blijven, sonder eenige regtelijke noodsinninge te kunnen aantoonen, verbeuren een schepel garste ofte de waarde van dien.

Art. IV.

En bij aldien iemand in voors. pligt den tijd van drie agter een volgende Jaeren onwillig of nalatig mogte blijven, sonder sig regtelijk te kunnen vernoodsinningen, die zal belmundig¹⁾ zijn en daar voor de facto gehouden worden.

Art. V.

Dag zal sig van die belmundigheid binnen een Jaar en ses weeken, na verloop van de Art. 4 gestelde drie agter een volgende Jaeren met vernieuwing der belofte van praestatie sijner schuldige gehoorsaamheid, en betalinge van twintig Gulden voor een recognitie aan den Hof-Heer kunnen of moogen purgeeren en ontdoen, mits daar en booven nog voldoende voor de kosten van contumacie als anders de halvesheid der hier onder Art. 13 gespecificeerde Amptsgelden.

Art. VI.

Dat, om geen onseekerheid over te laten, waar in de poene en effect van belmundigheid ten opzichte van deese goederen moet bestaan, wanneer die belmundigheid nae verloop van bij voors. Art. 4 en 5 bepaalde termijnen op zijn tijdt zal plaats hebben, sulks zal begreepen worden in dervoegen, dat den Hof-Heer dan

1) belmundig, bel, bol = slecht. mund, mond = voogd.

balmond = iemand die een slechte voogd is.

balmondig = iemand, die een slechte bescherming geniet, die zijn hofrecht verloren heeft.

zal gemeten de halvesheid van al 't gereede, soo wel als van alle viervoetige Bestialen of Vee, soodanig egter, dat den successeur 't in zijn keur zal hebben om de halvesheid van 't gereede, als dan te moogen afkooopen met een vaste somma van 30 Gulden waar meede den Hof-Heer sig eenvoudig sal moeten vergenoegen, of den Hof-Heer tot de dadelijke deilinge van het gereede naa voorgaande gegeevene Inventaris van dien toe te laten, terwijl ondertusschen altijd het genot voor den Hof-Heer van de halvesheid van alle viervoetige Bestialen of Vee in beide die gevallen blijft vast staan.

En zal zulks, en 't geen in de voorige 5de Art. omtrent de redemptie van de belmundigheid gestatueert is, in alle gevallen waar in belmundigheid nae Hof-regten plaats heeft, meede voor een rigtsnoer dienen en van applicatie zijn.

Art. VII.

Een Zoon of Dogter van deeze Hofluiden zig van het Hofgoed willende begeeven en op een vrije plaats of ander goed onder deezen Hove niet gehoorende, gaande wonen, hetzij binnen of buiten deeze Provintie, en op wat praetext zulks ook zoude moogen zijn, zal schuldig en gehouden weezen zig alvoorens vrij te koopen, en voor die vrijdom aan den Heer ter arbitrage van den zelve moeten betalen een recognitie, dewelke egter niet zal moogen excedeeren de somma van agtien Daalders ad 30 St. het stuk.

Art. VIII.

En teegens welke betalinge voor voorsz. recognitie, den Hof-Heer naa ouder gewoonte aan een ieder, zig in het voorsz. geval bevindende, op desselfs begeerte een Vrijbrief zal verleenen.

Art. IX.

Ende zoo het mogte gebeuren, dat en Zoon of Dogter zig van den Hof kwam te begeeven, zonder den Vrijdom alvorens te hebben verzogt en verkregen, dan zal het den Hof-Heer ten allen tijden vrijstaan ter plaatse zijner of haerer wooninge, het halve viervoetige Vee, dat daar aan den Heere vervallen zal zijn, naa zig te neemen.

Art. X.

Een Hofhorige Hofbezitter of Hofbezitterse aan een Vrij Persoon koomende te trouwen, zal zijn aangehuwde, het zij Man of Vrouw, binnen den tijd van drie Jaer Hofhoorig moeten ergeeven, en voor dat mishuwelijken aan den Heer betaalen twintig Guldens, buiten en behalven de gewoonlijk Amptsgelderen (hier na Art. 13 gespecificeert) bij poene van belmundigheid, doch zal den Vrijdom van een Kind naa der tijd van hem gebooren, moogen uit bedingen en te eeniger tijd benoemen.

En als een Vrouwe twee Kinderen heeft op eener dragt, zoo zal het jongste daar van Vrij zijn, zonder eenige Hofhoorigheid.

Art. XI.

Onder welke gelibelleerde Hofhorige ergeevinge Art. praecedenti, niet zullen gecomprensdeert worden Kind of Kinderen die van te vooren geboren zijn.

Art. XII.

Dat die geene, welke bij successie collaterael ab intestato of uit kragt van Huwelijkse Voorwaarden, Magtscheidinge, Testamentaire dispositie ofte uit eenige anderen hoofde komt te succedeeren in Hofgoederen, geen Hoorige Persoon zijnde (het zij vrij gebooren, ofdat hij in voegen Art. praecedentibus 7 en 8 vermeld Vrij gemaakt is) schuldig en gehouden zal zijn, om op den eerstkoomende Ordinair Hof-dag, die nae verloop van een Jaer en zes Weeken, naa dat de Goederen gedevolveert zijn, staat gehouden te worden, zig Hofhoorig te ergeeven, en die Hofgoederen voor of by het Hof-Gerigte met consent van den Hof-Heer te aanvaarden.

Art. XIII.

En zal als dan alzulken successeur voor hem en zyn Vrouw, tot een recognitie aan den Hof-Heer voor de qualificatie en admissie van ieder Hofgoed dat aanveerd, moeten betalen vijf en seeventig Gulden, buiten en behalven de gewoone Amptsgelderen ad vijf en een halve Rijksdaalder om te verdeelen, als van ouden.

Art. XIV.

Dog zoo Hofgoederen uit hoofde Art. 12 gementioneert, koomen te devolveeren op een Hofman of onder deeze Hoven geboren de en daar aan Hofhoorig zijnde, dan zal voors. recognitie maar betaalt worden met vijf en twintig Guldens, neffens de gelibelleerde Amptsgelderen.

Art. XV.

Een Hofman of Hofvrouwe of beide te gelijk, haar Hofgoed bij leevendigen lijve in de afgaande linie willende transporteeren, zullen voor het consent daar toe aan den Hof-Heer moeten betalen dertig Gulden, zonder dat als dan den Hof-Heer eenig regt op die getransporteerde Bestialen van den afgaande Hofbezitter of Hofbezitteren zal moogen voorbehouden of hebben.

Art. XVI.

En zal in dien gevalle alsook in cas van successie ab intestato, den nieuwen aankoomende Hofman daar en booven voor zijne qualificatie en admissie tot den Hofgoede en die van zijn Vrouw, aan den Hof-Heer hebben te betaalen vijf en twintig Gulden, buiten en boven de Amptsgelderen Art. 13 vermeld.

Art. XVII.

Dog de cessie verzogt wordende te doen in de sijddlinie ofte aan een vreemde, zal aan den Hof-Heer voor het consent daar toe, vijftig Gulden moeten betaalt worden, zonder dat als dan ook den Hof-Heer eenig regt op die getransporteerde Bestialen van de afgaande Hofbesitteren zal moogen voorbehouden of hebben.

Art. XVIII.

En zal in dien cas den nieuwen aankoomenden Hofman niet Hofhoorig zijnde, daar en booven voor zijn qualificatie en admissie tot den goede en die van zijn Vrouw, aan den Hof-Heer vijf en seeventig Gulden, en Hofhoorig zijnde, vijf en twintig Gulden hebben te betaalen, boven de Amptsgelderen.

Art. XIX.

Een Hofman of Vrouw (zonder onderscheid of zij de goederen zelve bewoonen, dan door een ander laten bewoonen) koomende te overlijden, zal de halvescheid van alle viervoetige Bestialen of levendige Have of Vee die op de Zahlwheere ¹⁾ voor handen zijn aan den Hof-Heer vervallen, en ten einde alle praejudicie, welke door de verminderinge der Zahlwheeren reeds gepleegt mogte zijn, te redresseeren, zoo zullen die goederen en landerijen, welke daar van aan een ander in pagt of gebruik mogten zijn gegeven, nae expiratie van de pagt en 't mest- of bouwregt, dadelijk wederom onder de Zahlwheere moeten gebragt worden, en vervolgens daar bij en onder altoos verblijven.

Art. XX.

En word aan de keuse en goedvinden van den Hof-Heer overgelaaten, om die halvescheid na zig te neemen, dan om dezelve na voorgaande aestimatie, als van ouds gebruikelijk, te doen en laten redimeeren.

Art. XXI.

Dog een Hofvrouwe stervende, nalaetende een onberadene, dat is een nog ongehouwelijcke Dogter, zal den Hof-Heer daar van het voorzeide Versterfregt niet genieten.

Art. XXII.

En om zoo veel mogelijk te praevenieeren dat den Hof-Heer omtrent dit regt van Versterf niet gepraejudicieert en benaadeelt mag worden, zoo zullen bij overlijden van een Hofman of Vrouw, de overblijvende Hof-Hofluiden en derzelve dienstbooden alsook de Pagters van Hofgoederen gehouden zijn, om op de eerste requisitie van den Hof-Heer of desselfs Rentmeester, met solemneele Eede te verklaren, dat nae het overlijden van den Hofman of

1) zahlwheere. zahl, sale = woonplaats, woning van een aanzienlijk persoon.
wheere, weer = bezit, erf, grond.

zahlwheere = de woning met alle bijbehorende grond.

Met behulp van Verwijs en Verdam leken deze verklaringen ons de meest juiste.

Vrouw geen Have of Vee direct of indirect van de goederen vervoert en verbragt zijn geworden, om daar door den Hof Heer in zijn regt en geregtigheeden te benadeelen.

Art. XXIII.

Van welke verschulde recognitie, regten en geregtigheeden, zoo als dezelve bij voorenstaan de Articulen benoemt en vastgesteld zijn geworden, niemand onder deese Hoven te Miste en Ahave gehoorende, geëximeert of gelibereert zal weezen.

Art. XXIV.

Als alleen de Erf-Hof-Tegeders (waar van hier onder separate Articulen zijn geformeert) mitsgaders Balink, Benninck, Onnink, Dunnewijk en Smeenk, die wegens de geringheid haarer Hof-goederen en groote wijkgangen van dien, met de halvescheid van de bij voorige Art. vastgestelde recognitien, regten en geregtigheeden zullen kunnen volstaan, daar onder egter niet begreepen het Art. 19 vermelde Versterfregt en Amptsgelden.

Art. XXV.

Wijders zullen de Hofluiden verpligt wezen haare Hoven nae behooren te bewoonen, daar van niets te verdonkeren of te laten verwoesten nog versplitsen of daar van iets te separeeren, ook zullen dezelve het getimmer van de Plaatse niet moogen afbreeken, maar het zelve in allen opzigten ordentelijk moeten onderhouden of in het geheel vernieuwen of een ander Huis op 't zelve goed in desselfs plaatze zetten.

Art. XXVI.

Dat om alle disputen over het houwen van hard opgaand hout of 't bepaald emploi van dien te vermijden, voortaan de Hofluiden daar toe volkoomen vrijheid zullen hebben en genieten, zonder daar in eenige belemmering van den Hof-Heer te kunnen ontfangen, mits dat Jaarlijks en alle Jaar op Martini op den 11 November, waar van het eerste Jaar zal vervallen weezen Martini of den 11 November 17C ses en seeventig, een ieder der Hofluiden aan den Hof-Heer zal betalen de Somma als hier nae volgt,

Roerdink	5	—	0	—	0
Hijink	4	—	10	—	0
Willink	3	—	0	—	0
Geesink	3	—	0	—	0
Mierdink	2	—	10	—	0
Bovelt	1	—	16	—	0
Lintum	1	—	10	—	0
Tenkink	1	—	5	—	0
Onnink	0	—	3	—	0
Dunnewijk	0	—	3	—	0
Bennink	0	—	3	—	0
Balink	0	—	3	—	0
Smeenck	0	—	3	—	0
Berninkhof	4	—	10	—	0
Liefers	1	—	0	—	0
Gussinklo	0	—	18	—	0
Wolterink	0	—	3	—	0
Luiten	0	—	3	—	0
Hunink	0	—	3	—	0
tezamen uitmakende een Jaarlijkse Somme van	30	—	3	—	0

Art. XXVII.

Dat geen Hofman of Vrouw haar Hofgoed zal moogen veralie-neeren, verhypothecueeren of op eenigerleij wijze beswaaren, nog ook daar over bij uiterste wille of bij donatie inter vivos moogen disponeeren, dan nae verkreegen consent of approbatie van den Hof-Heer, en tegens voldoeningen der regten en geregtig-heeden daartoe staande.

Art. XXVIII.

De successeuren van de Scholten Roerdink, Mierdink en Bor-ninkhof als geen Versterfregt betalende, zullen voor hare quali-ficatie en admissie tot haare respective goederen Roerdink, Mierdink en Borninkhof en het daar aan verknogte Erf-Tegederschap aan den Hof-Heer veertig Gulden moeten betalen, buiten de Ampts-gelderen Art. 13 gespecificeert.

Art. XXIX.

Voorts zullen niet schuldig en gehouden weesen haar kinderen vrij te koopen, als geen Versterfregt betalende.

Art. XXX.

Dog in cas van mishuwelijken aan een vrije Vrouwe, zullen alleen maar voor een recognitie aan den Hof-Heer betaalen de Somma van twintig Gulden, beneffens de Amptsgelderen Art. 13 vermeldt.

Art. XXXI.

En in gevalle van of tegens een dier Erf-Hof-Tegeders ietwes voor het Hofgerigte word ondernoomen, zoo zal ter dier saeke en voor die tijd in derzelver plaatze geaffumeerd worden een der Hofluiden van de Hoven Onnink en Willink, het zelve zal ook by absentie of andere regtelijke reedenen en motiven van een of meer der Erf-Hof-Tegeders meede plaats hebben.

Art. XXXII.

Voor het noodig consent om op een Hofgoed te mogen procedee-ren of om het zelve goed te mogen beswaaren, ofte om daar van bij Testament als anders te mogen disponeeren, zal aan den Hof-Heer in alles negen Guldens moeten worden betaalt.

Art. XXXIII.

Een Tegeder, Hofman of iemand anders verzoekende tot een Hofgoed gequalificeert te worden tegens betalinge van de voorenstaande recognitie als anders, onder de clause salve jure Domini E tertii bij den Hof-Heer zal worden geadmitteert, dog in alle andere gevallen blijft desen Articul buiten applicatie.

Art. XXXIV.

En dewijl den Hof-Heer en desselfs Heeren Raden en Rekenmeesters in 's Hage resideeren, is op verzoek van de Hofluiden aangenomen, das een autorisatie op den tijdelijken Rentmeester der Heerlijkheid Bredevoort zal worden verleent, om sodanige Concessen, Admissien en Consenten als ten gevolge van het

vooren geconvenieerde te eeniger tijd mogte worden versogt, bij provisie aan zoo een als diligent te kunnen accordeeren, tegens betaling van 't geene daar voor hier voorens respective is uijtgedrukt.

Art. XXXV.

Zullende den tijdelijken Rentmeester voor het bezorgen en uitbrengen der ratificatie en approbatie van de Concessien, Admissien en Consenten voors. in alles hebben ses Gulden.

Art. XXXVI.

En ten einde den Hof-Heer te minder in zijne regten en geregtigheden moge worden benadeeld, ende tusschen de successeuren van opgemelde Tegeders en Hofluiden alle eventueele disputen en proceduures over de afgoedinge van de respective Hoven voorschreven, door de Oudste Soon of Dogter bij aantred des Hofgoeders aan de Jongste of Jongsten te doen, te praevenieeren en voor te koomen, zoo is bij deezen meede vastgesteldt: Dat een Hofvolger bij aantred van den Hof, aan een of meer zijner afgaande Broeders en Susters weegens het Hofgoed met dat daar onder behoord niet meer zal behoeven uit te keeren als van olds her aan de afgaande dieswegens, en wel bij de laaste voorgaande Houwelijksche Voorwaarden ofte Magescheid harer Ouderen, is toegelegt en daar van genooten hebben.

Zullen de met dat oogmerk, meede tot een ieders narigt, die Huwlijks Voorwaarden ofte Magescheiden door de respective Hof-Tegeders en Hofluiden voors ten naasten Hofdage ten Hof-Prothocolle werden overgegeeven, om aldaar geprotocolleert en geregistreert te werden, immers per Clausulas concernentes, om zulks voorgegaan en gedaan zijnde, het origineele weder nae zig te neemen.

Art. XXXVII.

Dat die in voorige Articulen vastgestelde pointen voor het toekomende tot een rigtsnoer en Wet zoo voor den Hof-Heer als Erf-Hof-Tegeders en Hofluiden onder de Hoven van Miste en Ahave gehoorende, zullen verstrekken, en dat dien ten gevolge, de tegenwoordige Hof-Tegeders en andere Hofluiden en derzelver Vrouwen en Kinderen, als nae Hofregten wettig respective tot het

Tegedersampt ende Hofgoederen gequalificeert, geadmitteert en gebooren zullen worden geconsidereert; Voorts dat de kinderen die reets van de Hofgoederen op andere goederen buiten den Hof zijn getrouwt en wonen, als vrij geboorne en vrij gekogte zullen aangemerkt worden, zonder dat den een of den anderen van alle dezelve ergens toe zal zijn verpligt en gehouden, als meede dat alle openstaande differenten en disputen, mitsgaders die daar over geventileerde proceduures met den aankleeven van dien, zonder eenige reserven voor opgeheven zullen werden gehouden, ende de kosten daar en hier over gevallen, gecompenseert.

Alles nogtans ingevolge 't reces van den 10 Augustus 1747, onder approbatie van de Edele Mogende Heeren Staaten dezes Furstendoms en Graafschaps, als aan wien de Oppervoogdijde over alle servile goederen is competerende, wordende ten dien einde en Heeren Commissarien uit den Hove verzogt, om van dit geconvenieerde en favorabel rapport aan den Hove te doen, en 't Hof te verzoeken om het zelve aan de landschap insgelijks als zodanig te willen voorstellen, en Haar Edele Mogende approbatie uitwerken, en als dan het zelve aan deeze parthijen te communiceren, om volkoomen effect nae desselfs inhoud te forteeren.

Art. XXXVIII.

Zullende voor het overige alle voorkomende saaken, quaestien en disputen hier bij niet vermeld en getermineert zijnde, gereguleert worden nae de regten en usantien in deeze Hoven van ouds gevigeert hebbende.

Aldus gedaan en getransfigeert enz.

Plan tot verdeeling der Marken gronden van de buurschap Woold in de Gemeente Winterswijk van 't Arrondissement Zutphen der Provincie Gelderland.

GRONDSLAGEN.

Art. 1.

De commissie zal zich vooraf wenden aan Zijne Majesteit den Koning en Hoogstdenzelven authorisatie tot de verdeeling vragen.

Art. 2.

Bij elk binnen den Kring der Mark van de buurschap Woold gelegen, en afzonderlijk verhuurd woonhuis, waarbij minstens een bunder land afzonderlijk gebouwd word, en hetwelk bij de opmeting voor het Kadaster in den jare 1800 negenentwintig bestond, thans nog bestaat, of ook na dien tijd afgebroken en herbouwd is, zal aan den eigenaar van hetzelfde toegedeeld worden een bunder middelbare markengrond.

Art. 3.

Bij elk woonhuis of hut, welke door eenig tot de mark niet beregtigd persoon, zijnde degene die generhande grondeigendom in de buurschap Woold bezit: op den markengrond gebouwd is, en op den eersten Januarij 1800 drie en veertig bestond zal in eens gegeven worden een bunder middelbaren grond.

Art. 4.

Niettegenstaande eenig onder één dak staand woonhuis, afgedeeld aan verschillende eigenaren toebehoort, en door dezelve

bewoond wordt, zal aan deeze onderscheidene woningen slechts één Bunder, (als voormeld worden toegedeeld).

Art. 5.

De overrest der markengronden van het Woold zal verdeeld worden, naar evenredigheid van de grootte der bouw- en tuingronden, tot de buurschap Woold behorende; met dien verstande, dat aan elken eigenaar van voornoemde Bouw- en tuingronden, een aan de grootte dier landen evenredig aandeel dier Markgronden zal toegedeeld worden, *alles onder voorbehoud* van de bijzondere regten welke sommigen op de markengronden van deze buurschap zouden kunnen hebben, en welke regten door gecommitteerden uit de markgenooten onderzocht en zoo mogelijk bij schikking tegen afkoop in grond zullen opgeheven en verevend worden.

Art. 6.

Als grondslag voor de toedeeling zal de grootte der in artikel vijf hiervoor genoemde bouw- en tuingronden worden aangenomen zoo als de zelve bij de meting van het jaar 1800 en negen voor het kadaster is opgenomen, zonder in aanmerking te nemen, of wallen of heggen van geringe breedte onder die inhoudsgrootte mogten begrepen zijn, zullende echter alle andere daarbij ingeslopen misstellingen verbeterd moeten worden.

Art. 7.

In deeze verdeeling worden begrepen alle aan de mark van de buurschap Woold toebehoorende gronden, welke slechts eenigzins voor verdeeling vatbaar zijn, met uitzondering van *een zestigste gedeelte* het welk ter teregtbrenging en herstel van abuizen, welke bij de verdeeling mogten ontdekt worden in reserve gehouden en geemplojeerd zal worden: en voor zoover hetzelfde daartoe niet benoodigd mogt zijn, na afloop der verdeeling openbaar verkocht en de koopspenningen tot bestrijding der onkosten en uitgaven op de verdeeling vallende, worden gebruikt.

Art. 8.

De zoogenaamde plaggenvreën, voor zoover dezelve *oude* en bij de meting van 1800 *negen erkende*, of als zoodanig sedert dien

tijd verdedigde plaggenvreën zijn, komen voor de helft in de gemeenschap der te verdeelen gronden, met dien verstande, dat dezelve bij de toedeeling aan de tegenwoordige bezitters tegen toerekening van de helft der waarde, in mindering van hun aandeel zullen moeten worden toegedeeld, zullende de overige helft aan de bezitters der plaggenvreën in eigendom verblijven, zonder dat daarvoor eenige toerekening of mindering van hun aandeel in de verdeeling zal plaats vinden, en bij aldien mogt blijken, dat eenig markgenoot in boven omschreven plaggenvreën, meer dan het hem toekomende aandeel in de te verdeelen gronden bedraagt, mogt bezitten, zal dit teveel afgesneden, en onder de te verdeelen massa begrepen worden.

Art. 9.

De verdeeling geschied naar de geldswaarde van den te verdeelen grond: dat is, de markengronden worden naar de verschillende kwaliteit in deugd, soortgewijze getaxeerd; en, na evenredigheid van de meerdere of mindere waardij van den aan eenig deelgerechtigde toetedeelen grond, wordt het stuk dat hij voor zijn aandeel bekomt, grooter of kleiner: bij voorbeeld, de toetedeelen grond zesmaal beter zijnde, wordt het stuk dat hij voor zijn aandeel ontvangt, zesmaal kleiner, en omgekeerd.

Art. 10.

De deelgerechtigden zullen zooveel mogelijk trachten om door uitruilingen hunne plaggenvreën op eene duidelijke en regelmatige wijze te begrenzen, gelijk meede, om stukjes plaggenvree van geringen inhoud welke hier en daar verspreid mogten liggen of naderhand door het aanleggen van wegen of waterleidingen mogten afgesneden worden, door uitruiling of andere overeenovereenkomsten, aan anderen wien zij meer geschikt gelegen zijn aftestaan: zullen de dergelijkstukken die kleiner zijn dan een tiende bunder, de uit de deelgerechtigden te benoemen commissie (zie art:14:) de bevoegdheid hebben, dezelve aan anderen die deeze stukken beter gelegen liggen, toetedeelen bij aldien daardoor de regelmatigheid in de verdeeling mogt bevorderd worden, zonder dat echter deeze toedeeling den vorigen bezitter van de voordeelen in artikel acht opgenoemd, zal kunnen beroven.

Art. 11.

Aan elk deelgeregtigde, zal het hem in het publieke veld te beurt vallende, zooveel en zoo na mogelijk bij zijn bijzonderen eigendommen toegewezen worden, zonder dat ook dit tot onregelmatigheid in de verdeeling, of tot veelvuldig splitsing zal mogen leiden. Ter voorkoming van deeze onregelmatigheid zal de plaatsing der stukken van de verschillende deelgeregtigden in het gemeenschappelijke markveld, met alle mogelijke in achtneming van de verschillende belangen, en in het oog houden van eene behoorlijke evenredigheid omtrend de nabij en verafgelegene gronden, aan de commissie die de verdeeling doet overgelaten blijven.

Art. 12.

Bij aldien eenig geërfde willekeurig gronden die tot de mark behooren, mogt afgegraven hebben zal het den zoodanige vrijgelaten zijn, zich die gronden in mindering van zijn aandeel toe te doen deelen, doch niet anders dan tegen vijftig percent verhooging boven de oorspronkelijke getaxeerde waarde van den grond, zonder dat de daaraan bewerkstelligde verbetering in aanmerking zal worden genomen.

Art. 13.

De Veengronden voor zoo verre deeze thans noch niet afgeveend en alzoo werkelijk noch veengronden zijn, zullen niet onder deeze verdeeling begrepen worden.

Art. 14.

Indien dit concept ontwerp van verdeeling door de groote meerderheid der deelgeregtigden mogt aangenomen, en onderteekend worden, zal door de vergadering datelijk, bij meerderheid van stemmen, worden overgegaan tot het benoemen eener commissie van zeven leden aan welke zal opgedragen worden, om dit plan ten spoedigsten te doen uitvoeren en de verdeeling ten einde te brengen.

WERKKRING DER COMMISSIE.

Art. 15.

Deze commissie zal zich in de eerste plaats bezighouden.

- a. Met het regelen en vaststellen van de grensscheiding der mark tegen andere buurten, waardezelve aan kwestie onderhevig mogt zijn.
- b. Met onderzoek te doen naar, en het uit den weg te ruimen van de aanspraken op bijzondere regten, welke dees of geen noch op de Mark van het Woold zouden kunnen hebben, hetzij in schikking daarover te treden, of op eenige andere wijze.
- c. De commissie zal zich tot de behandeling van de in artikel vijf genoemde bijzondere regten moeten versterken met vier der grootte tot de zaak in kwestie niet betrokkene of daarbij geïnteresseerde geëerfden, welke met de commissie vergaderd gezamenlijk daarover zullen raadplegen en bij meerderheid van stemmen beslissen; aan deze beslissing zullen wel de overige markgenoten gehouden zijn, doch zal die beslissing, die in de zaak in kwestie onmiddellijk betrokkene partij, geenzints binden tenzij dezelve uit vrije beweging toetreden en met de beslissing genoegen mogt nemen.
- d. Omtrend alle andere mingewigtige en in dit plan van verdeling niet voorziene gevallen, gelijk meede in alle andere voorkomende kwestien, voorziet en beslist de commissie bij meerderheid van stemmen, aan welke beslissing de deelgeregtigden zich zullen moeten onderwerpen.
- e. De commissie zal tot de uitvoering van dit plan van verdeling eenen landmeter engageren en deswegens met hem in contract treden: zij zal voor de schatting der markengronden benoemen drie deskundige personen, die de gronden soortgewijs zullen taxeren; deze Schatters zullen niet aan een bepaald aantal klassen gehouden zijn, maar zullen den grond soortgewijze in zoo veele afsnijdingen kunnen indeelen, en die op zulk eene waarde stellen, als zij bij de verschillende kwaliteiten, nabij of afgelegenheid derzelve daaraan vermeenen te moeten geven.
- f. De commissie heeft voor zoover zulks bij dit plan niet anders is bepaald, het toezigt en de leiding van alle werkzaamheden deezer deeling; zij bepaald onder nadere approbatie van gedeputeerde staten deezer provincie, de plaatsen waar de bruggen

of duikers gelegd en waterleidingen en wegen moeten worden daargesteld, zonder daarbij eenigzints de plaggenvreên te behoeven te ontzien.

- g. De commissie heeft het bestuur over alle geldmiddelen der mark, zij laat het in artikel zeven buiten verdeling gehouden zestigste gedeelte terzijner tijd publiek verkoopen, doet die gelden met de door de deelgeregtigden voor de verdeelingskosten te doene bijdragen benevens alle baten die de mark mogt te vorderen hebben, innen, en wordt bij deeze gemagtigd, om de jaarlijks aan de mark te betalen uitgangen (: zoo die bestaan :) tegen den penning twintig te laten afkopen. Zij voldoet en bestrijdt met alle deeze gelden de schulden der mark, en de kosten op deeze verdeling loopende alles onder gehoudenheid van binnen één jaar na affloop en voltooying der verdeling, daarvan aan de deelgeregtigden openlijk rekening en verantwoording te doen.

Art. 16.

BRUGGEN, DUIKERS, WEGEN, WATERLEIDINGEN.

Alle werken tot de Marverdeeling vereischt wordende, waaronder Bruggen, Duikers, wegen, waterleidingen en verdere zich opdoende behoeften gerekend worden te behoren, zullen, voor zoo verre daar vatbaar voor zijn, publiek bij de minstaannemende moeten worden aanbesteed.

Bij aldien Gecommitteerden echter om daartoe bestaande reden, niet naar genoeg en bij deeze publieke Besteding ten profijte der Mark vermeenen te kunnen slagen, als dan wordt het hun vrijgelaten de zoodane werken uit de hand aantebesteden of te doen verrigten: en worden gecommitteerden verzocht zich in de gevolgen met de administratie over het onderhoud te belasten, en daartoe voor zoo veel noodig gemagtigd

KOSTEN ZOO VAN DAARSTELLING ALS ONDERHOUD.

Art. 17.

De kosten en uitgaven op de verdeling vallende, zoo voor de uitvoering derzelve als voor de daarstelling der bruggen, duikers,

waterleidingen en wegen, en verdere benodigdheden zullen gevonden worden.

- a. Uit den opbrengst van de in artikel zeven gereserveerde marken gronden, voor zoo verre die tot herstelling van misstellingen en abuizen niet mogten benoodigd zijn geweest, en alle verdere aan de mark aankomende pretensien.
- b. Zoodra de werkzaamheden der verdeeling zoover zullen gevorderd zijn, dat de geschatte waarde der markengronden, gelijk meede het aandeel, dat deelgeregtigde daarvan toekomt, bekend is, zal door elk deelgeregtigden, tot bijdrage in de kosten van verdeeling aan de Commissie moeten uitbetaald worden, twee en een half percent van de geschatte waarde des aan ieder deelgeregtigden toekomenden markengronds.
- c. Zal het dan noch te kort komende even als het vorige over de verschillende deelgeregtigden omgeslagen, en naar evenredigheid van elks aandeel aan de markengronden voldaan moeten worden, of invorderbaar zijn, vier weken nadat aan de deelgeregtigden hunne perceelen zullen zijn aangewezen, die zij van de markengronden voor hun aandeel bekomen.
- d. Nadat nu het geheele werk der verdeeling in stand zal zijn gebragt; zal het *onderhoud* voor algemeene rekening der Mark geregtigden verblijven, en 't opzicht zooals boven vermeld aan gecommitteerden zijn toevertrouwd, welke jaarlijks Bruggen, duikers, wegen en waterleidingen zullen in oogenschouw nemen, en aanteekening van de noodwendige reparatien maken: voorts om in alle behoeften te kunnen voorzien een staat van Begrooting der kosten formeren, die kosten naar het Bundertal Bouw en Hoflanden berekenen, van die berekening aan de daartoe schuldpligtigen kennis geven en de daarvan herkomende gelden invorderen of doen ontvangen.

BIJZONDERE BEPALINGEN.

Art. 18.

Alle reclames, wegens den staat van deelgeregtigdheid van elken deelgeregtigden tot de markengronden, of liever van abuizen in de te boekstelling van ieders bouw en tuingronden en woonhuizen, zullen moeten gedaan worden binnen eene maand nadat gemelde staat, bevattende elks bouw, tuinland en woonhuizen,

gedurende acht dagen openlijk ter visie zal hebben gelegen van welke ter visie stelling bij publicatie kennis zal worden gegeven en waarbij door den landmeter aan iederen belanghebbenden behoorlijk inlichting zal worden gegeven: gelijk meede, alle reclames wegens het aan ieder toegedeelde gedeelte markengrond, gedaan zullen moeten worden, binnen ééne maand nadat die gronden aan de deelgeregtigden zullen zijn toegedeeld en aangewezen, en nadat de stukken der verdeeling gedurende acht dagen zullen ter visie gelegen hebben, waarbij de landmeter insgelijks de verlangd wordende opheldringen en desnoods aanwijzingen zal geven; zullende daarna die reclames door de commissie onderzocht en beoordeeld worden, en na afloop dier termijnen, geenerhande reclames meer worden aangenomen, maar de verdeeling defenitief gesloten en vastgesteld zijn.

Art. 19.

In alle regtskwestien zal de commissie zich voor rekening der mark kunnen wenden tot eenen Procureur bij de Arrondissements Regtbank te Zutphen, dewelke zulks noodig geoordeeld wordende de belangen der mark voor gedachte regtbank zal behandelen.

Art. 20.

Zoodra dit plan van verdeeling door de groote meerderheid der deelgeregtigden zal aangenomen en onderteekend zijn, waarborgen zij zich onderling de kosten die tot de voorloopige ten uitvoerlegging van hetzelfde mogten gemaakt worden gelijk zij zich meede, zoodra dit plan door zijne Majesteit den Koning geapprobeerde, en de geheele verdeeling ten uitvoer gelegd zal zijn, ten allen tijde het ongestoorde bezit van de aan elk hunner toegedeelde perceelen markengrond, onderling blijven garanderen.

En word dit plan door de Commissie met de daarstelling verzocht, aan Markgeregtigden ter goedkeuring aangeboden.

GERAADPLEEGDE LITTERATUUR.

Afkortingen :

T. A. G. = Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap, Leiden.

T. E. G. = Tijdschrift voor Economische Geographie, 's-Gravenhage.

Gelre = Gelre, vereeniging tot beoefening van Geldersche Geschiedenis, Oudheidkunde en Recht. Bijdragen en Mededeelingen, Arnhem.

Archief De Graafschap = Archief tevens orgaan van de oudheidkundige vereeniging De Graafschap en van de Meester Hendrik Heuvelstichting, Lochem.

Baren, J. van, De Bodem van Nederland, II. dln. Amsterdam, 1927.

Baren, J. van, De dalgeschiedenis der rechterzijrivieren van den IJssel. In: Handelingen van het XIIe Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres, gehouden te Utrecht, in April 1909. Haarlem 1909, blz. 726—735.

Baren, J. van, De morphologische bouw van het diluvium ten Oosten van den IJssel. In: T.A.G. 2e serie, deel XXVII, 1910. blz. 893—944.

Baren, J. van, Geologie van Gelderland. In: Natura. Orgaan der Nederlandsche Natuurhistorische Vereeniging. Gelderland nummer. No. 4. Breda 1931, blz. 56—63.

Bemmel, P. E. van, De ontwikkeling van de industrie in den Achterhoek. In: T.A.G. 2e serie, deel XLIV, 1927, blz. 335—350.

• Blecourt, A. S. de, Aanteekeningen over marken. In: Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, Haarlem 1919, blz. 298 e.v.

Blink, H., De economisch-geografische ontwikkeling van den Gelderschen IJssel en zijn stroomgebied. In: T.E.G. 1e jaargang 1910, blz. 253—269.

Blink, H., Economische Aardrijkskunde van Gelderland. In: Gelderland. Arnhem, 1926, blz. 481—505.

Blink, H., Geschiedenis van den Boerenstand en den Landbouw in Nederland, II dln. Groningen, 1902.

Blink, H., Lichtenvoorde, een opkomend industrie-centrum. In: T.E.G. 9e jaargang, 1918, blz. 307—309.

• Blink, H., Studiën over nederzettingen in Nederland (Gelderland). In: T.A.G. 2e serie, deel XXII, 1905, blz. 711—758.

• Blink, H., Woeste gronden, ontginning en bebossching in Nederland voormaals en thans. Uitgeg. door de Nederl. Vereen. voor economische geographie. Den Haag, 1929.

- v Blink, H. en Koenen, S., Algemeen overzicht der economische geschiedenis van Nederland in betrekking tot den landbouw van 1813—1913. In: De Nederlandsche Landbouw in het tijdvak 1813—1913, 's Gravenhage, 1913, blz. 1—42.
- Blok, P. J., Geschiedenis van het Nederlandsche Volk, 4 dln. Leiden, 1923, 3e druk.
- Boerman, W. E., Handel en Verkeer in Gelderland. In: Gelderland. Arnhem, 1926, blz. 582—614.
- Bouwmeester, W. L., De ontwikkeling van Nederlands' landschappen, 's Gravenhage, 1911.
- Broxtermann, T. W., Prijs-verhandeling over de marken en markengenootschappen, de noodzaaklijkheid van, — en de middelen tot derzelver vernietiging. Uitgegeven op last van het Intermediair Administratief Bestuur van het voormalig gewest Gelderland. Arnhem, 1798.
- Bruil, J., De droogleggingsplannen te Bredevoort. In: Tijdschrift der Nederlandsche Heidemaatschappij, 33e jaargang. Wageningen, 1921, blz. 345—357.
- Cleveringa, O. J., Landbouw en Veeteelt. In: Gelderland, Arnhem, 1926, blz. 505—533.
- Coöperatieve, Centrale Boerenleenbank te Eindhoven. Verslag over het 32e boekjaar 1930. Uit te brengen in de gewone algemeene vergadering van aangesloten Boerenleenbanken, te houden op 8 Juni 1931.
- v De invloed van den waterafvoer op het Nederlandsche landbouwbedrijf. In: Verslagen en mededeelingen van de directie van den landbouw. 's Gravenhage, 1917, No. 1.
- Deinse, J. J. van, Oude kanaalplannen en waterwegen in Twente en omgeving. In: T.E.G. 20e jaargang, 1929, blz. 8—21.
- Eindverslag van den dienst der Rijksopsporing van delfstoffen in Nederland, 1903—1916, Amsterdam.
- Engelen van der Veen, G. A. J. van, Geschiedkundige Atlas van Nederland. Marken in Overijssel, 's Gravenhage, 1924.
- Everwijn, J. C. A., Beschrijving van Handel en Nijverheid in Nederland, 2dln. 's Gravenhage 1912.
- Faber, F. J., Geologie van Nederland, 2e dr., 's-Gravenhage, 1933.
- Festschrift zum Heimatfest und zur Heimat Ausstellung in Vreden, Vreden, 1926.
- Fleischer, F. C., De Doopsgezinde Gemeente te Winterswijk, Winterswijk, 1911.
- Fockema Andreae, S. J., Bijdragen tot de Nederlandsche Rechts-geschiedenis, Haarlem. 1892.
- Frost, J., Agrarverfassung und Landwirtschaft in den Niederlanden, Berlin, 1906.
- Gallée, J. H., Het Boerenhuis in Nederland en zijn bewoners, Utrecht, 1908.
- Geographische Beschrijving van de Provintie van Gelderland, Amsterdam, 1772.
- Giffen, A. E. van, De hunebedden in Nederland, 2 dln. met atlas, Utrecht, 1927.
- Gimberg, J., De Berkelvaart. In: Archief. De Graafschap, no. 2, Lochem, 1927.

*beschrijving van graafschap
 hunebedden?*

Gimberg, J., Hessenwegen en Hessenkarren. In: Archief de Graafschap, no. 8, Lochem, 1931.

De Graaf, J., Uit Gorsels verleden, Deventer, 1926.

Grutterink, A., Beschouwingen over oorzaken en gevolgen der Hooge Waterstanden in het district Zutphen, Zutphen, 1871.

Hasselt, J. van en de Koning. Dichting van de Baaksche Overlaat. Uitwerking van het plan van de Commissie Jolles door Ingenieursbureau v.h. J. van Hasselt en de Koning. Nijmegen, 1928.

Hasselt, J. van en de Koning, Ontwerp tot verbetering van den Waterafvoer langs den Ouden IJssel en den Aarstrang met inrichting van eerstgenoemden tot Scheepvaartkanaal. Nijmegen, 1884.

• Het grondgebruik in Nederland, gevolgd door een beschrijving der landbouwgebieden. In: Verslagen en mededeelingen van de directie van den landbouw. 's-Gravenhage, 1912, No. 3 en 1923 No. 2.

Heuvel, H. W., Geschiedenis van het Land van Berkel en Schipbeek, Lochem, 1903.

Heuvel, H. W., Oud-achterhoeksch boerenleven. Het geheele jaar rond, Deventer, 1927.

Heuvel, H. W., Uit den Achterhoek, Deventer, 1929.

Heuvel, H. W., Volksgeloof en Volksleven, Zutphen, 1909.

Holwerda, J., Dorestad en onze vroegste middeleeuwen, Leiden, 1929.

Holwerda, J., Nederland's vroegste geschiedenis, Amsterdam, 1925.

Hoogh, B. de, De economische beteekenis der ontginningen, Rotterdam, 1932. (Proefschrift Wageningen).

Huender, H. A., Eibergen voorheen en thans, Lochem, 1928.

• Huender, H. A., De toestand der landarbeiders in Twenthe en in de Graafschap Zutphen. In: Staatscommissie voor den Landbouw, 1906. Bijlagen van verschillenden aard behoorende bij de Rapporten en voorstellen betreffende den oeconomischen toestand der landarbeiders in Nederland, 's-Gravenhage, 1908.

• Huender, H. A., Schets van de ontwikkeling van het landbouwbedrijf op de zandgronden in de Graafschap Zutphen, Twenthe en Salland. In: Staatscommissie voor den Landbouw, 1906. Schetsen van het Landbouwbedrijf in Nederland, 's-Gravenhage, 1912, blz. 372—394.

• Huender, H. A., en Koenen, S., Overzicht omtrent de ontwikkeling van het landbouwbedrijf in de zandstreken. In: Staatscommissie voor den Landbouw 1906. Overzicht van het Landbouwbedrijf in Nederland, 's-Gravenhage, 1912, blz. 26—352.

Staats Evers, J. W., Gelderland's voormalige steden, Arnhem, 1891.

Immermann, K., Der Oberhof, München, 1922 (herdruk).

Iterson, W. van, De Historische Ontwikkeling van de Rechten op den grond in de Provincie Utrecht, Leiden, 1932. 2 dln. (Proefschrift Leiden).

Jaarverslagen van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Salland.

• Jaarverslagen van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Twenthe.

Jaarverslagen van de Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Arnhem en omstreken.

Keuning, H. J., De Groninger veenkoloniën, Een sociaal-geografische studie, Amsterdam. 1933. (Proefschrift Utrecht).

- Klokman, G. J., De Geldersche Achterhoek, het voorportaal van Nederland, Doetinchem, 1926.
- Klokman, G. J., De Lebbingh-Brugge. In: *Archief „de Graafschap”* No. 8, Lochem, 1931.
- Klokman, J. A., Schetsen en tafereelen uit den Achterhoek. Doetinchem, 1856.
- Kloot Meyburg, H. van der, Onze oude boerenhuizen. Rotterdam, 1920.
- Koning, M. de, De Bosschen van Gelderland. In: *Gelderland*. Arnhem, 1926, blz. 555—573.
- Kruizinga, P., Petroleum in Nederland? In: *Haagsch Maandblad*, April, 1924, blz. 442—447.
- Kuijster, A. M., De Geldersche Boerderij. In: *Gelderland*, Arnhem, 1926, blz. 396—410.
- Langler, G., Beelden en stemmen uit Geldersch Laren, Lochem, 1924.
- Lefèvre, M. A., L'Habitat Rural en Belgique. Etude de Géographie humaine. Liège, 1926. (Proefschrift Leuven).
- Lohmeyer, K., Das Hofrecht und Hofgericht des Hofes zu Loen. Münster, i. W., 1906, (Proefschrift Münster).
- Lünenborg, H., Die Gründung der Pfarre Borken und ihrer Tochterkirchen. In: *Borkener Stadtgeschichte*. 1226—1926. Borken, 1926.
- Lunsingh-Meyer, A. F. W., De rechtspositie van de eigen-erfdem in Drenthe, Assen, 1934. (Proefschrift Utrecht).
- Martens van Sevenhoven, Jhr. A. H., De Geldersche Bosschen. In: *Gelre*, XXVII, 1924, blz. 89—109.
- Martens van Sevenhoven, Jhr. A. H., Geschiedkundige Atlas van Nederland. Marken in Gelderland, 's-Gravenhage, 1925.
- Martens van Sevenhoven, Jhr. A. H., Schets van de geschiedenis der burgerlijke gemeenten in Gelderland vóór de invoering der gemeentewet van 1851. In: *Gelre*, XXIV, 1921, blz. 1—51.
- Martiny, R., Hof und Dorf in Alt-Westfalen. Das Westfälische Streusiedlungsproblem. In: *Forschungen zur Deutschen Landes und Volkskunde*. Stuttgart, 1926, blz. 261—322.
- Massink, W. H. J., Hoorige Rechten in Twenthe, Leiden, 1927. (Proefschrift Leiden).
- Maurer, G. L. van, Geschichte der Fronhöfe, der Bauernhöfe und Hofverfassung in Deutschland, Erlangen, 1863.
- Meester, G. A. de, De Hofhoorigheid. In: *Geldersche Volksalmanak van 1853*, Arnhem, 1853, blz. 176—190.
- Meinen, G. J., Beelden uit de Graafschap. In: *Eigen Haard*, 1917.
- Meinen, G. J., Iets over de levende natuur van Winterswijk. Het Konenbergerveen. In: *De Levende Natuur*, resp. 1907 en 1909. Amsterdam.
- Natura. Orgaan der Nederlandsche Natuurhistorische Vereeniging, Gelderland nummer, no. 4. Breda 1931.
- Notulen van het verhandelde door de Staten van Gelderland, vanaf 1900 tot en met 1932 (passim), Arnhem.
- Ons Nederland. Officieel orgaan der „Algemeene Nederlandsche Vereeniging voor Vreemdelingenverkeer” Geldersche Achterhoek, nummer, 3e jaargang no. 3. Amsterdam, 1931.
- Ort, J. A., Oude wegen en landweren in Limburg en aangrenzende gewesten. Leiden, 1884.

- Pannekoek van Rheden, J. J., I. Eine ältere Niederterrasse im Niederrhein-gebiet zwischen Doetinchem und Wesel. II. Zur Geschichte des alten IJssels. In: *Natuurhistorisch Maandblad, Orgaan van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg*. Maastricht, 1933, blz. 81—86.
- Passarge, S., *Beschreibende Landschaftskunde*, 2e druk, Hamburg, 1929.
- Pekelharing, G. G., *Boschwet*, 1922. *Natuurschoonwet*, 1928. In: *Nederlandsche Staatswetten*. Editie Schuurmans en Jordens, no. 85. Zwolle, 1934.
- Pessler, W., *Das altsächsische Bauernhaus in seiner geografischen Verbreitung*, Braunschweig, 1906.
- Pleyte, A. M., *De rechtstoestand der marken in Nederland*, Leiden, 1879.
- Postma, O., *De Friesche Kleihoeve*, Leeuwarden, 1934.
- Provinciaal Wegenplan van Gelderland. In: *Provinciaal Blad*, 1928. Aanvullend interlocaal Wegenplan. In: *Prov. Blad*, 1930.
- Rapporten en Voorstellen betreffende de ontginning van woeste gronden in Nederland. I en II Commissie van advies inzake ontginning van Woeste gronden, 1919. 's-Gravenhage 1920 en 1921.
- Reglement op het beheer van de rivierpolders in de Provincie Gelderland. Polderdistrict Drempsche, Oldenhaafsche, Hoog-lurensche Olburgsche dijken, 1879.
- Reglement voor het Waterschap van de Baaksche Beek. Provinciaal Blad v. Gelderland, No. 72. Besluit v. 7 Juli 1919, no. 77.
- Reglement voor het Waterschap van de Berkel. Provinciaal Blad v. Gelderland. No. 7. Besluit v. 21 Januari 1908, no. 79.
- Reglement voor het Waterschap van den Ouden IJssel. Provinciaal Blad van Gelderland, No. 144. Besluit v. 2 October 1907, nol 12.
- Reuvens, L. A., *Verbetering van de gezamenlijke afwatering in het Zutphensche*, Arnhem, 1867, met kaart.
- Roelvink, W. A., *Iets ter kroniek van Winterswijk*. In: *Geldersche Volksalmanak voor het jaar 1877*, blz. 69—84. Arnhem, 1877.
- Sartori, P., *Westfälische Volkskunde*, Leipzig, 1929.
- Schevichaven, H. D. J. van, *Bijdrage tot de geschiedenis van den handel van Gelre vóór 1400 en zijn betrekking tot de Hanze*. In: *Gelre XIII*, Arnhem, 1910, blz. 1—149.
- Schuilings, R., *De grenzen van Gelderland*. In: *Handelingen van het Tiende Nederlandsch Natuur- en Geneeskundig Congres gehouden te Arnhem, April 1905, Haarlem 1905*, blz. 465—473.
- Schuilings, R., *Geschiedenis der Overijsselsche Nijverheid*. In: *Overijssel*, Deventer, 1931, blz. 322—362.
- Schuilings, R., *Nederland*, 2e druk, Zwolle, 1934.
- Schuttevaer, A., *Tuinbouw*. In: *Gelderland*, Arnhem, 1926, blz. 533—555.
- Sickesz, C. J. en Cort van der Linden, P. W. A., *Gemeente Laren (provincie Gelderland)*. In: *Uitkomsten van het onderzoek naar den toestand van den Landbouw in Nederland, ingesteld door de Landbouwcommissie, 1886, Ie deel, 's-Gravenhage, 1890*, blz. 1—20, met tabellen.
- Slempkes, J. A., *Sagen en Sproken van het Oude Gelre, Zutphen*, 1932.

- Sloet, J. J. S., baron, Geldersche Markrechten II dln, 's-Gravenhage, 1911—13.
- Sloet, L. A. J. W. baron, Bijdragen tot de kennis van Gelderland, Arnhem, 1852—55.
- Staring, W. C. H., Natuurlijke Historie van Nederland, Ie deel. De Bodem van Nederland, Haarlem, 1856.
- Staring, W. C. H., Verslag over den toestand de Berkel en ontwerp tot verbetering van die rivier, Zutphen, 1845.
- Staring, W. C. H., Verslag over den toestand der rivieren en afwateringen in het Zutphensche en Ontwerp tot verbetering van dien toestand, Zutphen, 1847.
- Statistieke beschrijving van Gelderland. Uitgegeven door de Commissie van Landbouw in dat gewest, Arnhem, 1826. Met platen en tabellen.
- Steenhuis, J. F., De geologische bouw en geschiedenis van Oostelijk Gelderland, voornamelijk voor zooveel de praeglaciale afzettingen betreft. Met krt. en profn. Bijlage II van het rapport betreffende de centrale drinkwatervoorziening voor Oostelijk Gelderland, opgemaakt door het rijksbureau voor drinkwatervoorziening, 's-Gravenhage, 1919.
- Stegeman, B., Het oude kerspel Winterswijk, Zutphen, 1927.
- Stegeman, B., Oud-Winterswijk, Winterswijk, 1911.
- Stegeman, B., Uit Winterswijks verleden, Winterswijk, 1907.
- Stegeman, B., en Bakhuizen van den Brink, J. N., Het Ambt Breedevoort tijdens het Anholter Pandschap, Arnhem, 1933.
- Tesch, P., Geologisch overzicht van den bouw van Overijssel. In: „Overijssel”, Deventer, 1931, blz. 7—31.
- Tesch, P., Opmerkingen over het Glaciale Landschap westelijk van den IJssel. In: Tijdschrift voor het Onderwijs in de Aardrijkskunde, jaargang 2, aflevering 3, Aerdenhout 1924, blz. 62—67.
- Thienen, G. J. van, Gelderlands Industrie. In: „Gelderland”, Arnhem, 1926, blz. 659—703.
- Uitkomsten der telling inzake het Grondgebruik en den Veestapel, gehouden 20 Mei—20 Juni 1910. Uitgave Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel. Directie van den Landbouw, 's-Gravenhage, 1912.
- X Uitkomsten van de Tienjaarlijksche Volkstellingen gehouden op 31 Dec. 1899, 31 Dec. 1909, 31 Dec. 1920 en 31 Dec. 1930. 's-Gravenhage,
- Ven, D. J. van der, Ons Mooie Nederland. De Geldersche Achterhoek, Amsterdam, 1917.
- Ver Loren van Themaat, R., Rapport betreffende de waterverdeling tusschen Berkel en Schipbeek, opgemaakt in opdracht en in overleg met het Rijksbureau voor de ontwatering, door ingenieursbureau R. Ver Loren van Themaat en L. Sloth Blaauboer, voorheen J. van Hasselt en de Koning, Nijmegen, 1928.
- Ver Loren van Themaat, R., Rapport over Normalisatie van den Ouden IJssel. Ingenieursbureau voorheen J. van Hasselt en de Koning, Nijmegen, 1931.
- Vershofen, W., Swennebrügge, Der Roman einer Landschaft, Siegburg, 1928.
- Verslag betreffende de verkeerswaarnemingen in 1929, 's-Gravenhage, 1931.

- Vuuren, L. van, Die Niederlande und ihr Kolonial reich. Utrecht, 1932.
- Vuuren, L. van, Nationaal Park in Nederland, Utrecht, 1933.
- Waterink, J., Bij ons, in 't land der Saksers. Studiën, schetsen en verzen uit Saksisch Nederland. Door A. v. Veldhuizen, H. W. Heuvel e.a. onder redactie v. J. Waterink, Zeist, 1930.
- Wentholt, L. R., De Twenthe-Kanalen. In: De Ingenieur. B. Bouwen waterbouwkunde, 12, 46e jaargang, no. 25, Utrecht 1931, blz. B 153—B 169.
- Wijnbergen, A. I. M. J. van, Onze Marken onder de werking der wet van 10 Mei 1886, Arnhem, 1893. (Proefschrift Amsterdam).
- Zwart, K., Uit het land achter den IJssel. In het land van de Baaksche beek. Langs de Berkel. Door het mooie Slingedal. In: Onze Aarde, Amsterdam, 1928—29—30.
-

INHOUD.

HOOFDSTUK I.

Bladz.

Beschrijving van het gebied	1—16
Het betreden van de Graafschap van de zijde van het Montferland, de duinstrook langs de Oude IJssel (zuidgrens van het gebied)	1—4
De streek van de Gelderse IJssel (tevens westgrens), de rand van de hoge gronden met de enkdorpen en het verspreide vestigingsbeeld van Gorssel tot Dinxperlo	4—9
Het „Vlakke Midden” met het Zieuwent, de steilrand van Groenlo naar Aalten (oostgrens van het Vlakke Midden)	9—11
Het Noorden van de Achterhoek, de jonge industriedorpen: Neede, Eibergen, de oude stadjes: Borculo, Groenlo, het dal van Berkel, Bolksbeek en Schipbeek (noordgrens van het gebied), de „velden” en de Needse en Lochemse bergen	11—13
De kastelen en buitens in de „Westelijke Driehoek”	13—14
De omgeving van Winterswijk (oostgrens van het gebied), de Scholtengoederen, de Winterswijkse industrie	14—16

HOOFDSTUK II.

De Landschapstypen	17—33
Het landschap van het moderne, intensieve, gemengde bedrijf. Het landschap van het oude, extensieve landbouwbedrijf, met het grootgrondbezitlandschap van de kastelen en buitens in het westen en het grootgrondbezitlandschap van de scholtengoederen in het oosten. Het landschap van de nieuwe ontginningen	17—19

	Bladz.
Bespreking van de in kaart gebrachte typen van deze landschappen:	
Kaart I Sinderen	19—21
Kaart II Geesteren	21—24
Kaart III Zieuwent	24—26
Kaart IV Ampsen	26—28
Kaart V Ratum	28—30
Kaart VI Langerak	30—31
Kaart VII Wolfersveen	31—33

HOOFDSTUK III.

De Scholtengoederen.	34—101
De historische gegevens betreffende de Scholten en het verband met de hofhorigheid, de hoven en de kloostergoederen	34—38
De Frankische gouwen, de Christianisering, de heerlijkheid Bredevoort, de strijd van Munster en Gelre, het pandschap, de Prinsen van Oranje pandheer	38—40
De sociale en economische verhoudingen ten gevolge van de hofhorigheid, het hofrecht	40—42
Toelichting van het Reglement voor den Hofheer en Hoffluiden van den Hove te Miste en Ahave, opgenomen in bijlage I, Scholten en Tégeders	42—48
De economisch-geografische oorzaken van de toename van de macht en de welvaart van de Scholten gedurende de 17e, 18e en 19e eeuw	48—56
De toename van het grondbezit van de Scholten aan de hand van acten uit het archief van de familie Tenkink	56—63
De ondergang van de havezaten	63—65
De taak van het hofgericht, Scholten en tégeders	65—69
De marken als de aan de hofhorigheid voorafgaande sociale structuur	69—79
De marken (gilden) in Winterswijk, de resten van de markenstructuur	79—87
Plan van de verdeling van de markegronden in het Woold en beschouwingen over het betreffende reglement opgenomen in bijlage II	87—94

De achteruitgang van de macht en de invloed van de Scholten in de 19e en 20e eeuw	Bladz. 94—102
Bijlage I	103—114
Reglement voor den Hofheer en Hoffluiden van den Hove te Miste en Ahave.	
Bijlage II	115—122
Plan tot verdeling der Markengronden van de buurschap Woold.	
Geraadpleegde Litteratuur	123—126

LIJST VAN FOTOBLAGEN.

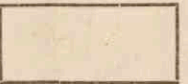

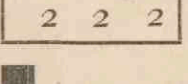

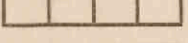
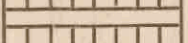
	Bladz.
Fotoblad I	2
Pachthoeve onder Enghuizen. De Ulenpas, Hoogkeppel.	
Fotoblad II	3
Boerderijtje in de Kruisbergse bossen. Dal van de Hummelose beek.	
Fotoblad III	4
IJsseldal bij Luur. Hooggelegen IJsselboerderij bij Steenderen.	
Fotoblad IV	6
Boerderij aan de weg Zutphen—Almen. Boerderij in Vierakker.	
Fotoblad V	8
Grote nieuwe boerderij tussen Zelhem en Halle. Het „Vlakke Midden”.	
Fotoblad VI	10
Ouderwetse boerderij in het Zieuwent.	
Fotoblad VII	12
Geesteren. Dorpstraat. De Geesterense es.	
Fotoblad VIII	14
De Huitink. Brinkheurne. Golvend landschap. Ratum.	

	Bladz.
Fotoblad IX	16
Het Lintum. Woold.	
Fotoblad X	40
Schlosz Gemen nabij Borken.	
Stift Vreden.	

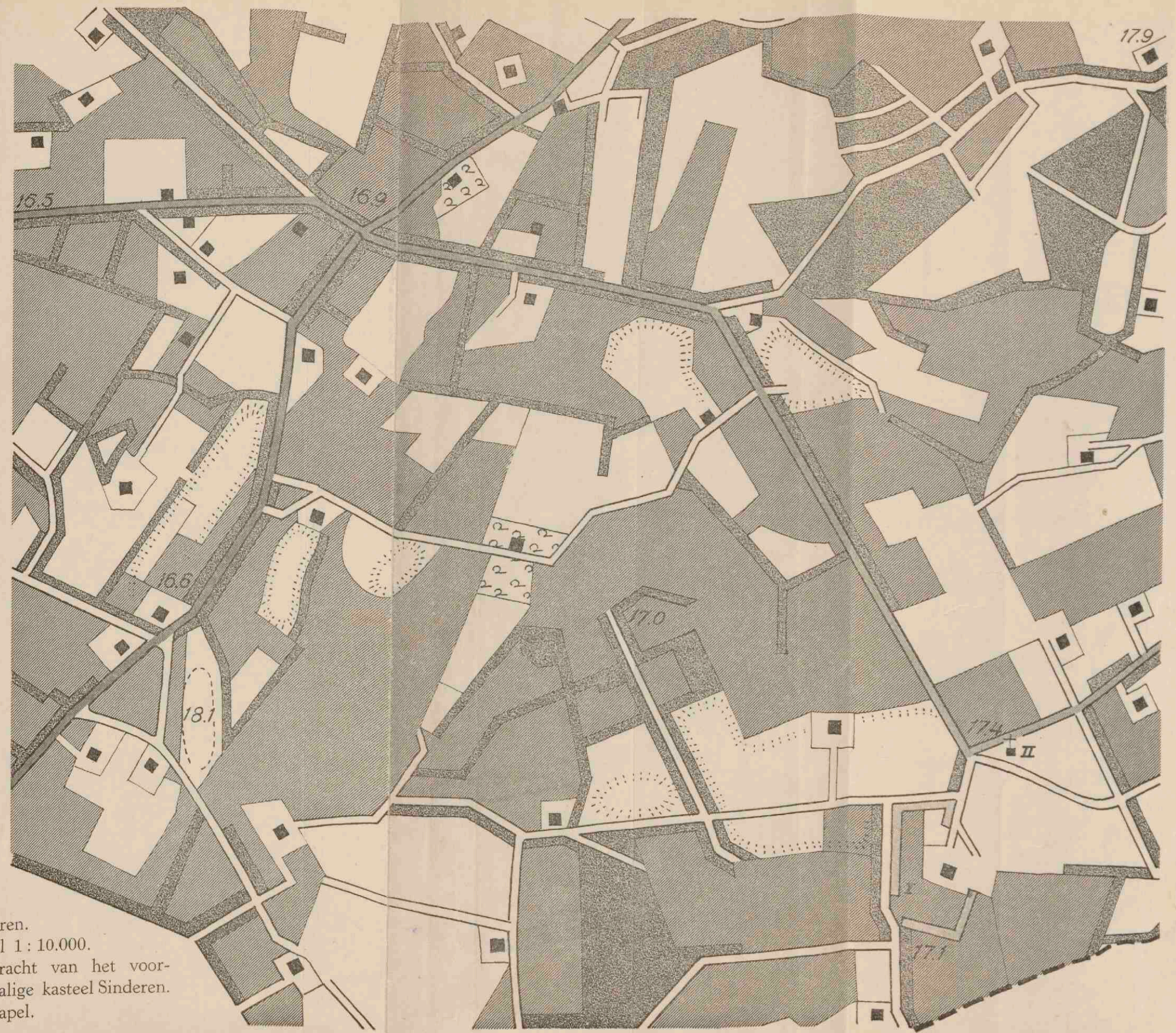
LIJST VAN KAARTEN.

Kaart I: Sinderen.	
Kaart II: Geesteren.	
Kaart III: Zieuwent.	
Kaart IV: Ampsen.	
Kaart V: Ratum.	
Kaart VI: Langerak.	
Kaart VII: Wolfersveen.	
Kaart VIII: Miste—Woold.	
Kaart IX: De Marken	81

Legende :

- = bouwland.
- = weiland.
- = harde wegen.
- = water.
- = moeras.
- = bos.
- = heide met dennenopslag.
- = grote boomgaard.
- = boerderij.
- = erf, moestuin.
- = tramlijn.
- = spoorlijn.

N

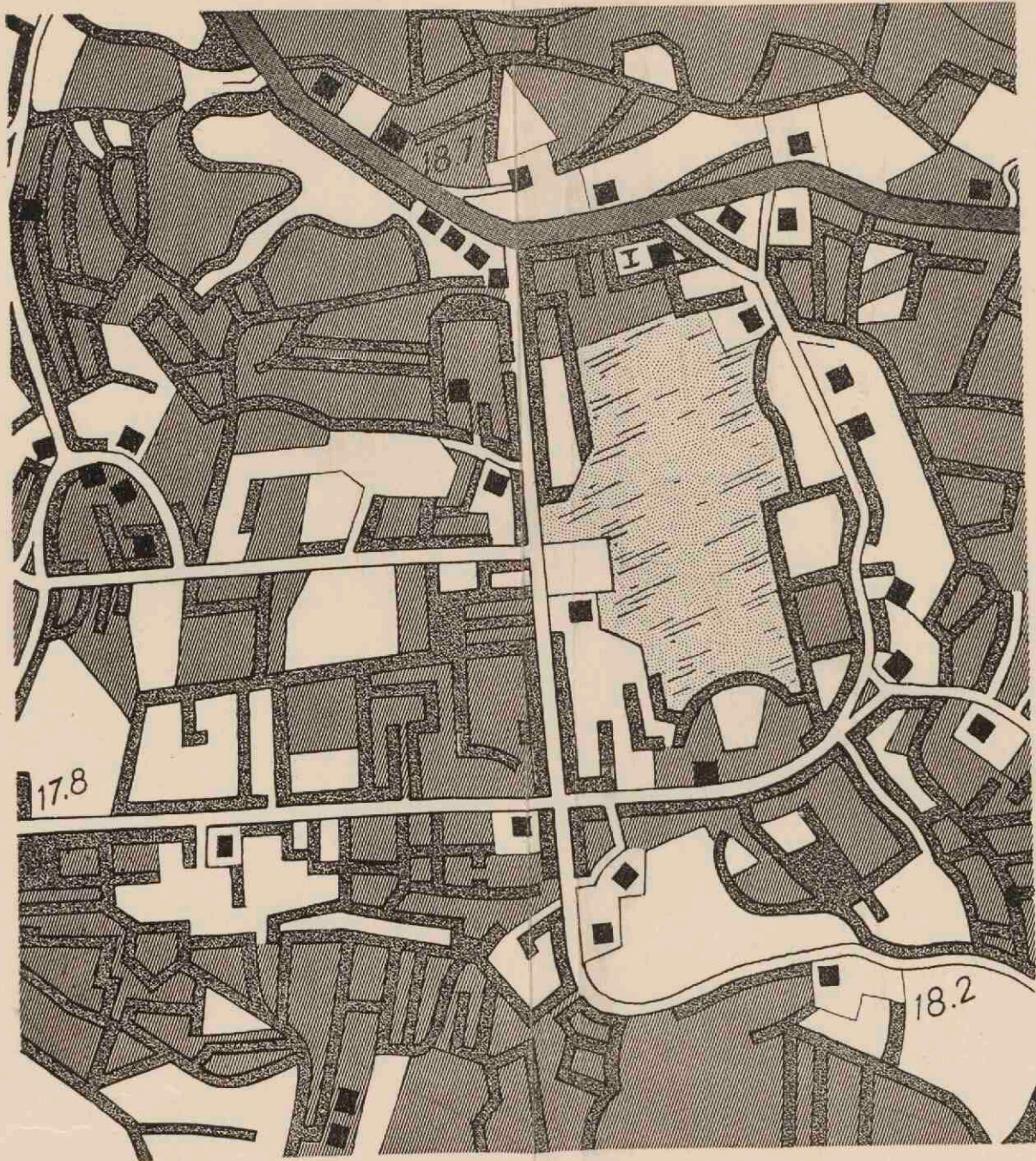

Sinderen.
 Schaal 1 : 10.000.
 I. Gracht van het voormalige kasteel Sinderen.
 II. Kapel.

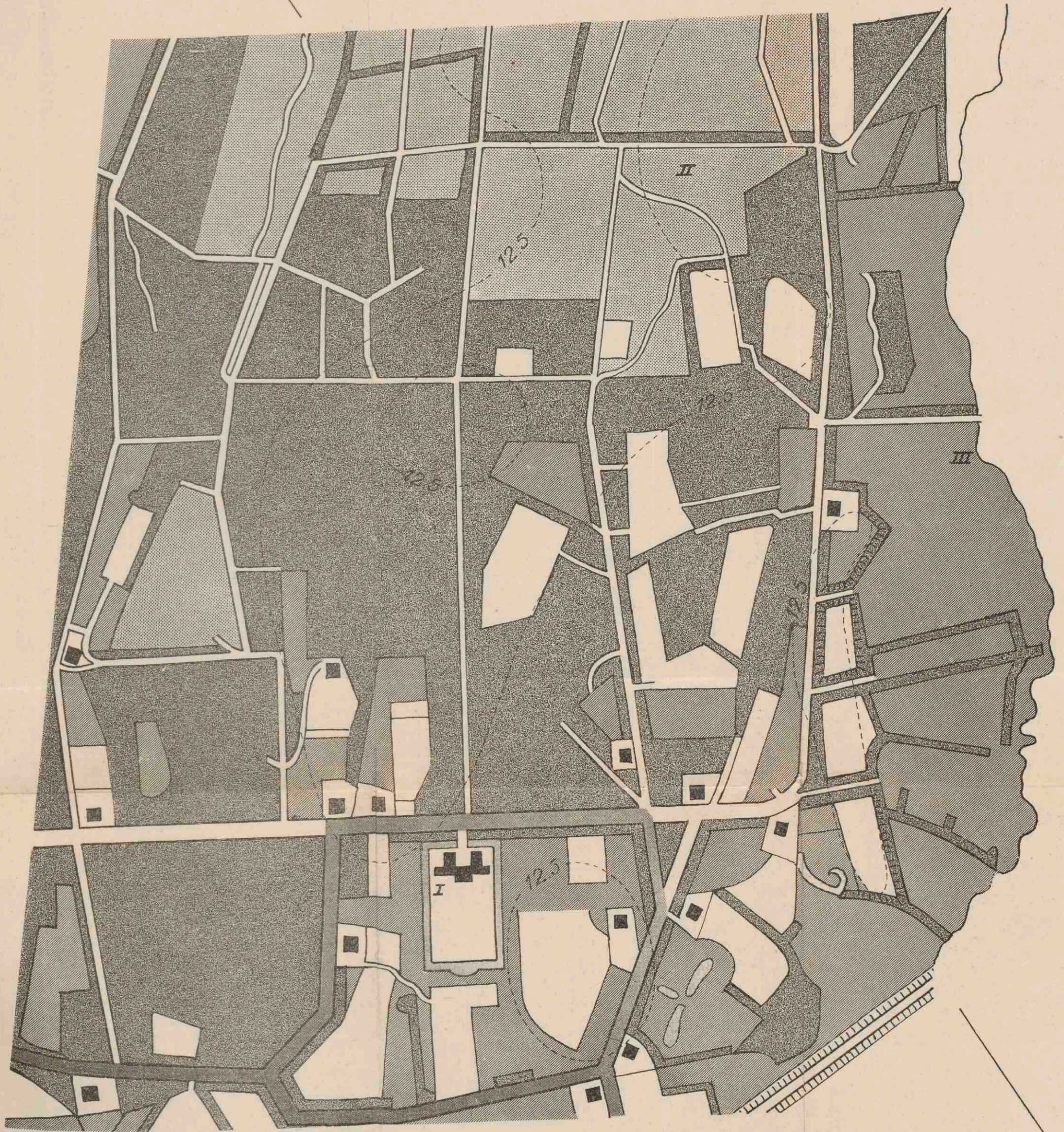

Geesteren.
 Schaal 1 : 10.000.

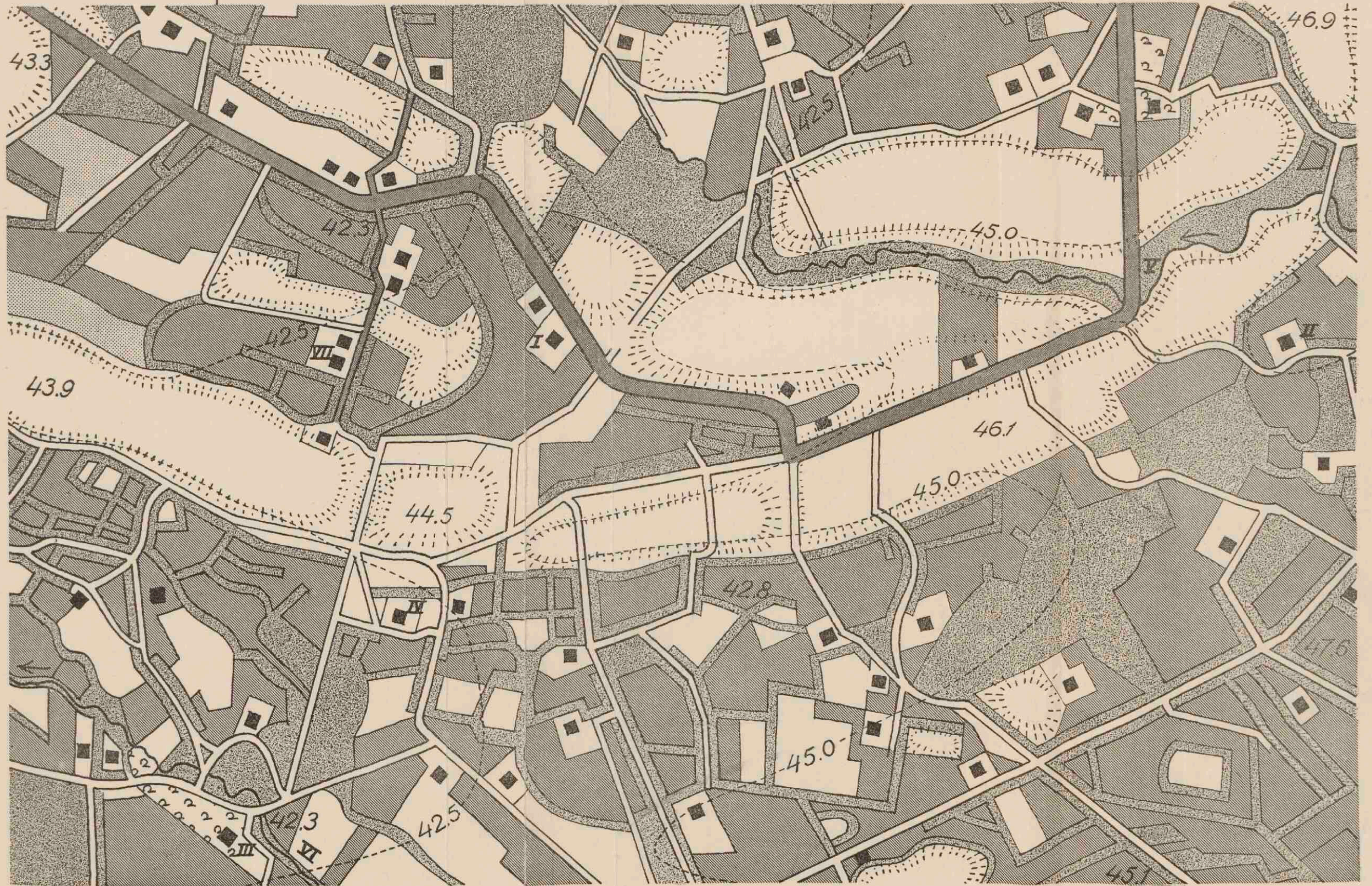
- I. Dorp.
- II. Geesterense es.
- III. Boeren es.
- IV. Bolksbeek.
- V. Korenmolen.
- VI. Buurtschap Lemperhoek.

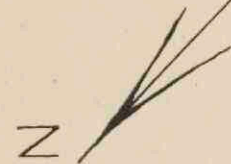
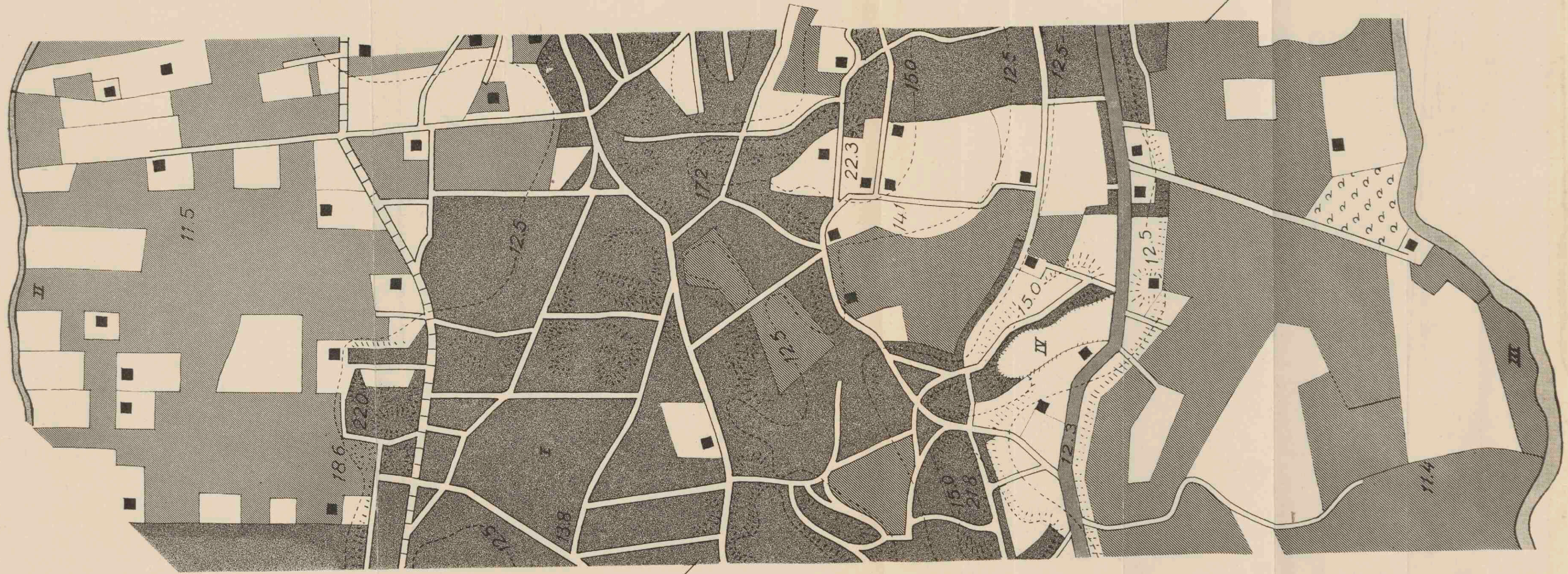
Zieuwent.
Schaal 1 : 10.000.
I. Coöperatie gebouw.

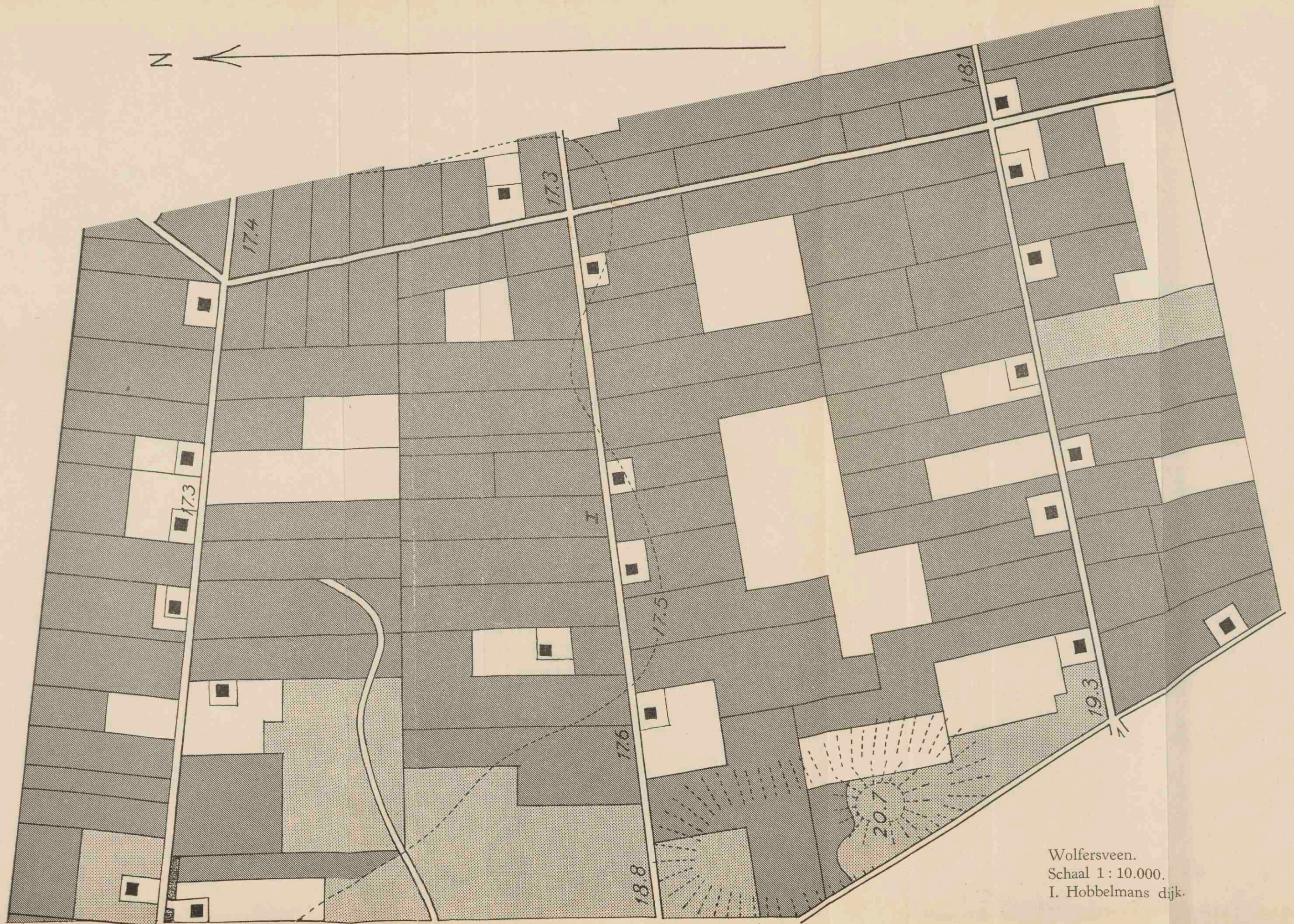
Ampsen.
Schaal 1 : 10.000.
I. Kasteel Ampsen.
II. Ampsense Veld.
III. Tenkhorster beek.

- Ratum.
 Schaal 1 : 10.000.
I. Scholtenhuis.	IV. Onnink.
II. Tenkink.	V. Ratumse beek.
III. Willink.	VI. Willink beek.
	VII. School.

Langerak.
 Schaal 1 : 10.000.
 I. Kruisbergse bossen.
 II. Zelhemse beek.
 III. Oude IJssel.
 IV. Zandafgraving.

Wolfersveen.
Schaal 1 : 10.000.
I. Hobbelmans dijk.

Miste-Woold.
 Schaal 1 : 10.000.

1. Lintum.	16. Beekhuis.
2. Weekamp.	17. Middelkamp.
3. Boddewies.	18. Smitshuis.
4. Leemkuil.	19. Stroete.
5. Hellekamp.	20. Gosselink.
6. Ros.	21. Lintumsmolen.
7. Rospas.	22. Meenk.
8. Winkel.	23. Wissink.
9. Wubbels.	24. Roozen (oudtijds
de Roozenboom.
10. Broekmolen.	25. Slingerbeek.
11. Woordes.	26. Kleine beek.
12. Piepers.	++++ Omtrek van het
oude Hofgoed.
13. Druppers.	
14. Kutters.	
15. Harmelink.	

STELLINGEN.

I.

Bij de beschrijving van het duingebied langs de Oude IJssel werd de naam „rivierduinen” vermeden, daar wij, met de jongere geologische onderzoekers van mening zijn, dat deze duinen een andere verklaring behoeven.

II.

Het gebrek aan psychologisch inzicht bij Keizer Frans Josef heeft het uitéénvallen van de Oostenrijks-Hongaarse monarchie bevorderd.

III.

Het inzicht in de historische ontwikkeling van de Griekse Staten kan slechts verkregen worden, door de eigenschappen van het woongebied in de beschouwingen te betrekken.

IV.

De verklaring welke Van Baal geeft voor het koppen-snellen bij de Marind-anim, is niet te aanvaarden (J. van Baal, *Godsdienst en Samenleving in Nederlandsch-Zuid-Nieuw-Guinea*. Amsterdam 1934.)

V.

In zijn: *Practische Sociologie*, deel V: *Sociale Nooden I, De Vrouw* pag. 1—80, geeft Professor Kohlbrugge blijk van onvoldoende kennis waar het betreft de intellectuele jonge vrouw van heden.

VI.

Het verdient aanbeveling een beknopt tentamen in de plantengeografie, voor het candidaatsexamen sociale-aardrijkskunde in te voeren.

VII.

Ten onrechte verwaarloost Brunhes in zijn *Geographie Humaine* de landaanwinning bij de *Occupation Créatrice*.

VIII.

De mening van Joosting, geuit in: *De Groningsche Marken, Geschiedkundige Atlas van Nederland*, dat er geen marken in Groningen op de klei bestaan zouden hebben, dient verlaten te worden.

IX.

De „Schultenheerden” in Groningen moeten wel onderscheiden worden van de „Scholtengoederen” in de omgeving van Winterswijk. (vgl. O. Postma, *De Friesche kleihoeve*. Leeuwarden 1934.)

X.

De mening van Blink dat kleingrondbezit over het geheel een factor zou zijn om de opkomst van fabrieks-nijverheid in een streek te bevorderen, is slechts ten dele juist. (H. Blink, Lichtenvoorde, een opkomend industrie-centrum. T.E.G. 1918).

XI.

In het gemengde zandbedrijf dient in het algemeen, in de huidige omstandigheden, de akkerbouw ten koste van de veeteelt, in de ruimste zin genomen, sterker beoefend te worden dan veelal het geval is.

XII.

Zelfs niet door ruime toepassing van de Natuurschoon-wet van 1928, zoals deze thans vigeert en evenmin door verenigingen als die tot het Behoud van Natuurmonu-menten, Geldersch Landschap e.d. zal het landschapsschoon en het eigen-karakter van een streek in stand gehouden kunnen worden.

Boekbinderij
Oellers
Valkenburg

